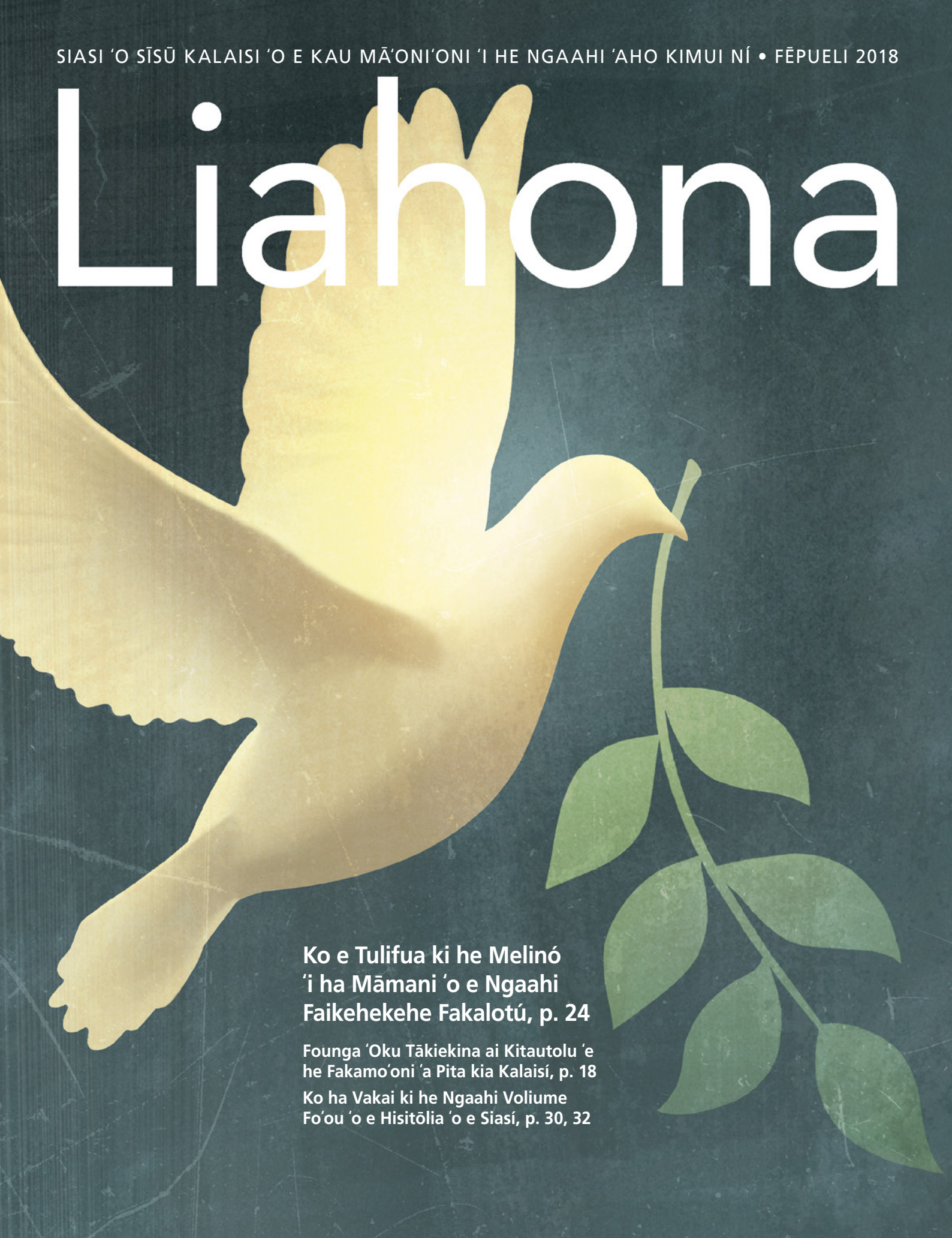

Liahona

**Ko e Tulifua ki he Melinó
'i ha Māmani 'o e Ngaahi
Faikehekehe Fakalotú, p. 24**

**Founga 'Oku Tākiekina ai Kitautolu 'e
he Fakamo'oni 'a Pita kia Kalaisí, p. 18**

**Ko ha Vakai ki he Ngaahi Voliume
Fo'ou 'o e Hisitōlia 'o e Siasí, p. 30, 32**

“NEONGO PE KO E HĀ
HONO LELEI HO’O TAUHI
HO’O NGAahi PALŌMESI
KE MANATU’I MA’U PĒ IÁ,
**KA ‘OKÚ NE MANATU’I
MA ‘U PĒ KOE.**”

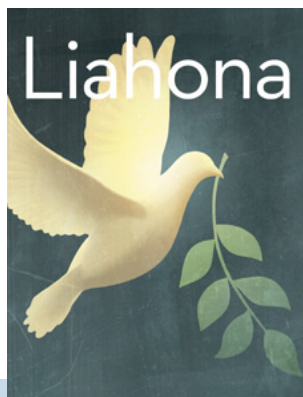
PALESITENI HENRY B. EYRING

Mei he Pōpoaki ‘a e Kau Palesiteni ‘Uluaki, peesi 4.

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisī 'Uluakí: Manatu Ma'u Ai Pē Kiate Ia
Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
- 7 Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Faiako 'A'ahi: Feinga ke Maheni mo la mo Hono Fāmili

‘I HE TAKAFÍ
Tā fakatātaa ‘i Joshua Dennis.

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 18 “Ka ‘Oku Pehē ‘E Kimoutolu Ko Hai Au?”: Fakamo’oni ‘a Pita kia Kalaisí
Fai ‘e Terry B. Ball
‘I he faka’au ke tau ‘ofa mo mahino kiate kitaautolu ‘a Pitā, te tau mateuteu ange ai mo tau lava ke tali ‘ene fakamo’oni makehe kia Kalaisí.
- 24 Tau’atāina Fakalotú: Makatuliki ‘o e Melinó
Fai ‘e ‘Eletā D. Todd Christofferson
‘I ha māmani ‘oku fe’au’auhi ai ‘a e ‘ilo faka’atamai, ‘e lava ke tau fāitaha ‘i he’etau feinga ki he melinó ‘aki ‘etau tali lelei ‘a e ngaahi faikehekehe fakalotú mo pukepuke ‘etau tau’atāina fakalotú.
- 30 Kau Mā’oni’oni: Ko e Talanoa ‘o e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní
Fai ‘e ‘Eletā Steven E. Snow
Ako lahi ange fekau’aki mo e ngaahi voliume fo’ou ‘o e hisitōlia ‘o e Siasi.

32 Kau Mā’oni’oni: Ko e Talanoa ‘o e Siasi—Vahe 1: Kole ‘i he Tui
Na’e ‘omi ‘e he ngaahi tūkunga ngali kehé ‘a e fāmili Sāmītā ki Palemaila; na’e tākiekina ‘e he ngaahi ongo ta’efiemālié ‘a Siosefa ke ne lotu.

NGAAHI POTUNGĀUÉ

- 8 Kī’i Tohi Fakamatala ‘o e Konifelenisi ‘o ‘Okatopa 2017
- 11 Ko e Ngāue ‘i he Siasi: Ko e Tukuangé ko ha Kamata’anga ia, ‘Ikai ko ha Ngata’anga
Fai ‘e Richard M. Romney
- 12 Ko e Faiako ‘i he Founga ‘a e Fakamo’ui: Ko e Hā Te u Lava ‘o Fai Ke u Faiako ai ‘o Hangé ko e Fakamo’ui?
Fai ‘e Tad R. Callister
- 16 ‘I he Tu’unga Malangá: Kuo Fakahā Ia ‘e he ‘Otuá Kiate Au
Fai ‘e Rachel H. Leatham
- 38 Ngaahi ‘Ata ‘o e Tuí: Feinga Fanguna
- 40 Ngaahi Le’o ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní
- 80 Kae ‘Oua Ke Tau Toe Fe’iloaki: Ko e Ma’u ‘e he Ongongolelei ‘a e Mo’oni Kotoa pē
Fai ‘e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

44

44 “Te Ne Fakahaofi ‘a Kimautolu”

Fai ‘e Reid Tateoka
Nā‘e ongo‘i ‘e he kau faifekaū hono malu‘i mo fakahaofi kinautolu ‘e he to‘ukupu ‘o e ‘Eikī, hili ha fu‘u mofuike fakamanavahē ‘i Siapani.

48 Ko ‘Eku Ngāue Fakafaifekau ki Hoku Fāmīlī

Fai ‘e Andrea Gómez Lagunes
Nā‘ā ku pehē ‘e ngata ai pē ‘eku ngāue fakafaifekāu hili hoku faito‘ō, ka nā‘e fakangofua pē au ke u nofo. Nā‘e pau leva ke u kumi hono ‘uhingā.

Vakai angé pe te ke lava ‘o ‘ilo‘i e Liahona ‘oku fufuu‘i he pulusinga ko ‘enī. Tokonī: Ko e hā ha ngaahi talēniti te ke lava ‘o vahevahe mo e ni‘ihi kehé?

50 Sisū Kalaisi: Ko e Tupu‘anga ‘o ‘Etau Melinó
 Fai ‘e Eletā M. Russell Ballard
‘E lava ke tau ma‘u ha fiefia fakataimi ‘i he māmanī, ka ‘oku foaki ‘e Sisū Kalaisi ‘a e melino ta‘engatā.

54 Melino ‘i he Māmanī mo e Melino ‘ia Sisū Kalaisi
 Fai ‘e Sarah Hanson
Te ke fakatokanga‘i fēfē nai e ngaahi fakakaukau hala ‘a e māmanī ki he melinó?

56 He ‘Ikai Te Ke Lava ‘o Ta‘ofi e Me‘a ‘i Hoku Lotó
 Fai ‘e Blossom Larynoh
‘I he taimi nā‘e tapu‘i ai ‘i Kana e kau atu ki he Siasi Māmongā, nā‘ā ku ‘ilo nā‘e fie ma‘u ke toe mālohi ange ‘eku fakamo‘onī.

58 Founga ‘Oku ou Fakaloloto ai Hoku Vā Fetu‘utaki mo e ‘Otuá
 Fai ‘e Eletā Massimo De Feo
‘Oku tokonī‘i fakatāutaha kitautolu ‘e he ‘Eikī. Fili he taimi ni ke fakatupulaki ha vā fetu‘utaki ‘oku mālohi ange mo Ia.

60 Tekaki ‘Eku Ngaahi Hohā‘ā ki he ‘Otuá
 Fai ‘e Ninoska Nawrath
‘I he taimi nā‘e ‘ave ai hoku kau-ngāme‘ā ki he falemahakī he tōtu‘a ‘ene loto-mafasiā, nā‘e lōmekina au ‘e he loto-hohā‘ā. Ko e hā te u lava ‘o fai ke tokonī?

62 Pousitā: Mo‘ui Ta‘engatā

63 ‘Otu Lea ki he ‘Otu Lea: 1 Nifai 3:7

64 Ngaahi Fehu‘i mo e Tali
Te u lava fēfē ‘o kole ki hoku ngaahi kaungāme‘ā ke ‘oua ‘e lea ta‘e‘ofa pe ta‘etaau fekau‘aki mo e ni‘ihi kehé?

56

74

66 Ko Hono Malu‘i ‘o e Siasi
 Fai ‘e Tracie Carter mo Maryssa Dennis
Nā‘e fie ma‘u ‘e ‘Esitoni mo hono kaungāme‘a fo‘ou ko SianiMakó ke ako‘i ena kalasī fekau‘aki mo e Siasi.

68 Fakaulo Atu Ho‘o Māmá: Ko Hono Vahevahe ‘o ha Ngaahi Me‘a‘ofa
 Fai ‘e Marissa Widdison

70 Ko e Palani ‘o e Fiefiá
‘E tokoni atu e ki‘i tohi tā valivali ko ‘enī ke ke ako fekau‘aki mo e palani ‘a e Tamai Hēvani!

72 Ko e Fakamo‘oni ‘a e Kau ‘Aposetoló kia Kalaisi
 Fai ‘e Eletā Dallin H. Oaks

73 Feinga Pē!
 Fai ‘e Eletā Peter F. Meurs
Neongo ‘ene fakamanavaheé, ‘e lava ke tokoni hono vahevahe ho ngaahi talēniti mo e fakamo‘oni ke fakafiefia‘i e ni‘ihi kehé.

74 Ngaahi Kaati Kupu‘i Lea ‘o e Konifelenisi

75 Ko ‘Etau Pēsī

76 Ngaahi Talanoa Mei he Folofolá: ‘Ātama mo ‘Ivi
 Fai ‘e Kim Webb Reid

79 Peesi Valivali

FĒPUELI 2018 VOLUME 42 FIKA 2
LIAHONA 14748 900

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'onioni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni
Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomo 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā:
Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund

'Ētita: Hugo E. Martinez
Kau Tokoni 'Ētita: Randall K. Bennett, Carol F. McConkie
Kau 'Ētivaisā: Brian K. Ashton, Bonnie H. Cordon, LeGrand R. Curtis Jr., Edward Dube, Sharon Eubank, Donald L. Hallstrom, Douglas D. Holmes, Erich W. Kopischke

Talēkita Pulé: Richard I. Heaton
Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg
Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulé: Adam C. Olson
Tokoni 'Ētita Pulé: Ryan Carr
Tokoni Faipulusi: Francisca Olson
Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita: Marissa Dennis, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jon Ryan Jensen, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris, Eric B. Murdock, Sally Johnson Odekir, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Anne Selu, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen
Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson
Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'ū 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, David Green, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Emily Chieko Remington, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune
Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters
Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Ira Glen Adair, Julie Burdett, Thomas G. Cronin, Bryan W. Gysi, Ginny J. Nilson, Derek Richardson

Fokotu'utu'ū: Joshua Dennis, Ammon Harris
Talēkita ki he Pākī: Steven T. Lewis
Talēkita ki hono Tufaki: Troy R. Barker

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:
'Ētita: Tūlima L. Finau
Tokoni 'Ētita: Patrick Taufā
Kaungā 'Ētita: Stella Tūfua

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi Liahona he tau'oku TOP \$3.60. Ko e tūa-sila 'eni ke fai māi ki ai 'a e totongi mo e ngaahi fakāēkēkē: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'onioni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke māu 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'ālu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi fakāēkēkē he 'initaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meilī ki he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe t-meilī ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Liahona (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe meā "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'ā Pule'anga 'i he lea faka-Alapēniā, 'Amēniā, Pisilama, Kemipoutia, Pulu'ālāla, Sepuano, Saina, Saina (fakafāingofuati), Koloesia, Seki, Tenima'āke, Hōlani, Pilistāniā, 'Esitōniā, Fisi, Firiilani, Falanisee, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēniā, 'Initonēsiā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlēā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōlā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumeniā, Lūsiā, Hā'amoā, Silovēniā, Sipeini, Suisalani, Suētēni, Suahili, Takālōkā, Tahiti, Tailēni, Tongā, Tūkuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinēmi. ('Oku hehekehe pe 'a e tūo lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2018 'e he Intellectual Reserve, Inc. Māu 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Amelika.

Fakamatala māu mafai pulusi: Tukuēhe 'o ha toki fakahā atu, 'e lava 'e he nihi fakafōituitui 'o hiki ha tatau 'o e Liahona ki he'enu fakā'onga'ī fakatāutaha 'oku 'ikai fakakomēsialē (kau ai ki he ngaahi uiu'ī faka-Siasi). 'E lava ke tāofi e totonu ko 'eni 'i ha faahinga taimi pē. He 'ikai lava ke hiki ha tatau 'o ha nāunau visual 'oku fakaha'āi atu hano fakatapu'apui 'i he tafaki 'oku hā ai e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e fakatāatā. 'Oku totonu ke fakatūasila 'a e ngaahi fēhu'ū fekau'aki mo e māu mafai pulusi ki he Intellectual Property Office, 50 E. North Temple St. Fl. 13, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'imeilī: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:
February 2018 Vol. 42 No. 2. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 507.1.5.2).
NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

TOE LAHI ANGE 'I HE 'INITANETÍ

Lau e ngaahi talanoa pea fakahū mai ho'o fakamatalā 'i he liahona.lds.org.

Ma'u e ngaahi pōpōaki fakalaumālie mo ala vahevahē ('i he lea faka-Pilitāniā, faka-Potukali, mo e faka-Sipeini) 'i he facebook.com/liahona.

'Ave 'a e fakamatalā ki he liahona@ldschurch.org.

Ma'u atu 'i he store.lds.org.
Pe 'a'ahi ki ha senitā tufaki'anga nāunau, fēhu'ū ki he kau taki 'o e uōti, pe telefoni ki he 1-800-537-5971 ('lunaiteti Siteiti mo Kānata)

NGAAHI ATĀ MEI HE GETTY IMAGES

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENI

'Oku fakafongā 'i e he ngaahi mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

Ako folofolā, 43	Hisitōlia 'o e Siasi, 30, 32	Nongā, 24, 50, 54, 60
Anga Fakakaume'ā, 7, 41, 60, 64, 66	Konifelenisi lahi, 74	'Ofa faka-Kalaisi, 7
Angavaivai, 12	Kulukia tamaki, 54, 60	Palani 'o e fakamo'ui, 70
Ātama mo 'Ivi, 76	Mo'onī, 80	Papitaisō, 75
Faiakō, 12	Ngaahi fatongia faka-Siasi, 11, 12, 58	Sākalamēnitī, 4, 58
Faiako faka'api, 40	Ngaahi talēnitī, 38, 68, 73	Siosefa Sāmīta, 32
Faingataā, 44, 48, 54, 56, 60	Ngaahi tāpuaki fakapēteliakē, 38	Sisū Kalaisi, 4, 12, 18, 50, 54, 58, 62, 70, 72
Fakamo'onī, 16, 18, 56, 66, 73	Ngaahi temipalē, 75	Talangofuā, 16, 63, 79
Fakatomalā, 4, 50	Ngāue fakafaifekau, 44, 48, 56, 66	Tamai Hēvani, 58, 62, 70
Fāmīli, 10, 48, 75	Ngāue tokonī, 7, 11, 42, 68	Tau'atāina fakalotū, 24
Hisitōlia fakafāmīli, 43, 48		Tohi 'a Molomonā, 75
		Tongan, 64

Fai 'e Palesiteni
Henry B. Eyring

Tokoni 'Uluaki i he
Kau Palesitenisi 'Uluaki

MANATU MA'U AI PĒ KIATE IA

Te ke lava 'o sioloto mo au ki hono tohi 'e he palōfita ko Molonai e ngaahi lea faka'osi 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he 'ū lau'i peleti koulá? Na'á ne toko taha pē. Kuó ne 'osi kikite ki he 'auha hono fonuá, hono kakaí, mo hono fāmílí. Na'e "hokohoko atu ai pē" 'a e taú 'i he funga 'o e fonuá (Molomona 8:8). Ka na'á ne kei ma'u pē ha 'amanaki lelei, he na'á ne 'osi kikite'i hotau kuongá! Pea 'i he kotoa 'o e ngaahi me'a na'á ne mei tohí, na'á ne fakaafe'i kitautolu ke tau *manatu* (vakai, Molonai 10:3).

Na'e manako 'a Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo (1895–1985) 'i hono ako'i ko e fo'i lea mahu'inga taha 'i he tiki-sinalé ko e *manatu*'i. Koe'uhí kuo tau fakahoko ha ngaahi fuakava mo e 'Otuá, na'á ne pehē, "ko hotau tufakanga mahu'inga tahá ke manatu'i" kinautolu.¹

'E lava ke ke ma'u 'i he folofolá 'a e fo'i lea *manatu*'i. Na'e fa'a fakaafe'i 'e Nifai hono ngaahi tokouá 'i he taimi na'e na'ina'i ai kiate kinautolú, ke nau manatu'i e ngaahi folofola 'a e 'Eikí pea mo manatu'i hono fakahaofi 'e he 'Otuá 'enau ngaahi kuí (vakai, 1 Nifai 15:11, 25; 17:40).

Na'e faka'aonga'i tu'o fitu 'e he Tu'i ko Penisimani 'a e fo'i lea *manatu*'i 'i he'ene lea fakamāvaé. Na'á ne 'amanaki lelei 'e manatu'i 'e hono kakaí e "māfimafi 'o e 'Otuá . . . mo 'ene angalelei mo e kātaki fuoloa" kiate kinautolú (Mosaia 4:11; vakai foki, 2:41; 4:28, 30; 5:11–12).

Na'e fakaafe'i 'e he Fakamo'uí 'Ene kau ākongá 'i He'ene fokotu'u 'a e sākalamēnití, ke nau ma'u e faka'ilongá "[ko ha] fakamanatu" 'o 'Ene feilaulá (Luke 22:19). 'I he lotu sākalamēniti kotoa pē 'oku tau fanongo ki aí, 'oku mu'omu'a ma'u pē e fo'i lea *manatu*'i 'i he fo'i lea *ma'u ai pē* (vakai, T&F 20:77, 79).

Ko 'eku pōpoakí ko ha fakaafe, na'a mo ha kole, ke manatu'i. Ko ha ngaahi fokotu'u eni 'e tolu fekau'aki mo e ngaahi me'a te ke lava 'o manatu'i 'i he uike takitaha, 'i ho'o ma'u e ongo faka'ilonga toputapu 'o e sākalamēnití. Fakatauange 'okú na 'aonga kiate koe 'o hangē ko 'ena 'aonga kiate aú.

Manatu kia Sīsū Kalaisi

'Uluakí, manatu'i e Fakamo'uí. Manatu'i pe ko hai Ia 'i He'ene 'i he māmaní, anga 'Ene folofola ki he ni'ihi kehé, mo e founga na'á Ne fakahaa'i ai 'i He'ene ngaahi ngāué 'a e manava'ofá. Manatu'i ko hai na'á Ne feohi mo iá pea mo e me'a na'á Ne ako'i. Na'e "fa'a fe'alu'aki [a e Fakamo'uí] 'o fai lelei" (Ngāue 10:38). Na'á Ne 'a'ahi ki he mahakí. Na'á Ne tukupā ke fakahoko e finangalo 'o 'Ene Tamaí.

Kae mahulu atu aí, 'oku lava ke tau manatu'i e feilaulau lahi na'á Ne fakahoko 'i He'ene 'ofa 'iate kitautolú, ke to'o e 'uli 'o 'etau ngaahi angahalá. 'E tupulaki 'etau holi ke mui-mui 'iate Iá 'i he'etau manatu'i Iá. Te tau fie anga'ofa ange, kātaki lahi ange, mo lotu fiamālie ange ke fekumi ki he finangalo 'o e 'Otuá pea fai ia.

Manatu'i e Me'a 'Oku Fie Ma'u Ke Ke Fakalelei'i

'Oku faingata'a ke tau fakakaukau ki he Fakamo'uí —ki He'ene haohaoá—ta'e-te tau fakakaukau ki he'etau ngaahi fehalaakí mo e ta'e-haohaoá. Kuo tau fakahoko ha ngaahi fuakava ke talangofua ki He'ene ngaahi fekaú, ka 'oku tau fa'a tōnounou mei he tu'unga mo'ui mā'olunga ko 'eni. Ka na'e 'afio'i 'eni 'e he Fakamo'uí, ko e 'uhinga ia na'á Ne fokotu'u ai e ouau 'o e sākalamēnití.

Kuo tupu e sākalamēnití mei he ngaahi founga fai feilaulau 'i he Fuakava Motu'á, 'a ia na'e kau ai e vete angahalá (vakai, Levitiko 5:5). 'Oku 'ikai ke tau toe fai feilaulau'aki e fanga manú, ka te tau kei lava 'o si'aki 'etau ngaahi angahalá. 'Oku 'asi 'i he folofolá ko ha feilaulau 'eni 'o e "loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomalá" (3 Nifai 9:20). Ha'u ki he sākalamēnití mo ha lotu fakatomala (vakai, T&F 59:12; Molonai 6:2). 'I ho'o fai iá, te ke ma'u ha fakatomala 'o ho'o ngaahi angahalá pea he 'ikai te ke hē mei he hala foki ki he 'Otuá.

Manatu'i e Fakalalaka 'Okú ke Fakahokó

'I ho'o sivilivili ho'o mo'uí lolotonga e ouau 'o e sākalamēnití, fakatauange 'oku nofo taha ho'o fakakaukau he ngaahi fehalaaki kuó ke fakahokó kae pehē foki ki he ngaahi me'a kuó ke fakahoko totonú—'a e ngaahi taimi kuó ke ongo'i ai na'e hōifua 'a e Tamai Hēvaní mo e Fakamo'uí kiate koe. Te ke lava foki 'o faka'aonga'i ha ki'i taimi lolotonga e sākalamēnití ke kole ai ki

he 'Otuá ke tokoníi koe ke ke 'ilo'i e ngaahi me'a ko 'ení. Kapau te ke fai ia, 'oku ou palōmesi atu te ke ongo'i ha me'a. Te ke ongo'i ha 'amanaki lelei.

'I he taimi na'á ku fakahoko ai 'ení, na'e toe fakapapau'i mai 'e he Laumālié kiate au neongo 'eku kei taukakapa ke haohaoá, 'oku ou lelei ange he 'ahó ni 'i he 'aneafi. Pea 'oku ou ma'u ai ha loto-falala 'e lava ke u lelei ange 'apongipongi, koe'uhí ko e Fakamo'uí.

Ko ha taimi fuoloa 'a e *ma'u peé*, pea 'okú ne fokotu'u mai 'a e feinga mate-akí. Kuó ke 'ilo mei ho'o a'usíá hono faingata'a ke te kei fakakaukau lelei ki he me'a tatau 'i he taimi kotoa pē. Ka neongo pe ko e hā hono lelei ho'o tauhi ho'o ngaahi palōmesi ke manatu'i ma'u pē Iá, 'okú Ne manatu'i ma'u pē koe.

'Oku 'afio'i 'e he Fakamo'uí ho ngaahi faingata'a'ia. 'Okú Ne 'afio'i e tu'unga faingata'a ko hono lōmekina 'aki koe e ngaahi fie ma'u 'o e māmaní. 'Okú Ne 'afio'i ho'o fie ma'u vivili 'a e tāpuaki 'oku ma'u mei hono manatu'i ma'u pē Iá mo e talangofua kiate Iá—“ke 'iate [koe] *ma'u ai pē* 'a hono Laumālié” (T&F 20:77; tānaki atu hono fakamamafa'i).

Ko ia, 'okú Ne talitali ma'u pē koe ki he tēpile sākalamēnití 'i he uike takitaha, 'o toe foaki atu ai e faingamālie ke ke fakamo'oni 'i Hono 'aó te ke manatu'i ma'u ai pē Ia. ■

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

'E lava ke femo'uekina e mo'uí 'o faingata'a ai kiate kitautolu ke tau manatu'i ma'u pē hotau Fakamo'uí ko Sīsū Kalaisí. Ka 'oku 'omi 'e he sākalamēnití ha taimi makehe 'i he uike takitaha ke tau fakakaukau ai ki He'ene mo'uí mo e ngaahi akonakí. Fakakaukau fakataha mo kinautolu 'okú ke faiake faka'api ki ai e founga 'oku mou faka'aonga'i ai e ngaahi momeniti 'áapa ko iá, pea alea'i e founga te mou lava ai 'o fakatupulaki ho'omou tokanga ki he Fakamo'uí. Te mou faka'aonga'i fēfē nai e ngaahi momeniti ko iá ke mou fakakaukau ki he ngaahi me'a 'e lava ke mou fakalalaka fakatāutaha ai? Ko e hā hono mahu'inga 'o ho'o manatu'i e fakalalaka 'okú ke ma'u 'i he uike takitaha?

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Spencer W. Kimball, "Circles of Exaltation" (address to Church Educational System religious educators, June 28, 1968), 5.

“Manatu’i hono lahi
’o e ‘alo’ofa ‘a e ‘Eiki”
(Molonai 10:3).

TO’U TUPÚ

Ngaahi Me’a ‘e Tolu ke Manatu’i

‘O ku tu’o lahi e toutou ‘asi ‘a e fo’i lea *manatu’i* ‘i he Tohi ‘a Molomoná. Na’e poupu’i ‘e Nīfai hono ngaahi ta’oketé ke nau manatu’i hono fakahaofi kinautolu ‘e he ‘Otuá mo ‘enua ngaahi kuí. Na’e kole ‘a e Tu’i ko Penisimaní ki hono kakaí ke nau manatu’i e māfimafi ‘o e ‘Otuá. Pea na’e fakahinohino’i ‘e Molonai ‘ene kau laukongá ke nau manatu’i e ‘alo’ofa ‘a e ‘Eiki.

‘I he’etau manatu’i ‘oku mahúnga ‘a e Fakamo’uí—‘oku tau fuakava foki ai ke tau manatu’i ma’u pē la ‘i he taimi kotoa pē ‘oku tau ma’u ai e sākalamēnití. ‘Oku fakafe’i kitautolu ‘e Palesiteni Eyring ke

tau manatu’i e ngaahi me’a ‘e tolu ko ‘eni lolotonga ‘a e sākalamēnití:

1. **Manatu kia Sīsū Kalaisi:** Lau e ngaahi veesi folofola fekau’aki mo e founa na’e tokoni’i mo fakahaai ai ‘e he Fakamo’uí ‘Ene ‘ofa ki he nīihi kehé. ‘Okú ke ongo’i fēfē ‘Ene ‘ofá? Te ke lava fēfē ke tokoni’i mo fakahaai ho’o ‘ofá ki he nīihi kehé ‘o hangē ko ia na’e fai ‘e he Fakamo’uí?
2. **Manatu’i e ngaahi me’a ke fakalelei’i:** Fakakaukau ki he uike na’e toki ‘osí mo ha loto

fakatomala. Fili ha me’a ‘e taha ‘e lava ke ke liliu, pea hiki hifo e founa te ke ngāue’i ai e fakalalaka ko iá. Tuku ho’o taumu’á ‘i ha feitu’u te ke sio ma’u pē ki ai.

3. **Manatu’i e fakalalaka ‘okú ke fakahokó:** Tautapa ki he ‘Otuá ke tokoni atu ke ke vakai ki he fakalalaka lelei ‘okú ke fakahokó. Lekooti e ongo ‘okú ke ma’u.

‘Okú ‘ikai ke tau haohaoa, ka ‘oku ‘afio’i ia ‘e he Fakamo’uí. Ko e ‘uhinga ia ‘okú Ne kole mai ai ke tau manatu’i lá. ‘Okú ‘omi ‘e he’etau manatu’i lá ha ‘amanaki lelei mo ne tokoni’i kitautolu ke tau fie fakalalaka. Na’a mo e ngaahi taimi ‘oku ‘ikai ke tau manatu’i ai lá, ‘oku pehē ‘e Palesiteni Eyring, “Okú Ne manatu’i ma’u pē koe.”

FĀNAÚ

Ko e Manatu Kia Sīsú

‘O ku ako’i ‘e he ngaahi folofolá ‘oku totonu ke tau manatu’i ma’u pē ‘a Sīsū Kalaisi. Ko hono ‘uhingá ‘oku totonu ke *lahi* ‘etau fakakaukau kiate lá mo muimui ‘i He’ene sīpingá!

‘E lava ke ke tā mo valivali e fakatātā ko ‘eni ‘o Sīsú ke tokoni atu ke ke manatu’i ma’u pē la. Tuku ia ‘i ha feitu’u te ke sio ma’u pē ki ai.

“Pea kapau ‘oku mou manatu ma’u ai pē kiate au te mou ma’u hoku Laumālié ke ne ‘iate kimoutolu”
(3 Nīfai 18:7).

Tui, Fāmilī, Fakafiemālié

Feinga ke Maheni mo la mo Hono Fāmilí

'Oku fekau'aki mo'oni 'a e faiako 'a'ahí mo e feinga ke maheni mo 'ofa 'i he fine'ofa takitaha kae lava ke tau tokoni ke fakamālohia 'ene tui mo fai ha ngāue tokoni.

Kuo hoko 'a Lita Sepesoni mo 'ene faiako 'a'ahí ko ha ongo kaungāme'a lelei 'i he'ena fetau-laki mo vahevahe e ngaahi talanoa 'o e ongoongolelé. Ka 'oku kau foki 'i he'ena fa'a 'a'ahí ha'ana va'inga fakataha 'i ha ngaahi keimi lea, 'a ia 'oku tokoni ke masila ai e 'atamai 'o Litá. Koe'uhí he kuo ako 'e he'ene ongo faiako 'a'ahí 'a e me'a 'oku fiema'u mo fiefia ai 'a Litá, 'okú na hanga fiefia atu ki he 'a'ahi takitaha. 'Oku lahi ha ngaahi me'a 'e lava ke fai 'e he kau fine'ofá lolotonga ha 'a'ahi, hangē ko e luelue fakataha pe tokoni'i ha fine'ofa 'i he'ene ngaahi ngāue.

Na'e fakahaa'i 'e Lusi Meki Sāmita, fa'e 'a e Palōfita ko Siosefa Samitá, 'ene ongó 'i he 1842, fekau'aki mo e ongo fakatokoua 'a e kau fefine 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ni 'i he kautaha fo'ou kuo fokotu'u 'a e Fine'ofá. Na'a ne pehē, "Kuo pau ke tau fefakahounga'aki,

fefakafiemālie'aki pea ma'u mo e ngaahi fakahinohino ko ē te tau lava 'o nofo fakataha ai 'i he langí."¹ 'Oku kei mo'oni ia 'o a'u mai ki he 'ahó ni.

Na'e pehē 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: ". . . Mou hoko ai ko ha kau fakafofonga 'o e 'Eikí ki He'ene fānaú. Ka 'oku mau 'amanakí, te mou fokotu'u ha tokanga fakamatoato 'oku fakatefito he ongo-ongolelé, ki he kāingalotú, 'o tokanga'i pea mou fetauhi'aki mo feau e ngaahi fie ma'u fakalaumālie mo fakatu'asinó 'i he lelei taha te mou lavá."²

Na'e folofola 'a e 'Eikí ki he fānau 'a 'Isilelí 'o fakafou 'ia Mōsese, "ko e muli 'oku nofo mo koé 'e tatau ia mo e tokotaha kuo tupu 'iate kimoutolu, pea te ke 'ofa kiate ia 'o hangē ko ho'o 'ofa kiate koé" (Levitiko 19:34).

Mahalo ko ha kau "muli" e kau fine'ofa 'oku tau faiako 'a'ahi ki aí 'i he'etau fuofua 'a'ahi kiate kinautolú, ka 'i he'etau maheni mo ia mo hono fāmilí, 'e tupulaki 'etau holi ke "fefua'aki 'a [etau] ngaahi kavengá, koe'uhí ke nau ma'ama'a" pea ke "taha [hotau] lotó 'i he uouongataha mo e fe'ofa'ofani" (Mosaia 18:8, 21).

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Lusi Meki Sāmita, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'anga: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'o e Fine'ofá* (2015), 25.
2. Jeffrey R. Holland, "Kau Fakafofonga 'o e Siasí," *Liahona*, Nōvema 2016, 62.

Fakakaukau ki he Me'a ni

'I he ngaahi fāmilī 'o e kau fine'ofa 'okú ke faiako 'a'ahi ki aí, ko e hā ha ngaahi me'a he kaha'ú 'oku totonu ke ke 'ilo ki ai mo manatu'i?

Ngāue Fakatauhí

'E hoko 'a e peesi ko 'eni ke ne 'omai ha tefito'i mo'oni kehe 'i he mahina takitaha laka ange ia hano 'omai ha popoaki pau, ke tokoni'i kitautolu ke tau malanga 'o toe lelei ange ki he tokotaha takitaha. 'I ho'o lotua mo fekumi ki he ue'i fakalaumālié, te ke 'ilo'i ai 'a e pōpoaki fakalaumālie mo e ngāue tokoni 'oku fiema'u 'e he fefine takitaha.

KI'I TOHI FAKAMATALA 'O E KONIFELENISI 'O 'OKATOPA 2017

“Tonga ha me'a kuó u lea 'aki 'e au ko e 'Eiki, kuó u lea 'aki ia; . . . neongo pe ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eiki, 'oku tatau ai pē” (T&F 1:38).

'I ho'o toe fakamanatu e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2017, 'e lava ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi pēsi ni (mo e Ki'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'i he ngaahi makasini he kuohili mo e kaha'ú) ke tokoni atu ki ho'o ako mo faka'aonga'i 'a e ngaahi akonaki fakamuimui-taha 'a e kau palōfita mo'uí mo e kau 'aposeoló mo e kau taki kehe 'o e Siasí.

MAHU'INGA FAKATOKĀTELINE

Ko e Fakapapau mo e Fuakava 'o e Lakanga Fakataula'eiki

“Oku fuakava e taha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, ke fakahoko e ngaahi fatongia fekau'aki mo e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné pea mo fakatupulaki hono uiui'i 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí. . . .

“I he tafa'aki 'e tahá, 'oku tala'ofa mai leva 'a e 'Otuá 'e ma'u 'e he tokotaha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, 'a e ngaahi ki ke mahino kiate ia e ngaahi me'alilo

'a e 'Otuá. Te ne hoko 'o haohaoa ke ne lava 'o tu'u 'i he 'ao 'o e 'Otuá. Te ne lava 'o fakahoko hono tufakanga 'i he ngāue 'o e fakamo'uí. 'E teuteu 'e Sisū Kalaisi ha hala 'i he 'ao 'o e taha ma'u lakanga fakataula'eiki pea te Ne 'i ai mo ia. 'E nofo'ia e loto 'o e lakanga fakataula'eiki 'e he Laumālie Mā'oni'oni, pea 'e hapai ia 'e he kau 'āngeló. 'E fakamālohia mo fakafó'ou hono sinó. Te ne hoko ko e 'ea-hoko ki he ngaahi tāpuaki 'o

Ēpalahamé pea hoko fakataha mo hono uai'fi, ko e kaungā-'ea-hoko mo Sisū Kalaisi ki he pule'anga 'o e Tamai Hēvaní. Ko ha ngaahi 'tala'ofa ['eni] 'oku lahi 'aupito mo mahu'inga.' [2 Pita 1:4]. 'Oku 'ikai ha ngaahi tala'ofa ma'ongo'onga ange ai 'e lava ke makupusi.”

'Eletā Dale G. Renlund 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposeoló 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e Lakanga Fakataula'eiki mo e Mālohi 'o e Fakalelei 'a e Fakamo'uí,” *Liahona*, Nōvema 2017, 65–66.

IKUNA'I 'A E ILIFIÁ 'E HE TUÍ

“Neongo e lahi e tui mo e lototo’a kuo tau ma’ú, ka ’oku ’amanaki mai e ’Eikí ki ha me’a lahi ange meiate kitautolu—pea

mo e t’ou tangata ’oku muiaki maí. ’E fie ma’u ke nau mālohi ange mo t’oa ange he te nau fai ha ngaahi me’a lahi ange mo faingatā’a ange he me’a kuo tau faí. Te nau fehanganagai mo ha fakafepaki lahi ange mei he fili ’o hotau laumālié. . . .

“’Oku ou fakamo’oni ’oku mu’omu’a e ’Eikí iate koe he taimi ’okú ke fai ai ’Ene ngāué. ’E ’i ai e taimi te ke hoko ko e ’āngelo ne ’omi ’e he ’Eikí, ke pou-pou’i hake e nī’ihi kehé. ’E ’i ai e taimi ’e ’ātakai’i ai koe ’e he kau ’āngeló ke pou-pou’i hake koe. Te ke ma’u ma’u pē Hono Laumālié ’i ho lotó, ’o hangē ko e tala’ofa kuo fai kiate koe he houalotu sākalamēniti kotoa pē. Ko e me’a pē ’oku fie ma’ú ko ho’o tauhi ’Ene ngaahi fekaú.

“’Oku te’eki ke hokosia e ngaahi ’aho lelei taha ’i he pule’anga ’o e ’Otuá ’i he māmaní. ’Oku fakamālohia ’e he faingatā’a ’etau tui kia Sīsū Kalaisí, ’o hangē pē ko ia ne hoko talu mei he ngaahi ’aho ’o e Palōfita ko Siosefa Sāmitá. ’Oku ikuna’i ma’u pē ’a e ilifiá ’e he tuí. ’Oku ma’u e uouangatahá mei he ngāue fakatahá. ’Oku onгона mo talí ’e ha ’Otua anga’ofa ho’o lotu mānautolu ’oku faingatā’a’iá. ’Oku ’ikai ke Ne tulemohe pe mohe.”

Palesitani Henry B. Eyring, Tokoni ’Uluaki ’i he Kau Palesitenisi ’Uluaki, “’Oua ’e Manavahē ke Fai Lelei,” *Liahona*, Nōvema 2017, 103.

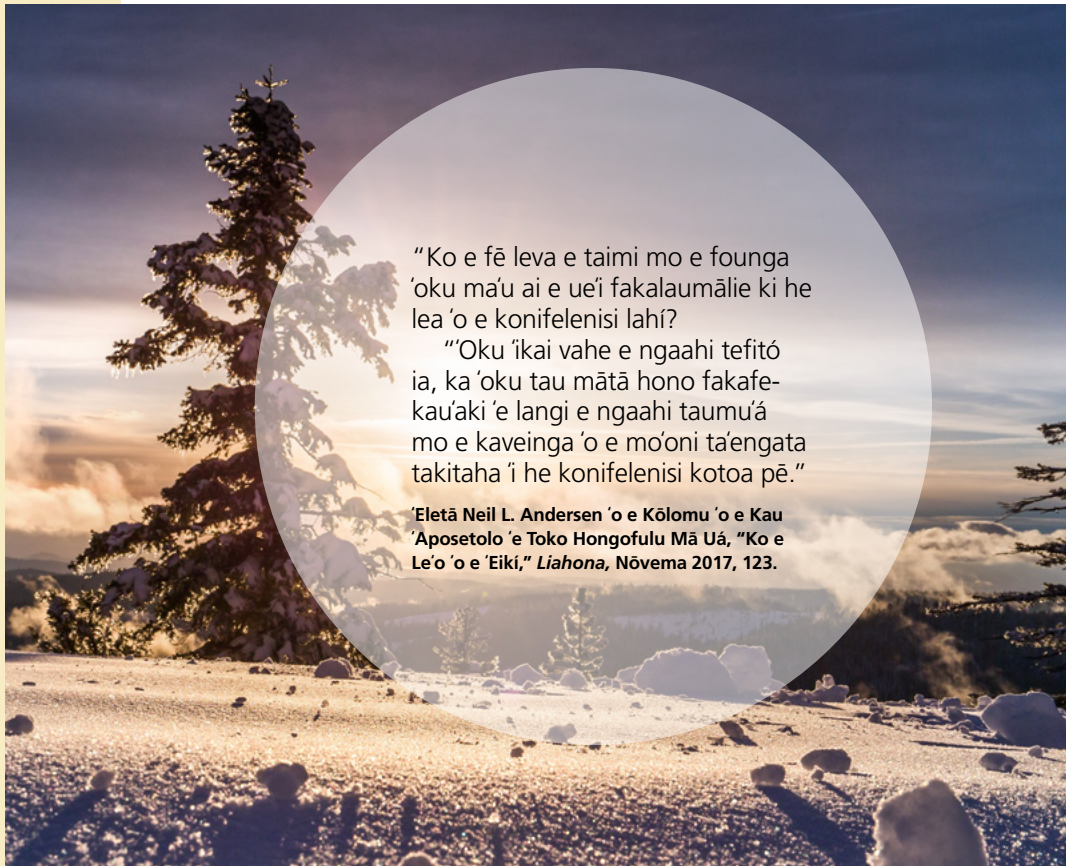

KO E TOKONI KI HE NĪ’IHI ’OKU TAU FEHĪ

“’Oku ou tui ’oku fakakaukau ’a e kāingalotu tokolahi ko e ngāue tokoní ko ha konga mahu’inga ia ’o ’enau ngaahi fuakavá mo e tu’unga fakaākongá. Ka ’oku ou toe fakakaukau foki ’oku faingofua ’i he taimi ’e nī’ihi ke mole meiate kitautolu ha ngaahi faingamālie ma’ong’onga ke tokoni ai ki he nī’ihi kehé, he ’oku tau femo’uekina ’i hono kumi ha ngaahi founa lalahi ange ke liliu ai ’a e māmaní pea ’ikai ai ke tau ’ilo’i ko e nī’ihi ’o e ngaahi fie ma’u mahu’inga te tau lava ’o fehanganagai mo iá ’oku ’i hotau ngaahi fāmilí, kaungāmeá, uōtí mo hotau koló tonu pē. ’Oku ongo ki hotau lotó ’a e taimi ’oku tau mamata ai ki he mamahi mo e faingatā’aia ’a ha nī’ihi ’oku nofo mama’o meiate kitautolu, kae hili ange ko iá ’oku ’ikai ke tau lava ’o sio ’oku ’i ai ha taha ’okú te tangutu fakataha mo ia ’i he kalasí ’okú ne fie ma’u ’etau feohi fakakaumeá. . . .

“ . . . Mahalo ne ’omi ’e he Tamai Hēvani e kakai ’oku nau fie ma’u taha kitautolú, ke nau ofi taha mai, he ’okú Ne afio’i ko e lelei taha kitautolu ki hono feau ’enau ngaahi fie ma’ú.”

Bonnie L. Oscarson, Palesitani Lahi ’o e Kau Finemuí, “Ko e Ngaahi Fie Ma’u Hotau Tafa’aki,” *Liahona*, Nōvema 2017, 25–26.

“Ko e fē leva e taimi mo e founa ’oku ma’u ai e ue’i fakalaumālie ki he lea ’o e konifelenisi lahi?

“’Oku ’ikai vahe e ngaahi tefitó ia, ka ’oku tau mātā hono fakafekau’aki ’e langi e ngaahi taumuá mo e kaveinga ’o e m’ooni ta’engata takitaha ’i he konifelenisi kotoa pē.”

’Eletā Neil L. Andersen ’o e Kōlomu ’o e Kau Aposetolo ’e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e Le’o ’o e ’Eikí,” *Liahona*, Nōvema 2017, 123.

HAOHAOÁ: KO HA ME'A OFA 'O E 'ALO'OFÁ

“Oku ou tui ki [he] haohaoa [‘a e ‘Otuá], pea ‘oku ou ‘ilo ko ‘Ene fānau fakalau-mālie kitautolu mo ha ivi fakalangi ke hoko ‘o tatau mo la. ‘Oku ou ‘ilo‘i foki ‘i he‘etau hoko ko e fānau ‘a e ‘Otuá, ‘oku ‘ikai totonu ke tau fakasi‘ia pe tukuhifo pē kitautolu, ‘o taku koā ‘e hanga ‘e he‘etau fai pehe‘e ‘o ‘ave kitautolu ki he tu‘unga ‘oku finangalo e ‘Otuá ke tau a‘usiá. ‘Ikai! ‘Oku ou ‘amanaki pē te tau lotu fakatomala mo holi ke fakatupulaki ma‘u pē ‘etau anga-māoni‘oni‘i hotau lotó, ke tau lava ‘o tulifua ki ha taumu‘a ke fakalalaka, ‘i ha founda he ‘ikai kau ai hā‘atau fai ha me‘a ‘e ola kovi ki hotau sinó, pe te tau ongo‘i mafasia mo holoki ai ‘etau ongo‘i lototoá.

Na‘e kole mai ‘a Molonai, “‘lo, ha‘u kia Kalaisi, pea hoko ‘o haohaoa ‘iate ia’ ‘Ofa ki he ‘Otuá ‘aki homou ivi, ‘atamaí, mo e mālohí kotoa pē, pea ‘e . . . *tupu ‘i he‘ene ‘alo‘ofá ‘a ho‘omou haohaoa ‘ia Kalaisi.*’ [Molonai 10:32; tānaki atu hono fakamamafaí]. Ko hotau ‘amanaki lelei-‘anga pē ki ha haohaoa mo‘oni, ko ‘etau ma‘u ia ko ha me‘afoaki mei he langí. ‘Oku ‘ikai ke tau lava ‘o ngāue‘i’ ia. Ko ia, ‘oku ‘ikai ngata pē ‘i hono foaki mai ‘e he ‘alo‘ofa ‘a Kalaisi ‘a e fakamo‘ui mei he mamahí mo e angahalá pea mo e maté, ka ‘oku fakahaofi ai foki kitautolu mei he‘etau toutou fakaangā‘i pē kitautolú.”

‘Eletā Jeffrey R. Holland ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko Ia Ke Haohaoa ‘A Kimoutolu,” Liahona, Nōvema 2017, 40, 41.

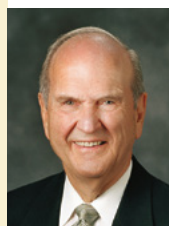

NGAAHI TALI MA‘AÚ

Te tau ‘Omi Fēfē ‘a e Fakamo‘uí ki He‘etau Mo‘uí?

‘Oku ‘uhinga ‘a e ma‘u ‘o e [sākalamēnití], ke teke‘i ki tu‘a mei he‘etau mo‘uí ha me‘a pē ‘oku ‘ikai fenāpasi mo ha ‘ulungāanga faka-Kalaisi pea ke tau fakafōtunga atu Hono ‘ulungāngá. Ko e ‘uhinga mā‘olunga ange ‘eni ‘o e fakatomalá, ‘o ‘ikai ke tafoki pē mei he angahala ‘o e kuohilí kae pehē foki ki ha ‘liliu ‘a e lotó mo e fakakaukaú ki he ‘Otuá [Bible Dictionary, “Repentance”] ‘o fai atu ai pē.”

‘Eletā D. Todd Christofferson ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e Mā ‘o e Mo‘ui Na‘e Hā‘ele Hifo Mei Langi,” Liahona, Nōvema 2017, 39.

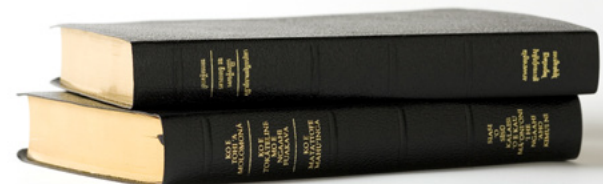
NGAAHI TUKUPĀ KI HE TOHI ‘A MOLOMONÁ ‘I ‘EPELELI 2017

“Talu mei he fakaafe ne fai ‘e Palesiteni Monisoni he māhina ‘e ono kuo hilí [ke ako mo fakalaululoto ki he Tohi ‘a Molomoná], mo ‘eku feinga ke muimui ki he‘ene faleí. Ne u lisi e ngaahi me‘a kau ki he Tohi ‘a Molomoná, me‘a ‘okú ne *fakapapauí*, me‘a ‘okú ne *fakata‘e‘aongaí*, me‘a ‘okú ne *fakakakató*, me‘a ‘okú ne *fakama‘ala‘alá*, mo e me‘a ‘okú ne *fakahaai*. Ko ha me‘a fakamāfana mo fakafiefia hono vakai‘i e Tohi ‘a Molomoná he founda ko ‘eni! ‘Oku ou fokotu‘u atu ke ke fai ia. [Vakai ki he faka‘osinga ‘o e lea ‘a Palesiteni Nalesoní ki he lisi na‘a ne fakatahatahaí.] . . .

“[Fakakaukau ki he ngaahi fehu‘i ko ‘eni:] ‘Uluakí, na‘e mei fēfē nai ho‘o mo‘uí, kapau na‘e ‘ikai e *Tohi ‘a Molomoná*? Uá, ko e hā na‘e ‘ikai ke ke mei ‘iló? Pea tolú, ko e hā na‘e ‘ikai ke ke mei ma‘ú? . . .

‘Oku ou ‘ilo ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoní, ko e palōfita ia ‘a e ‘Otuá he māmaní he ‘ahó ni. ‘Oku ou ‘ofa mo poupou‘i ia ‘aki hoku lotó kotoa.”

Palesiteni Russell M. Nelson, Palesiteni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e Tohi ‘a Molomoná: Ne Mei Fēfē Nai Ho‘o Mo‘uí Ka Ne ‘ikai Ia?” Liahona, Nōvema 2017, 61, 63.

KO E TUKUANGÉ KO HA KAMATA'ANGA, 'IKAI KO HA NGATA'ANGA

Fai 'e Richard M. Romney

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

'Oku 'ikai ke tau mā'olunga pe mā'ulalo 'i he Siasí. 'Oku tau 'unu fakataha ki mu'a.

Na'e toki tukuange haku kaungā-me'a ko ha pīsope 'i hono uōtí. Hili ha ngaahi 'aho si'i, na'á ne kole mai ke ma talanoa 'i he'ene 'ilo na'á ku hoko ko ha pīsopé.

Na'á ne 'eke mai, "Oku angamaheni pē ke te ongo'i e me'a 'oku ou ongo'?"

"Ko e hā 'okú ke ongo'?"

"Ongo'i vā mama'o mahalo. Kuó u kau atu ki he mo'ui 'a ha kakai tokolahahi, pea ko e taimi ni kuo 'osi ia. Te u toe ongo'i vā ofi pehē nai?"

Na'e fakamanatu mai 'e he'ene fehu'i e taimi na'e tukuange ai aú. Na'á ku manatu'i 'eku ma'u 'a e ongo tatau. Na'e ongo kiate au 'eku kau 'i hono tokoni'i e kaka'i ke nau 'unu ke ofi ange ki he Fakamo'u'i pea mo 'enau Tamai 'i he Langí. Na'e ongo kiate au 'eku pou pou'i kinautolu ke nau fekumi mo muimui ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní. Ko ha tāpuaki faka'ofa'ofa 'eku hoko ko ha pīsopé, ka kuo 'osi ia.

Ka na'e 'osi koā? Hili ha kī'i taimi si'i, na'á ku 'ilo'i 'oku 'ikai teitei mole e tāpuaki 'o hono fakahoko e ngāue tokoní. Ko ha faingamālie tu'uloa ia. 'I he'etau hoko ko e kau ākongā 'a Sisū Kalaisí, 'ikai 'oku fie ma'u ke tau manatu'i *ma'u pē* Ia? (vakai, T&F 20:77, 79). 'ikai 'oku fie ma'u ke tau tokoni *ma'u pē* ki he ni'ihhi kehé ke nau 'unu ke ofi ange ki he Fakamo'u'i mo 'enau Tamai 'i he Langí? 'ikai

'oku fie ma'u ke tau tokoni *ma'u pē* ki he ni'ihhi kehé, tautautefito ki hotau ngaahi hoá mo e fāmílí, kumi mo muimui ki he ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní?

Na'á ku manatu'i e ngaahi lea ko 'ení meia 'Eletā Dallin H. Oaks 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Oku 'ikai ke tau 'mā'ulalo ange' he taimi 'oku tukuange ai kitautolú, pea 'oku 'ikai ke tau 'mā'olunga ange' he taimi 'oku ui ai kitautolú. 'Oku 'ikai ha 'mā'olunga pe mā'ulalo' ia 'i he ngāue 'a e 'Eikí. Ko e "laka pē ki mu'a pe ki mui," pea 'oku tu'unga 'a e faikehekehe ko iá 'i he anga 'o 'etau tali mo ngāue'i hotau tukuangé mo hotau uiui'i.

Na'á ku fakatokanga'i 'i ha taimi 'e taha hono tukuange 'o ha palesiteni fakasiteiki kei talavou na'á ne ngāue

lelei 'i ha ta'u 'e hiva pea kuo fiefia 'eni 'i hono tukuangé pea mo e uiui'i fo'ou na'á ne toki ma'u mo hono uai'í. Na'e ui kinaua ko e ongo taki nesilí 'i hona uōtí. Ko e Siasí ni pē taha 'e lau ai 'okú na fakatou tu'unga faka'e'i'eiki tatau!"¹

'I he'eku talanoa mo hoku kaungā-me'a, na'á ma fakatou fakatokanga'i 'oku 'ikai ngata 'a e ngāue tokoní 'i he taimi 'oku tukuange ai kita mei ha uiui'i, neongo pe ko e hā 'a e uiui'i ko iá. Ki he kau muimui 'o Kalaisí, he 'ikai faka'au 'o ngata 'a e ngāue tokoní. 'E vavé ni mai ha'atau ma'u ha uiui'i fo'ou, pea tau toe kamata leva 'i he'etau laka fakataha atu ki mu'a. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Dallin H. Oaks, "Ko e Ngaahi Kī mo e Mafai 'o e Lakanga Fakataula'eiki," *Liahona*, Mē 2014, 49.

Fai 'e Tad R. Callister
Palesiteni Lahi 'o e
Lautohi Faka-Sāpaté

KO E HĀ TE U LAVA 'O FAI KE U FAIAKO 'O HANGĒ KO E FAKAMO'UÍ?

Lolotonga 'eku hoko ko ha palesiteni fakamisiona 'i Tolonitō, Kānatā, na'e fehu'i mai 'e ha taha 'o 'eku ongo 'asisitení, "Palesiteni, 'e founga fēfē nai ha'aku hoko ko ha faifekau lelei ange?" Ko 'eku 'uluaki tali angé na'e pehē, "Oku lelei ho'o ngāué." Pea ko hono mo'oní ia. Ka na'á ne kei fehu'i mai pē, ko ia na'á ku fakakaukau 'i ha miniti 'e taha peá u 'oange leva ha fokotu'u. Na'á ne malimali mo tali lelei mai.

Na'á ku vahevahe e a'usia faingofua ko 'ení mo 'emau kau faifekau kehé. Ne fehu'i mai leva 'e he kau 'eletā mo e kau sisitā kehé 'i he'enau omi ki he 'initaviú, "Palesiteni, 'e fēfē nai ha'aku hoko ko ha faifekau lelei ange?" Na'e fakatupu 'e he fehu'i faingofua ko ia 'a ha faifekau 'e toko tahá ha fakalalakaka fakalaumālie 'i he'emau misioná kotoa.

'I he founga tatau, 'e ma'u 'e he kau faiakó ha fale'i lelei kapau te nau 'eke fakamātoato e fehu'i faingofua ko 'ení ki he 'Eikí mo 'enau kau takí: "Ko e hā te u lava 'o fai ke u faiako ai 'o hangē ko e Fakamo'uí?" Na'e tala'ofa 'e he 'Eikí, "Ke ke loto-fakatōkilalo; pea 'e tatakí nima koe 'e he 'Eiki ko ho 'Otuá, pea foaki kiate koe 'a e tali ki ho'o ngaahi lotú" (T&F 112:10).

Ko e Tokanga Fakamātoató

Na'e tu'o taha hono fehu'i kia J.B. Priestley, ko ha tokotaha fa'u tohi mei Pilitānia pe na'e ange fēfē 'ene tu'ukimu'a he fa'u tohí he na'e 'ikai pehē mo hono ngaahi kaungā fa'u tohi talēniti'ia. Na'á ne pehē, "Oku 'ikai ko homau kehekehé 'a e me'a ne mau malavá, ka ko hono mo'oní . . . 'i he'enau . . . kei fakaoli 'aki e fakakaukau faka'ofa'ofa 'o e [fa'u tohí], na'á ku tokanga fakamātoato au!"¹

'I he'etau hoko ko e kau faiakó, 'e lava ke tau fehu'i, "Oku tau fiemālie nai 'i he tu'unga fakafaiako 'oku tau 'i aí, pe 'oku tau tokanga fakamātoato nai ki he faiako hangē ko e Fakamo'uí?" Kapau ko ia, 'oku tau loto fiemālie nai ke li'aki e loto hikisiá pea 'ikai tatali pē ke fakahinohino'i kae fekumi faivelenga foki ki ai?

Ko e Me'a Mahu'ingá 'a e Loto-Fakatōkilalo

'Oku tau ma'u ha kau faiako tu'ukimu'a tokolahi 'i he Siasi ko 'ení, ka ko hono mo'oní, neongo pe ko e hā hono lahi 'o e ngaahi ta'u 'o 'etau a'usí, pe ko e lahi 'o e ngaahi mata'i-tohi 'oku tau ma'ú, pe ko e lahi hono 'ofa'i kitautolu 'e he kau mēmipa 'o e kalasí, te tau lava kotoa 'o fakalalakaka mo hoko 'o hangē ko e Faiako

Tu'ukimu'á, 'i he'etau loto-fakatōkilalo. 'A ia ko e ako'i ngofuá 'a e 'ulungaanga mahu'inga 'o e faiako hangē ko Kalaisí. Ko e loto-fakatōkilalo ko ha 'ulungaanga ia 'okú ne fakatou fakaafe'i 'a e Laumālie mo lehilehi'i 'etau loto ke tupulakí.

'Oku ou fetaulaki he taimi 'e ni'ihí mo ha kau palesiteni Lautohi Faka-Sāpate 'oku nau loto-mamahi ko e pehē 'e ha faiako 'e taha pe ua 'i honau uōtí kuo fu'u taukei ia pe lavame'a pea 'oku 'ikai ke nau fie ma'u 'e kinautolu ha toe fakahinohino pe kau atu ki he ngaahi fakataha alēlea 'a e kau faiakó. 'Oku ou lotomamahi ai koe'uhí 'oku te'eki ke u fetaulaki mo ha faiako 'oku 'ikai malava ke ne fakalalakaka 'i ha fa'ahinga founga.

'Oku ou 'ilo na'a mo e faiako taukei taha 'e ha'u ki he ngaahi fakataha alēlea 'a e kau faiakó mo ha loto fakatōkilalo mo e vilitaki lahi fau ke ako, ko ha faiako ia *te ne* ma'u ha ngaahi fakakaukau mo ha ongo fakalangi ki ha founga ke ne fakalalakaka ai. Kuó u kau atu ki ha ngaahi fakataha alēlea lahi 'a e kau faiakó pea kuó u foki ma'u pē mo ha ngaahi fakakaukau fo'ou pe holi ke fakalalakaka 'i ha taukei pe 'ulungaanga 'e fie ma'u hano fakalelei'i pe fakahaohaoa'i.

Ko e Fie Ma'u ke Fakatupulaki e Ngaahi Taukei Fakafaiakó

Mahalo 'e fa'a fakakaukau ha ni'ihi ko e ngaahi pōto'i fakafaiakó pe ngaahi taukei ko ha me'angāue fakaako pe fakapoto pē ia. Ka 'i hono fakatupulaki, 'e faka'atā 'e he ngaahi taukei ko iā 'a e Laumālié ke fili mei ha ngaahi me'a kehekehe 'a ia te ne malava ke feau lelei e ngaahi fie ma'u fakafo'ituitui 'a e kau akó . Ko hai 'oku lelei angé, ko e tangata 'okú ne tā e fu'u 'akaú 'aki 'ene ki'i hele ngāué, pe ko e tangata tatau pē 'okú ne faka'aonga'i lelei ha mīsini tutu'u 'akaú? 'I he ongo tūkungá fakatou'osi, ne ma'u 'e he tangata tatau pē 'a e ivi mo e tō'onga mo'ui tatau, ka 'oku lelei ange e ola 'o e me'a fakamuimuí koe'uhí he na'e lelei ange e me'angāue na'á

ne faka'aonga'i. 'Oku hoko e ngaahi taukei fakafaiakó ko ha me'a ngāue fakalangi 'i he taimi 'oku 'i he malumu ai 'o e Laumālié.

'E lava 'e he ako fakataukei mo e 'ahí'ahi fakahokó, fakatā'í, fa'a akó mo hono mamata'i ha taha ke tokoni ki ha faiako 'i ha fa'ahinga tu'unga taukei pē, ke ne fakatupulaki ha ngaahi taukei 'e lava ke ngāue 'aki 'e he Laumālié—'i hono tokoni'i kitautolu ke tau faiako 'o hangē ko e 'Eikí. 'E lava ke fakatupulaki e kongā lahi 'o e ngaahi taukei ko 'ení 'i he ngaahi fakataha alēlea 'a e kau faiakó.

'E Lava 'e he 'Eikí 'o O'i mo Liliu Kitautolu

'E lava ke ongo'i 'e ha ni'ihi he 'ikai pē malava ke nau faiako 'o hangē

ko e Fakamo'uí—ko ha tulifua 'oku ope atu 'i he me'a 'oku nau malavá. Mahalo ne ongo'i 'e Pita ko ha tangata toutai pē ia; mo Mātiu, ko ha tangata tānaki tukuhau ne fehi'anekina'i. Ka 'i he tokoni 'a e Fakamo'uí, na'á na fakatou hoko ko ha taki mo ha faiako ma'ongo'onga 'o e ongoongolei.

'Oku 'ikai toe kehe hono o'i mo fakalelei'i kitautolu 'e he 'Eikí mei he 'usia 'a Maikolo'eniselō 'i hono tā tongitongi ha taha 'o 'ene ngaahi maka fakamanatu, 'a ia 'oku pehē 'e he tokolahi ko e ngāue lelei taha ia kuo fakahoko 'e he nima 'o ha tangata—*Tēvita*.

Kimu'a pea kamata 'e Maikolo'eniselō 'a e ngāué, na'e tu'utu'uni ki ha ongo tangata tā tongitongi 'e toko ua kehe, ko 'Akositino ti Tusio mo

‘Anitonio Loselino, ke na faka‘osi ‘a e maka fakamanatú. Na‘á na fakatou a‘usia e palopalema tatau: ko e kongā maka ‘a e mā‘olunga mo e maukupu totonú, ka na‘e uesia ‘aupito e māpelé. Ne feinga ‘a Ti Tusio pea hoko atu ‘a ‘Anitonio Loselino, ‘i hono faka‘aonga‘i hona taukei faka-‘ātí ‘i he kongā maka ko ‘ení, ka na‘e ‘ikai hano ola. Na‘e fu‘u lahi pē e maumaú.² Na‘e faifai peá na fo‘i. Na‘e sio pē mo Maikolo‘eniselō ki he ngaahi maumau tatau, ka na‘e toe ope atu ‘ene sió ‘a‘ana. Na‘á ne sio ki ha fōtunga mo‘uí, mānava mo faka‘e‘eiki ‘o Tēvita ‘okú ne fa‘a ‘ai e kau mamata ‘o e ‘aho ní ke nau ofo ‘i he‘enau fuofua mamata‘í.

‘I he founga tatau pē, na‘e folofola ai ‘a e ‘Otuá ko hono kakato ‘o ‘Ene ongoongolelé ‘e “malanga ‘aki . . . ‘e he kau vaivaí mo e kau mā‘ulaló ki he ngaahi ngata‘anga ‘o e māmaní” (T&F 1:23). ‘Okú ‘afio‘i ‘e he ‘Otuá hotau ngaahi vaivaí mo e tōnounou, ka ‘oku ope atu e me‘a ‘okú Ne ‘afio‘i. ‘Ikai ngata pē ‘i He‘ene malava ke tokoni‘i

kitautolu ke tau ikuna‘i hotau ngaahi vaivaí ka ke toe liliu foki e ngaahi vaivaí ko iá ko ha ngaahi mālohinga (vakai, ‘Eta 12:26–27). Te Ne lava ‘o tokoni ke fakalelei‘i mo fakahaohaoa‘i ‘etau ngaahi taukei mo e ‘ulungaanga fakafaiakó koe‘uhí ke tau lava ‘o fai-ako hangē ko e Fakamo‘uí.

Ngaahi Founga Te Tau Lava ai Ke Faiako Hangē ko e Fakamo‘uí

Ko ha ni‘ihi ‘eni ‘o e ngaahi tefi-to‘i kaveinga ‘e lava ke tau fakahoko kae lava ke tau faiako ‘o hangē ko e Fakamo‘uí.

- **Faiako ‘aki e Laumalié,** ‘i ho‘o ‘ilo ko e Laumalié ‘okú Ne ‘ai ke longomo‘uí, mahino mo ‘uhinga-mālie ‘etau ngaahi lēsoní (vakai, T&F 43:15).
- **Nofotaha ‘i he tokāteliné,** ‘i ho‘o ‘ilo‘i ko e tokāteliné ‘okú ne ma‘u ‘a e mālohi ke liliu e ngaahi mo‘uí ‘o hangē ko hono ako‘i ‘i he folofolá mo e kau palōfita

mo‘uí (vakai, ‘Alamā 31:5).

- **Hoko ko ha tokotaha ‘oku vēveke ke ako,** ‘i ho‘o ‘ilo ko e faiako lelei ko ha tokotaha ako lelei foki ia (vakai, T&F 88:118).
- **Fekumi ki ha fakahā,** ‘i ho‘o ‘ilo ‘oku muimu‘i ‘i he fatongia fakafaiako kotoa pē ‘a e totonu ke ma‘u ha fakahā ki hono fua ha fatongia (vakai, T&F 42:61).
- **Fakahaa‘i e ‘ofá** ‘aki ha‘o ako e hingoa ‘o e mēmipa takitaha ‘i he kalasí, lotua fakafo‘ituitui ia, tokanga fakatāutaha kiate kinautolu (tautaufefito kiate kinautolu ‘oku ‘i ai ha‘anau ngaahi fie ma‘u makehé), pea a‘u atu ‘i ha founga ‘e lelei kiate kinautolu ‘oku ‘ikai ke nau ma‘u kalasí (vakai, Molonai 7:47–48).

Ko ha Vakai‘i Fakaekita

Na‘e fakahoko ‘e he ‘Aposetolo ko Paulá ‘a e fale‘i ko ‘ení: “Eke kiate kimoutolu, pe ‘oku mou ‘i he tuí” (2 Kolinitō 13:5). ‘E lava ke toe fakalea ia ma‘á e kau faiakó ke pehē, “Eke kiate kimoutolu, pe ‘oku mou faiako ‘i he founga ‘a e Fakamo‘uí pe ko ho‘o founga pē ‘a‘aú.” Ko ha taimi lelei e kamata‘anga ‘o e ta‘ú ke fakahoko ai e fa‘ahinga sivirusi‘i ko iá. ‘I he‘ene peheé, ‘oku fakaafe‘i koe ke ke tali e ngaahi fehu‘i vakai‘i fakatāutaha ‘i he fakamatala ko ‘ení. ‘I ho‘o fai iá, ‘e tokoni atu e Laumalié ke ke ‘ilo e me‘a ke tuku taha ki ai ho‘o tokangá kae malava ke ke faiako anga Faka-Kalaisi ange, mo e founga te ke lava ke ma‘u mo fakatupulaki ai e ngaahi ‘ulunga-anga mo e ngaahi taukei ‘oku fie ma‘u ke fai ai iá. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Fai ‘e J. B. Priestley, *Rain Upon Godshill* (1939), 176.
2. Vakai ki he “Michelangelo’s David,” accademia.org/explore-museum/artworks/michelangelos-david.

Ko e Fakalalakaka 'o Hangē ko ha Faiako Anga Faka-Kalaisí: Ko ha Vakai'i Fakaekita

Fakakaukau ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ako'i lelei 'i laló. 'I he ngaahi 'ēlia 'okú ke ongo'i te ke lava 'o tupulaki aí, faka'aonga'i 'a e feitu'u 'oku faka'atā atú ke tohi e me'a 'okú ke ongo'i 'oku ue'i koe ke ke fakahokó.

1. 'Okú ou 'alu ki he ngaahi fakataha alēlea 'a e kau faiakó mo ha loto-fakatōkilalo ke ako mo kau atu (vakai, T&F 112:10).	
2. 'Okú ou fa'a lekooti e ngaahi ue'i 'a e Laumālié ke tokoni kiate au ko ha tokotaha ako mo ha faiako (vakai, T&F 76:28).	
3. 'Okú kamata hono teuteu 'eku lēsoní 'i ha uike 'e taha ki mu'a (vakai, T&F 88:118–119).	
4. 'Okú napangapangamālie hoku taimi fakahinohinó mo e taimi fealēlea'akí (vakai, T&F 88:122).	
5. 'Okú ou kolea fakamātoato e Laumālié kae lava ke u hoko ko ha me'angāue 'i he ongo to'ukupu 'o e 'Otuá (vakai, T&F 42:14).	
6. 'Okú ou faka'aonga'i ha taimi ke u fakalaululoto ai ki he kongā folofolá kimu'a peá u lau e lēsoní pe naunau makehé kae lava ke u fakatupulaki e fakahā te u ala ma'ú (vakai, T&F 42:61).	
7. 'Okú ou tokoni ki he kau mēmipa 'o 'eku kalasí, tautautefito ki he to'u tupú, ke 'ikai ngata pē 'i he'enu ako e ongoongolelei ka nau hoko foki ko ha kau faiako lelei koe'uhí ke nau hoko ko ha kau faifekau, kau taki, kau faiako mo ha ngaahi mātu'a lelei ange (vakai, T&F 88:77).	
8. 'Okú ou lotua e hingoa 'o kinautolu 'i he'eku kalasí (vakai, Luke 22:32).	
9. 'Okú ou fetu'utaki kiate kinautolu 'i he'eku kalasí 'oku 'ikai omí? (vakai, Luke 15:1–7).	
10. Ko e hā 'oku faingata'a lahi taha kiate au 'i he'eku hoko ko ha faiako anga faka-Kalaisi angé pea ko e hā te u lava 'o fai ke u ikuna'i 'aki e faingata'a ko iá?	

Ki ha ngaahi vakai'i lahi ange, vakai ki he vakai'i fakaekita 'i he peesi 37 'o e *Faiako 'i he Founga 'a e Fakamou'i*

**FEKAU'AKI MO
SISITĀ LIAFEMI**

Na'e hoko 'a Lesieli
Hena Liafemi
(1884–1979) ko e
fefine hono ua ke kau

'i he lipooti faka'ofisiale 'o e
konifelenisi 'a e Siasí 'i he taimi naá
ne lea ai 'i ha fakataha konifelenisi
lahi na'e nofo'i 'o a'u ki tu'a 'i he 'aho
5 'o 'Epeleli, 1908.

Naá ne kau 'i he fuofua to'u
tangata 'o e kau fefine te'eki ma'u
hoa ke ngāue fakafaifekau maá e
Siasí. 'I he'ene ta'u 22, na'e vahē'i ia
ke ngāue 'i he Misiona Kololató 'i
Sepitema 'o e 1906.

'I he'ene foki ki Sōleki Siti 'i he
1908, na'e loto fiemālie 'a Sisitā
Liafemi ke ne hoko ko ha tokotaha
taki mamata 'i he Tafa'aki Ma'u'anga
Fakamatala 'a e Temipale Sikueá. Na'e
fakaava e tafa'aki ko iá 'i he 1902 mo
e taumu'a ke tuku atu e ngaahi faka-
matala totonú mo tufaki e ngaahi
tohi 'a e Siasí kiate kinautolu ne nau
'ahia 'a e Temipale Sikueá.

'I he taimi ko iá, na'e fakahoko e
konifelenisi lahi 'i he Tāpanekalé 'i
he Temipale Sikueá. 'I he taimi na'e
fonu ai e Tāpanekalé, na'e 'ave 'a
kinautolu ne kau ma'i ki he ngaahi
fakataha'anga 'i he Holo Fakataha-
'anga ofi atú. 'I he taimi na'e fonu
ai e ngaahi Holo Fakataha'angá,
na'e fakatahataha e kaka'i 'i he loto
'ata'atā ofi ki he Fale 'o e Tafa'aki
Ma'u'anga Fakamatalá, 'a ia na'e fai
ai e ngaahi polokalama 'o e ngaahi
konifelenisi na'e fonú.

Ko e pōpoaki ni, ko ha kongá 'o
e lea 'a Sisitā Liafemi 'i he konifelenisi
lahi ko ia na'e fonu 'i he 'aho 5 'o
'Epeleli, 1908. Na'e fakalele'i 'a e faka-
'ilonga leá mo e faka-mata'itohi lahi.

KUO FAKAHĀ IA 'E HE 'OTUÁ KIATE AU

Fai 'e Rachel H. Leatham

'Oku faka'ilonga'i 'e he polokalama fo'ou ko 'ení e mo'ui 'a e kau fefine mo'ui liloá mo 'enau ngaahi pōpoaki, kongá na'e to'o mei he tohi 'I he *Tu'unga Malangá: Ngaahi Malanga 'i ha Ta'u 'e 185 'a e Kau Fefine 'i he Siasí* (2017). 'Oku ma'u e ngaahi vahe kuo fili atú 'i he churchhistorianspress.org/at-the-pulpit.

'Oku ou tui ko ha taha au 'o e tamaiki fefine fiefia taha 'i he māmaní kotoa, pea ko e ongoongoleleí 'oku ou ongo'i pēhē a'i, he 'oku ou 'ilo 'oku mo'oni 'a e ongoongoleleí. 'Oku ou 'ilo na'e hā'ele hifo 'a e 'Otuá ko e Tama'i, mo Hono 'Aló, Sīsū Kalaisi, pea 'omi 'a e ongoongoleleí 'o fokotu'u ia pea folofola ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. . . .

'Oku ou ongo'i kapau te u mo'ui 'o ta'engata, he 'ikai fe'unga 'eku fakamā-lō'ia 'eku Tamai Hēvaní ko e ngaahi tāpuaki kuó u ma'u 'i he'eku mo'uí, ko e faingamālie ke u 'alu atu ai ki he māmaní pea fakahoko 'a e fakamo'oni ko 'ení, 'o tala kiate kinautolu kuo toe fakafoki mai 'a e ongoongoleleí, 'a e mafai kuo foaki 'e Kalaisi ki He'ene kau tamaio'eikí, pea mo e ngaahi tāpuaki kuo fakatatali ma'anautolu 'oku nau fanongo mo talangofua ki he ngaahi lea 'o e mo'oní, mo'uí mo e fakamo'uí. . . .

'Oku ou fa'a fakakaukau 'i he taimi 'e nī'ihī 'oku 'ikai ke mahino kakato kiate kinautolu kei talavou 'i 'apí e ngaahi fatongia 'oku tau ma'ú. 'Oku 'ikai ke tau manatu 'i ma'u pē kuo motu'a 'a kinautolu 'oku nau tatakí kinautolú, pea 'i he taimi 'e mole atu ai 'etau ngaahi mātuá, ko kinautolu te tau hoko atu 'enau ngāué; ko kinautolu 'a e kakai talangofua 'o Saioné. 'Oku

tau fakahoko nai hotau fatongiá, pea 'oku tau teuteu'i nai kinautolu koe'uhí ke tau lava 'o fai e ngāue kuo fakahoko 'e he'etau ngaahi tama'i?

. . . Te tau lava nai 'o 'ilo e ngaahi tala'ofa kuo fakahoko 'e he 'Otuá ma'atautolú, kapau te tau tauhi 'Ene ngaahi fekaú? 'Oku tau feangai nai mo e ngaahi lekooti kuonga mu'a 'o e kakai 'o e fonuá ni, 'a e Tohi 'a Molo-moná? Pea 'oku tau feangai nai mo e ngaahi mo'oni lahi 'oku ako'i a'i mo e ngaahi tohi ko ia 'oku nau ako'i mai e ma'ong'onga 'o e ngāue 'oku tau fakahoko he 'aho nī? 'Oku ou manava-si'i 'oku 'ikai fe'unga 'etau 'ilo ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleleí pea 'oku 'ikai ke tau faivelenga 'o hangē ko ia 'oku totonu ke tau fa'i.¹

He ko ia 'oku foaki ki ai 'a e me'a lahi 'oku 'eke'i 'a e me'a lahi meiate ia; ko kimoutolu hono kotoa, 'oku mou 'ilo e lahi kuo foaki mai ma'atautolú, mo e lahi 'e 'eke'i mei hotau nimá [vakai, Luke 12:48; T&F 82:3]. 'Oku tau teuteu'i nai kinautolu koe'uhí ke 'oua na'a tau tō nounou? Tuku ke tau mo'ui 'o fakatatau ki he folofola kotoa pē 'oku 'alu atu mei he fofonga 'o e 'Otuá [vakai, Teutalōnome 8:3; Mātiu 4:4; T&F 84:44]. Tuku ke tau mo'ui koe'uhí ke Ne hōifua ma'u pē ke 'A'ana 'a kinautolu, mo tāpuaki'i mo 'ofa 'iate kinautolu.

... 'Oku ou toe fie fakamo'oni'i 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei. 'O 'ikai koe'uhí 'oku 'ilo ia 'e he'eku tamaí, 'ikai koe'uhí na'e ako'i ma'u pē ia 'e he'eku fa'eé kiate au, ka 'oku ou 'ilo 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei koe'uhí he na'e fakahā mai ia 'e he 'Otuá. Kuo fakamo'oni Hono Lau-mālié ki hoku laumālié [vakai, Loma

8:16], pea ko e fakamo'oni ko iá ko e me'a'ofa fisifisimu'a taha ia 'a e 'Otuá ma'akú.

'Ofa ke faitāpuekina kitautolu kotoa 'e he 'Otuá, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

To'o mei he Jennifer Reeder and Kate Holbrook, eds., At the Pulpit: 185 Years of Discourses by Latter-day Saint Women (2017), 133–35.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ko hono fakahaa'i 'e he ngaahi tohi faka-māhina 'a Sisitā Liafemi ki he'ene palesitēni fakamisioná 'ene faivelengá. 'I he 'aho 25 'o Fēpueli, 1907, na'á ne tohi 'o pehē, "Kuó u faifeinga ke fakahoko hoku fatongia pea kuó u ma'u ha fakafiemālie lahi 'i he'eku ngāuē" (Colorado Denver South Mission General Minutes, 166).

“Ka ‘Oku Pehē ‘e Kimoutolu Ko Hai Au?”

FAKAMO‘ONI ‘A, PITA KIA KALAIŚÍ

Fai ‘e Terry B. Ball

Palōfesa ‘o e ako fakalotú, ‘Univēsiti Pilikihami ‘longí

‘Oku ‘ofeina ‘a e ‘Aposetolo ko Pitá ‘e he kakai tuí—mahalo koe‘uhí ko ‘ene makehe mo angamaheni kiate kitautolú. Te tau lava ke ongo‘i e me‘a ‘okú ne ongo‘í. ‘Oku tau laukau ‘aki ‘ene loto to‘a ke “li‘aki leva” ‘ene kupengá ‘i he fakaafe ‘a e ‘Eikí, “Muimui ‘iate au, pea te u ngaohi ‘a kimoua ko e toutai tangata” (Mātiu 4:18–20). ‘Oku mahino kiate kitautolu ‘ene puputu‘u ‘i he ‘uhinga mo e pōpoaki ‘o e ngaahi talanoa fakatātaá (vakai, Mātiu 15:15–16). ‘Oku tau ongo‘i e siva ‘ene ‘amanakí ‘i he‘ene tangi, “Eiki, fakamo‘ui au,” ‘i he taimi ne tetetete ai hono va‘é mo ‘ene tuí ‘i he tahi hou ‘o e pō ko iá ‘i he Tahī ‘o Kālelí (Mātiu 14:22–23). ‘Oku tau hounga‘ia ‘i he‘ene ofo ‘i he Liliú (vakai, Mātiu 17:1–13). ‘Oku tau tangi mo ia ‘i he halaia ‘o ‘ene faka-fisinga ‘i tu‘o tolú (vakai, Mātiu 26:69–75), mamahi mo ia ‘i Ketisemani (vakai, Mātiu 26:36–46), pea kau fakataha mo ia ‘i he‘ene fiefia mo e ofo ‘i he fonualoto na‘e ‘ikai ha taha aí (vakai, Sione 20:1–10).

Mahalo na‘e loto e kau tohi ‘o e Kosipelí ke tau ma‘u ‘a e vā fakatāutaha mo Pita ko ‘ení. ‘Oku mahino mei he‘enau ngaahi fakamatalá ‘enau taumu‘a pē ke tauhi ‘ene ngaahi a‘usia mo e ngaahi fepōtalanoa‘aki mo Sīsuú ‘o lahi hake ia ‘i ha toe taha ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá.¹ ‘Oku fa‘a pehē ‘e hatau tokolahi ko e lahi ‘o e ngaahi fakamatala fekau‘aki mo Pita ‘i he ngaahi Kosipelí ko ‘ene hoko ko e tangata lea mo e taki ‘i he kau ‘Aposetoló. Kae mahalo na‘e toutou ‘asi ‘i he tohi ‘a Mātiu, Ma‘ake, Luke mo Sioné ‘a e feohi fakatāutaha ‘a Pita mo Kalaisí koe‘uhi na‘a nau ‘amanaki te tau mateuteu ange mo lava ke tali ‘ene fakamo‘oni makehe kia Kalaisí, ‘i he faka‘au ke tau ‘ofa mo mahino ange kiate kitautolu ‘a Pitá—ko ha fakamo‘oni ‘oku ngali na‘e teu‘i lelei ia ke ne vahevahe.

I he faka‘au ke tau ‘ofa mo mahino kiate kitautolu ‘a e ‘Aposetolo ko Pitá, te tau mateuteu ange ai mo lava ke tau tali ‘ene fakamo‘oni makehe kia Kalaisí.

Ko e Teuteu 'a Pitá

I he kaungā fononga 'a Pita kia Kalaisi 'i He'ene ngāue fakafaifekau 'i he māmaní, ne ngali ma'u e fakamo'oni 'a e 'Aposetoló ko e 'Eikí ko e Mísaiá ia 'i he ngaahi a'usia fakaepoto, fakaengāue, mo e fakahā 'a ia ne foaki ki aí. Ko hono mo'oni, ko 'ene fakamo'oni, hangē ko ia mo kitautolu 'i he ngaahi 'aho ní, ne fakafou ange ia 'i hono 'ulú, ngaahi nimá, mo hono lotó.

Ne 'ilo 'e Pita na'e 'ikai ko ha tangata pē 'a e Sīsū 'o Nasaletí, he na'á ne mamata tonu 'i he'ene faka'ā 'a e kuí, fakama'a 'a e kiliá, 'ai 'a e pipikí ke 'a'eva, pea fokotu'u 'a e maté (vakai, Mātiu 11:4–5; vakai, foki Sione 2:11; 10:25; 20:30–31). Na'e fakamālohia 'e he'ene 'ilo fakapapau ko Sisuú ko e Kalaisí ia mei he me'a na'á ne ako 'i he'ene mo'ui 'aki e ngaahi fakahinohino 'a e 'Eikí. Na'á ne 'a'au hifo 'ene kupengá 'o hangē ko e fakahinohino 'a e Fakamo'uí pea ne lahi e ika ne tñakí (vakai, Luke 5:1–9; Sione 21:5–7). I he fakaafe 'a e Fakamo'uí kiate ia ke "ha'ú," na'á ne lue 'i he fukahi tahí (vakai, Mātiu 2:22–33). Pea 'i he'ene tufa 'a e ngaahi fo'i mā mo e ngaahi mata'i ika sí'si'i ki he kakaí 'o hangē ko e fakahinohino 'a e Fakamo'uí, ne hoko tonu 'i hono 'aofinimá 'a e mana 'o hono tāliuliunga iá (vakai, Sione 6:1–14).

'E hanga 'e he ngaahi fakamo'oni ko ia ki hono 'ulú mo hono ongo nimá 'o tokoni'i lahi fau e fakamo'oni mālohi taha na'e foaki kia Pitá—'a e fakamo'oni na'e fakahā ki hono lotó. 'I he fehu'i 'e Sīsū ki He'ene kau ākongá, "'Oku pehē 'e he kakaí pe kohai au ko e Foha 'o e tangatá?" ne nau lea fakataha 'aki e tali angamaheni 'o honau ngaahi kaungāme'á. Na'e toe fakamahino fakatāutaha ange 'e Sīsū 'a e fehu'i, 'o pehē, "Ka 'oku pehē 'e kimoutolu ko

hai au?" (vakai, Mātiu 16:13–15). Ne 'ikai toe momou 'a Pita, 'o ne pehē:

"Ko Koe ko e Kalaisí, ko e 'Alo 'o e 'Otua mo'uí.

"Pea lea 'a Sīsū 'o pehē ange kiate ia, Saimone Pasona, 'okú ke monū'ia: he na'e 'ikai fakahā ia kiate koe 'e he kakanó mo e totó, ka ko 'eku Tamai 'oku 'i he langí" (Mātiu 16:15–17).

Ne kau 'i he teuteu 'a Pita ke ne hoko ko ha fakamo'oni makehe 'a Kalaisí mei ha ngaahi a'usia fakatāutaha mo Sīsū.² Ne fa'a hoko e ngaahi fale'i mo e fakahinohino fakatāutaha ko iá mei he'ene 'eke ki he Fakamo'uí ha ngaahi fehu'i pe ko ha taimi pē ne 'afio'i ai 'e Kalaisi 'okú ne toe fie ma'u ha ako lahi angé.³

Mahalo ne hoko foki 'a Pita ko e taha valoki'i lahi taha 'i he kau ākongá 'a Kalaisí.⁴ Ko hono fakaofó, ne fili 'a Pita ke 'oua na'a lavea ai hono lotó ka ne hokohoko atu 'ene muimui 'i he 'Eikí, 'o tñakí faka'aho atu ki he'ene fakamo'oni mo e ako 'o kau kiate Iá.⁵

Ko e tumutumu 'o e teuteu 'a e tangata toutai Kālelí ne hoko ia 'i he me'a na'á ne fakamo'oni'i hili e Tutukí. 'I he'ene onгона e fonualoto kuo 'ikai ha taha aí, na'e lele fakatovave atu 'a Pita ke ne vakai'i tonu pea foki ia mo "fakatumutumu 'i hono lotó 'i he me'a kuo hokó" (Luke 24:1–12; vakai foki ki he Sione 20:1–9). Na'e hiki 'e Luke 'i he lolotonga 'o e 'aho tatau pē, ne hā fakatāutaha ai e Fakamo'ui kuo toetu'ú kia Pita, neongo 'oku sí'i pē me'a 'oku tau 'ilo ki aí (vakai, Luke 24:34; 1 Kolinitó 15:3–7). Ne hā e Fakamo'ui kuo toe tu'ú ki mui ange 'i he efiáfi ko iá, ki he kau 'Aposetoló mo ha ní'ihí 'o e kau ākongá, 'o ne fakaafe'i kinautolu ke nau ala ki he ngaahi kaho 'i Hono sinó. Na'á ne fakamaama ai 'enau mahino ki he founga 'oku hanga ai 'e He'ene Toetu'ú 'o fakakakato 'a e

Na'e 'ilo'i 'e Pita 'oku 'ikai ko ha tangata pē 'a Sīsū 'o Nasaletí, he na'á ne mamata ki He'ene faka'ā e kuí, fakama'a e kiliá, faka'eva'eva 'a e pipikí mo fokotu'u 'a e maté.

ngaahi kikite na'e tohi 'i he fono 'a Mōsesé mo e folofolá, 'o pehē, "Ko e kau fakamo'oni 'a kimoutolu 'o e ngaahi me'a ni" (vakai, Luke 24:36–48; vakai foki ki he Ma'ake 16:14; Sione 20:19–23). Na'e fononga ki mui mai 'a e kau ākongā 'e toko 11 ki Kāleli, 'o hangē ko e fakahinohino 'a e Fakamo'u'i kiate kinautolú, pea "ki he mo'unga 'a ia na'e fakahā e Sisū kiate kinautolú," na'á Ne fakapapau'i ange, "Kuo tuku kiate au 'a e mālohi

kotoa pē 'i he langí mo māmani" (vakai, Mātiu 28:7, 10, 16–20).

'I he kotoa ko iá, ne toe akonaki'i lahi ange ai e 'ulu, ongo nima mo e loto 'o Pitá ke ne hoko ko ha faka-mo'oni 'o e Kalaisi kuo toetu'ú, he na'á ne mamata 'aki hono matá ki he 'Eiki kuo toetu'ú, ala kiate Ia 'aki hono ongo nimá, mo toe ongo'i mo'oni 'a e fakapapau 'a e Laumālié 'i hono lotó.

Ko e Tufakanga 'o Pitá

'I he founga tatau pē 'o e taimi, ako mo e a'usia na'e fie ma'u 'e Pita kae toki mahino kakato e misiona fai-fakalelei 'a e Misaiá, ne hoko foki 'o tupu-laki ai mo 'ene mahino ki hono misiona ko e faka-mo'oni makehe 'o Kalaisí. Hangē ne toki

mahino kakato kia Pita 'a e me'a na'e fie ma'u meiate iá 'i hono akonekina ia 'e he 'Eikí 'i he ngaahi matāfanga 'o e Tahi ko Kāleli. Kuo tu'o ua 'ene ala ki he ngaahi kafo 'o e Tutukí 'i he sino toetu'ú 'o e 'Eikí ka na'e kei pehē 'e Pita, 'i he mahino mai na'á ne kei fifili pe ko e hā 'e fai kiate iá, "Te u 'alu 'o fai kupenga" (Sione 21:3). Na'e 'ikai ke toe 'afio 'a Sisū mo kinautolu he taimi ko 'ení, pea ne hangē na'e faingata'a kia Pita ke ne tali iá 'o hangehangē ne tafoki ai ki he'ene mo'ui mo e tō'onga mo'ui motu'á. Na'e muimui atu ai mo hono ngaahi tokouá.

'I he'enu ngāue 'i he poó kakato, ne 'ikai ma'u ha me'a. 'I he ofi atu ki 'utá, pea ngali kuo nau ongosia mo loto fo'í, na'a nau vakai atu ki ha taha 'oku tu'u mai 'a ia na'e 'ikai ke nau fakatokanga'i, 'o ne ta'alo mai ke toe 'a'au 'enu kupengá. Mahalo ne nau manatu ki ha me'a pehē ne hoko ki mu'a 'a ia ne ola lelei ai 'enu toutaí ko e tupunga mei he'enu talangofuá, na'a nau muimui leva ta'e-toe fakafepaki pe fakafehu'ia (vakai, Luke 5:1-9; Sione 21:3–6). 'I he'enu fusi hake 'enu kupengá kuo toe fonu he iká, na'e pehē ange 'e Sione kia Pita, "Ko e 'Eikí ia" (Sione 21:7). 'I he fu'u vékeveke 'a Pitá ne 'ikai ai ke ne tatali ke tū'uta 'a e vaká ki 'uta, "pea hopo ia ki tahi" ke toe vave ange 'ene a'u ki he 'Eikí (Sione 21:7). 'I he tū'uta atu 'a e toengá, ne talitali 'aki kinautolu ha me'atokoni ko e ika mo e mā (vakai, Sione 21:9).

Hili 'enu ma'u me'atokoní, ne tafoki atu 'a Sisū kia Pita, 'o ne tuhu ki he ika na'e fili 'a Pita ke ne kumí, 'o ne folofola ki He'ene 'Aposetoló, "Saimone, ko e foha 'o Sōnasí, 'oku lahi hake ho'o 'ofa kiate au 'iate kinautolú ni?" (Sione 21:15). Pau

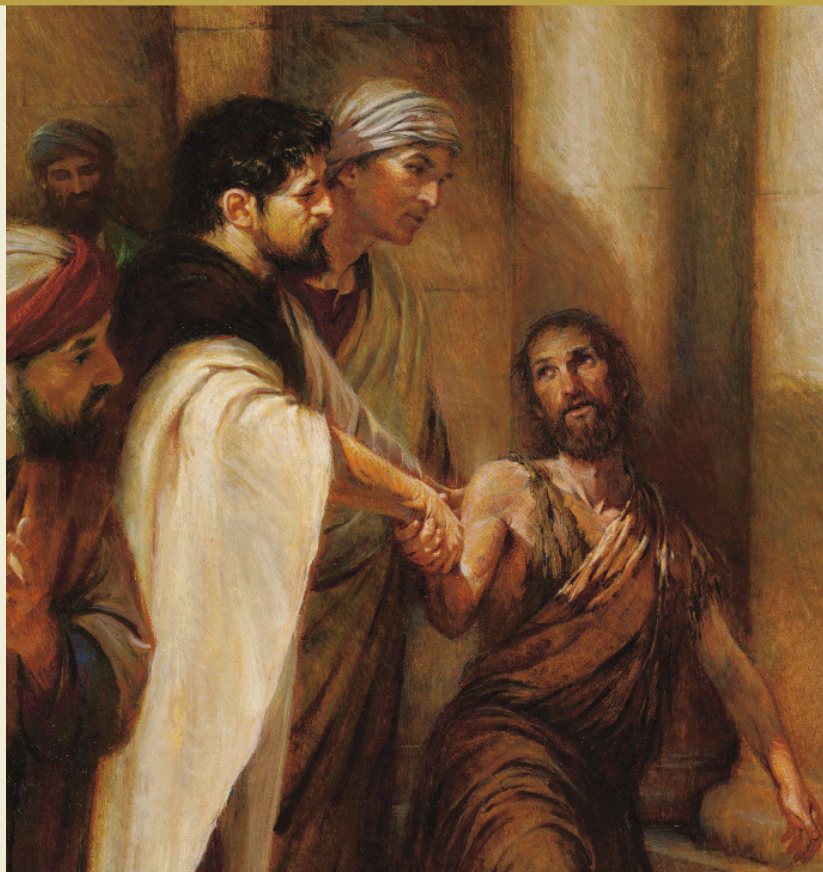
"Saimone, ko e foha 'o Sōnasi, 'oku lahi hake ho'o 'ofa kiate au 'iate kinautolú ni?"

pē ne fakakaukau 'a Pita ko ha fehu'i faikehe ia. Ko e mo'oni na'e lahi ange 'ene 'ofa 'i he Fakamo'u'i 'i he iká—pe toutaí. Hangē ne hā mai ha ki'i ta'e-tui 'i he'ene talí, "Io, 'Eiki; 'okú ke 'ilo 'oku ou 'ofa kiate koe," 'a ia na'e tali ange 'e Sisū, "Fafanga 'eku fanga lami" (Sione 21:15). Pea ne toe 'eke ange 'e he Fakamo'u'i 'a e fehu'í kia Pita, pea ne toe tali ange 'e Pita 'ene 'ofa kia Kalaisí, pea toe tali ange 'e Kalaisi, "Fafanga 'eku fanga sipí" (Sione 21:16). Na'e mamahi 'a Pita 'i he toe 'eke hono tolu 'e Sisū ke ne fakapapau'i 'ene 'ofá. Te tau lava ke ongo'i 'a e mamahí mo e 'ofá 'i he fakamo'oni hono tolu 'a Pitá, "Eiki, 'okú ke 'ilo'i 'a e me'a kotoa pē; 'okú ke 'ilo'i 'oku ou 'ofa kiate koe" (Sione 21:17). Pea toe folofola 'a Sisū, "Fafanga 'eku fanga sipí" (Sione 21:17).⁶ Kapau na'á ne 'ofa mo'oni ki he 'Eiki, he 'ikai ke toe hoko 'a Pita ko ha tangata toutai, ka ko ha tauhi sipi, ke tauhi e tākanga 'a e 'Eiki.⁷ Na'e hanga 'e he ngaahi ngāue mo e malanga 'a Pita mei he taimi ko iá 'o fakapapau'i na'e faifai pea mahino kiate ia hono misiona ke hoko ko ha fakamo'oni makehe 'o Kalaisí.

Fakamo'oni 'a Pitá

Hili e 'aho ko ia 'i Kālelí, na'e hoko atu 'a Pita 'o ne fakakakato hono fatongia meia Kalaisí 'aki e tui, lototo'a mo e faivelenga lahi. 'I he'ene hoko ko e 'Aposetolo pulé, na'á ne fatongia 'aki hono tokanga'i e Siasí. Lolo-tonga 'ene femou'ekina he ngaahi fatongia 'i hono lakangá, na'e 'ikai ke si'aki 'e Pita hono fatongia ke hoko ma'u pē ko ha fakamo'oni 'o Kalaisi, kau ai mo e kakai ne nau fakatefua 'i hono lilingi hifo e Laumālie Mā'oni'oni 'i he 'aho 'o e Penitekosi (vakai, Ngāue 2:1–41), 'i he hū'anga ki he temipale 'o Solomoné hili ha mana fakamo'ui (vakai, Ngāue 3:6–7, 19–26), na'e puke pōpula ai ia pea 'ave ki he kau taki 'o e kakai Siú (vakai, Ngāue 4:1–31; vakai foki ki he Ngāue 5:18–20), lolotonga 'ene malanga ki he kāingalotú (vakai, Ngāue 15:6–11) mo 'ene ngaahi tohi.

'I he'ene tohi na'á ne fakamatala ai ki he'ene fakamo'oni fakatāutaha ki he ngaahi mamahi 'a Kalaisí mo fakahaa'i 'ene 'amanaki lelei "pea kau foki 'i he nāunau 'e fakahaa" (1 Pita 5:1). 'I he konga faka'osi 'o 'ene mo'u'i na'á ne fakahaa'i 'i he loto fakapapau he 'ikai fuoloa mei ai "teu tukuange hoku [sino fakamatelié], 'o hangē

Na'e fakakakato 'e Pita hono tufakanga meia Kalaisí 'i ha tui lahi, kau ai 'ene pehēange ki he tangata pipiki 'i he temipalé "I he huafa 'o Sisū Kalaisí 'o Nasaletí tu'u hake 'o 'alu."

ko e fakahā mai kiate au 'e hotau 'Eiki ko Sisū Kalaisí" (2 Pita 1:14).

'I he'ene fai e fakamatala toputapu ko iá, mahalo na'e fakakaukau 'a Pita ki he ngaahi folofola 'a Kalaisi kiate ia 'i he ngaahi matāfanga 'o Kālelí 'i ha ngaahi ta'u lahi kimu'a. Hili 'ene fekau 'a Pita ke fafanga 'Ene fanga sipí, na'e folofola ai 'e he Fakamo'u'i 'o pehē, "I ho'o kei talavou, na'á ke nono'o koe, 'o ke 'eve'eva ko ho'o faitelihá: ka 'o ka ke motu'a, te ke mafao atu ho nimá, pea 'e nono'o koe 'e ha tokotaha, 'o 'ave koe ki he potu 'e 'ikai te ke loto ki ai" (Sione 21:18). Hangē ko hono fakamatala 'e Sioné, "Na'á ne lea 'aki 'eni ['e Sisū], ko e fakahā 'a e mate'anga [o Pitá] ko ia te ne fakaongo-ongolei ai 'a e 'Otuá. Pea hili 'ene lea peheé, peá ne pehē [kia Pita], Muimui mai kiate au" (Sione 21:19). Ko hono mo'oni 'i he'ene fakakaukau ki he maté 'i hono ta'u motu'á, na'e ma'u 'e Pita ha nonga mo ha fiefia 'i he'ene 'ilo'i na'á ne muimui 'ia Kalaisi 'i he mo'u'i pea kuó ne mateuteu ke muimui 'iate Ia 'i he maté.

'Oku tau faka'amua na'e lahi ange e ngaahi ngāue mo e ngaahi tohi 'a Pita na'e tauhi 'i he Fuakava Fo'ou.

Ko ha koloa mahu'inga 'a ia kuo tauhi pea 'oku tau 'ofeina ai 'a e tangata toutai faivelenga ko 'enī. 'Oku fakahaai mai 'e he lekōtī, neongo 'ene si'isi'i, hono teu'i fakalelei mo fakatāutaha 'e Kalaisi 'a Pita ke ne hoko ko ha fakamo'oni makehe kiate Iá. 'I he'etau lau 'a e talanoá, 'e lava ke tau fakatokanga'i e tupulaki 'etau tuí mo e mahinó fakataha mo Pita. 'E lava ke 'omi 'e he tupulaki ko iá ha 'amanaki lelei mo ha faka'uto'uta ki he'etau faifononga fakatāutaha ke ma'u 'a e tuí. 'I he'etau mamata ki he mahino kia Pita e me'a na'e finangalo 'a Kalaisi ke ne fakahokó mo 'etau vakai ki he'ene loto-to'a mo e mateaki 'i he'ene ngāue ke fakakakato hono fatongia mei he Fakamo'uí, 'oku tau fakalaululoto leva ai "Ko e hā 'oku finangalo 'a Kalaisi ke u faí?" mo e "Oku fe'unga nai 'eku ngāué?" 'I he'etau ako e fakamo'oni 'a Pita kia Kalaisi, 'oku tau vėkeveke ai ke tau lea 'aki 'ene ngaahi leá, "Oku mau tui pea 'ilo pau ko koe ko e Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otua mo'uí" (Sione 6:69). ■

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Neongo e fakaikiiki ange hono hiki e ngaahi fakamo'oni, a'usia, mo e ngaahi akonaki 'a e 'Aposetolo ko Paulá 'i he Fuakava Fo'ou 'o laka hake 'i he ngaahi tohi 'a Pitá, na'e 'ikai kau 'a Paula 'i he fuofua toko Hongofulu Mā Uá pea 'ikai fakamatala ki ai 'a e Kosipeli 'e faá.
2. Vakai, Mātiu 17:1–13; 26:36–46, 58; Ma'ake 13:1–37; Luke 8:49–56; 9:28–36.
3. Vakai, Mātiu 17:24–27; 18:2–35; 19:27–20:28; Luke 12:31–49; Sione 13:6–19.
4. Vakai, Mātiu 14:31; 15:15–16; 26:33–34, 40; Ma'ake 8:32–33; Sione 18:10–11.
5. 'I he ngaahi valoki na'e fa'a ma'u 'e Pita meia Kalaisi, na'e pehē 'e Palesitani Spencer W. Kimball (1895–1985), "Na'á Ne fa'a valoki 'i 'a Pita koe'uhí na'á Ne 'ofa 'iate ia, pea 'i he hoko 'a Pita ko e tangata lelei na'á ne tupulaki mei he ngaahi valoki ko 'enī. 'Oku 'i ai ha veesi lelei 'i he tohi 'o e Lea Fakatātaá 'oku fie ma'u ke tau manatu'i kotoa: 'Ko e telanga 'oku fakafanongo ki he valoki fakamo'uí, 'e nofo ma'u ia 'i he ha'oha'onga 'o e potó. Ko ia 'oku manuki ki he akonaki 'oku ne fehí'a ki hono laumalie 'o'oná: ka ko ia 'oku fanongo ki he

valoki 'oku ma'u 'e ia 'a e loto potó.' (Lea Fakatāta 15:31–32.) Ko ha taki lelei ia pe tokotaha muimui lelei 'a ia 'okú ne lava 'o kātaki'i e 'valoki fakamo'uí. Na'e lava 'e Pita 'o fakahoko 'eni koe'uhí na'á ne 'ilo e 'ofa 'a Sisū Kalaisi 'iate iá, pea na'e malava ai ke teuteu'i 'e Sisū 'a Pita ki ha tu'unga mā'olunga pe fatongia 'i he pule'angá" ("Jesus: The Perfect Leader," *Ensign*, Aug. 1979, 5).

6. 'Oku pehē 'e ha nī'hi na'e 'oange 'e Sisū Kalaisi ha faingamalie 'o Pita 'i hono faka'atā tu'o tolu ia ke fakahaai 'ene 'ofa kiate Iá, ke ne fakalelei 'ene fakafisinga tu'o tolu 'i he pō mohu 'ahí'ahi ko iá. Hangē ko 'enī, vakai, James E. Talmage, *Jesus the Christ*, 3rd ed. (1916), 693; Jeffrey R. Holland, "Ko e Fekau Lahi 'Uluaki," *Liahona*, Nōvema 2012, 83–84. Ki ha fealēlea'aki 'o e fakafisingá mo e ngaahi lēsoni ke ako mei ai, vakai, Gordon B. Hinckley, "And Peter Went Out and Wept Bitterly," *Ensign*, May 1979, 65–67; Neal A. Maxwell, "A Brother Offended," *Ensign*, May 1982, 37–38. Na'e fokotu'u ange 'e he kau fakaanga kehē 'i he'enau 'ilo'i e faikehekehe 'o e ngaahi lea faka-Kalisi, na'e fakahoko e ngaahi fahu'i 'e tolu ke ako 'i 'a Pita 'i ha ngaahi tafa'aki kehekehe mo ha ngaahi fatongia 'o hono uiui'i. Na'e fahu'i tu'o ua ange 'e he Fakamo'uí kia Pita "okú ke 'ofa kiate au?" 'o faka'aonga'i e fo'i lea faka-Kalisi ko e *agapao* ki he 'ofá, ko hono 'uhingá ko ha 'ofa fakasosiale pe 'ulungaanga 'ofa, 'oku fa'a pehē ko ha 'ofa faka-'Otua pe 'ofa 'ikai tu'unga 'i ha me'a pea 'oku liliu ko e "manava'ofá" 'i he ngaahi me'a kehē (Fakatāta, 1 Kolinitó 13:1–4; 2 Pita 1:7; Fakahā 2:19). 'I hono 'eke tu'o tolu 'e Sisū kia Pita, "okú ke 'ofa kiate au?" Na'á Ne faka'aonga'i 'a e fo'i lea *phileo* ki he 'ofá, ko hono 'uhingá ko e 'ofa fakakaungāmē'a, ongo tokanga pe 'ofa-fakatokoua. Ko e mālīe, he na'e fakapapau'i 'e Pita 'ene 'ofá 'o ngāue 'aki e fo'i lea *phileo* 'i he'ene tali ki he fahu'i 'e tolu. 'I hono fuofua fakapapau'i ange 'e Pita 'ene 'ofá, na'e fekau'i ia 'e Kalaisi ke ne "fafanga," mei he fo'i lea faka-Kalisi ko e *bosko*, ko hono 'uhingá ke 'oange ha me'a ke kai, tauhi pe tokanga'i 'Ene "fanga lami," mei he fo'i lea faka-Kalisi ko e *arnion*, ko hono 'uhingá ko ha kī'i sipi valevale. 'I hono fakapapau'i tu'o ua ange e 'ofa 'a Pitá, na'e fekau'i ia 'e Kalaisi ke ne "fafanga," mei he fo'i lea faka-Kalisi ko e *poimaino*, ko hono 'uhingá ke tokanga'i pe tauhi, 'Ene "fanga sipi," mei he fo'i lea faka-Kalisi ko e *probaton*, ko hono 'uhingá ko ha sipi matu'otu'a. 'I he tali ki hono fakapapau'i tu'o tolu ange e 'ofa 'a Pita kia Kalaisi, na'e fekau ia ke ne *fafanga (bosko)* 'Ene *fanga sipi (probaton)*. Ko ia ai, 'i hono 'eke tu'o tolu e fahu'i 'i ha founga kehekehe 'e tolu na'e fahu'i ai 'e he Fakamo'uí ki he ákongá pe 'okú ne ma'u 'a e manava'ofá mo e 'ofa fakatokouá kiate la, pea na'e ako'i 'e he Fakamo'uí kia Pita 'i He'ene ngaahi fekaú kotoa ke ne tauhi e fanga sipi iiki mo lalahi 'i He'ene tákanga sipi.
7. Ki hano toe alea'i 'o e ngaahi me'a ne hoko ko 'enī mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'e lava ke tau ako mei ai, vakai, Robert D. Hales, "When Thou Art Converted, Strengthen Thy Brethren," *Ensign*, May 1997, 80–83.

Na'e ma'u 'e Pita ha nonga mo e fiefia 'i he'ene 'ilo'i kuó ne muimui 'ia Kalaisi 'i he mo'uí pea kuó ne mateuteu ke muimui 'iate Ia 'i he maté.

Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

Tau'atāina Fakalotú: Makatuliki 'o e Melinó

Fakatauange te tau tulifua ki he melinó, 'aki 'etau ngāue fakataha ke paotoloaki mo malu'i e tau'atāina 'a e kakai kotoa pē ke fakataha mo fakahaa'i ha tui fakalotu pe ha tui 'oku nau fili ki aí.

Nā'e fakahoko 'e 'Eletā Kulisitofasoni 'a e malangā ni 'i ha konifelenisi 'o e ngaahi tui fakalotu kehekehe 'a ia na'e fai 'i Sao Paulo, Palāsila, 'i he 'aho 29 'o 'Epeleli, 2015.

Oku ou hounga'ia 'aupito 'i he fakaafe ange ke u 'i heni mo kimoutolu 'i he efiāfi ni 'i he fakataha fakavaha'asiasi ko 'ení, 'a ia 'oku fakataha kotoa mai ai 'a e kau Mosilemi, Katolika, 'Aho Fitu, Siu, 'Evangeliō, Māmonga, nī'ihi ko e kau tauhi fakalaumālie tu'ufonua, nī'ihi 'oku 'ikai kau ki ha fa'ahinga siasi tukupau, mo ha nī'ihi kehe tokolahi ke fepoupou'aki mo e kau taki 'o e pule'angá mo e ngaahi pisinisi ke alea'i mo fakafiefia'i e tau'atāina fakalotú. Ko e mo'oni, ko ha fakataipe mālohi 'emau fakataha kotoa mai ki he feitu'u makehe ko 'ení.

'Oku tautautefito 'eku fiefiá 'i he'eku 'i heni 'i Palāsilá, ko ha pule'anga 'oku mahu hono ngaahi anga fakafonuá mo e kakaí. 'I hono tali lelei e ngaahi 'ulungaanga fakafonuá, kau ai e tau'atāina fakalotú, kuo tupulaki ai 'a Palāsila pea 'e hokohoko atu ke nau tupulaki. Nā'e toki fokotu'u 'a Palāsila ko e fonua 'oku sí'isi'i taha ai e ngaahi fakangatangata 'a e pule'angá 'i he tui fakalotú.¹ 'Oku ou talamonū ai ki Palāsila 'i he tu'ukimu'a laulōtaha ko 'ení. Kuo ma'u 'eni 'e Palāsila ha fatongia ke tatakí e nga'unu fakamāmani lahi ke poupou'i e tau'atāina ko 'ení. Hangē ko e folo-fola 'a Sisū Kalaisi 'i he Fuakava Fo'ou:

“Ko e maama 'o māmani 'a kimoutolu. Ko e kolo [pe hangē ko 'ení, ko ha pule'anga] 'oku tu'u 'i ha mo'unga, 'oku 'ikai fa'a fakapulí ia. . . .

“Tuku ke ulo pehē ho‘omou māmā ‘i he ‘ao ‘o e kakaí, koe‘uhí ke nau mamata ki ho‘omou ngaahi ngāue lelei, pea fakamālō‘ia ‘a ho‘omou Tamai ‘a ia ‘oku ‘i he langi” (Mātiu 5:14, 16).

Ngaahi kaungā ngāue, ‘oku fie ma‘u ‘e he māmaní e maama ‘o Palāsílá ke ulo fuoloa mo ngingila. ‘Oku tau fakafiefia ‘i he poó ni ha ola ‘e lava ke ma‘u mei he visone ko iá.

Puipuitu‘á mo e Ngaahi Tefito‘i Mo‘oni Tefito‘i

Ko e tau‘atāina fakalotú ‘a e makatuliki ‘o e melinó ‘i ha māmani ‘oku lahi ai e fe‘au‘auhi ‘a e ngaahi fakakaukau fakapotó. ‘Okú ne ‘omi kiate kitautolu kotoa ha faingamālie ke tau fakapapau‘i ai ma‘atautolu ‘a e me‘a ‘oku tau fakakaukau mo tui ki aí—ke tau muimui ki he mo‘oni kuo folofola mai ‘e he ‘Otuá ki hotau lotó. ‘Okú ne faka‘atā ‘a e ngaahi tui kehekehé ke nau tu‘u fakataha, malu‘i e ngaahi me‘a ‘oku vaivaí mo tokoni ki hono fakalelei‘i ‘etau ngaahi palopalemá. Ko ia ai, kuo tu‘utu‘uni aofangatuku ‘e he Fakamaau‘anga ‘o ‘Iulope ki he Totonu ‘a e Tangatá ‘i ha ngaahi keisi lahi, ‘oku mahu‘inga ki he kakai tuí ‘a e tau‘atāina fakalotú pea “ko ha koloa mahu‘inga ia ki he kakai ‘oku ‘ikai tui ‘Otuá, kau veiveiuá, kau fakata‘eta‘etuí mo e kau ta‘e-tuí.” ‘Oku hoko ‘eni koe‘uhí “‘oku makatu‘unga mei ai hono ‘ikai lava ke fakamavahevahe‘i e ngaahi tui fakalotu kehekehe ‘oku fakatahataha‘i mei he sosaieti fakatemokalati, ‘a ia kuo laui senituli hono ngāue‘i.”²

‘Oku ‘ikai ko e mo‘ui ‘āfa‘afa pē ‘a e tau‘atāina ‘oku pehē ‘e he kau poto fakapolitikale ko e tau‘atāina “kovi” ke tukunoa‘i, neongo pe ko e hā hono mahu‘ingá. Ka ko ha tau‘atāina ia ‘oku “lelei” lahi ange—ko e tau‘atāina ke mo‘ui ‘aki ‘e ha taha ‘ene tui fakalotú pe tuí ‘i ha ‘atakai ‘oku fakalao, fakapolitikale mo fakasōsiale ‘a ia ‘oku tali, faka‘apa‘apa‘i mo poupou‘i ai e ngaahi tui kehekehé.

‘Oku tau ngāue ‘aki ‘etau tau‘atāina fakalotú mo e tuí ke fokotu‘u ‘etau ngaahi tefito‘i tuí, he ka ne ta‘e-oua ia, ko ha me‘a noa pē e ngaahi totonu kehe ‘a e tangatá. ‘E founga fēfē ha‘atau lau ‘oku tau tui ki he tau‘atāina fakalotú kapau ‘oku ‘ikai ke tau lava ‘o lea ‘aki e ngaahi me‘a ‘oku tau tui mo‘oni ki aí? ‘E founga fēfē ha‘atau lau ‘oku tau tui ki he tau‘atāina ke fakatahá kapau ‘oku ‘ikai ke tau fakataha mo e ni‘ihi kehe ‘oku tau taumu‘a tataú? Te tau faka‘aonga‘i lelei fēfē nai e tau‘atāina ‘o e ongoongó kapau ‘oku ‘ikai ke tau paaki pe fakahaa‘i ko hai kitautolu?

Ko e ongoongo fakafiefia ko e tupulaki lahi hono fakamafola ‘o e tau‘atāina fakalotú. Kuó u mātā tonu e tupulaki ko iá ‘i he‘eku mo‘uí. Hangē ko e fakatātā ko ‘ení, ‘i he 1948, ‘i he‘eku kei ta‘u tolu, na‘e tali ‘e he Fakataha Fakalūkufua ‘o e Ngaahi Pule‘anga Fakatahatahá ‘a e

Fanongonongo Faka-Māmani Lahi ‘o e Totonu ‘a e Tangatá, ‘a ia na‘á ne faka‘atā [ke ma‘u] ‘e he “tokotaha kotoa pē ‘a e totonu ‘o e fakakaukau, konisēnisí mo e tui fakalotú.”³

‘I he‘eku ta‘u 21, na‘e alea‘i ai ha talite ke fakatahataha‘i ‘a e fanongonongo na‘e fa‘u ‘e he Ngaahi Pule‘anga Fakatahatahá. Na‘e fakamālohia ‘e he talité—‘a ia na‘e ‘iloa ko e Fuakava Fakavaha‘apule‘anga ‘o e Totonu Fakasivilé mo e Fakapolitikale—‘a e fakakaukau ko ia ‘oku totonu ke ma‘u ‘e he tokotaha takitaha ‘a e “tau‘atāina ke tali pe ohi mai ha tui fakalotu pe tui ‘oku loto ki aí, mo e tau‘atāina ke fakahaa‘i ‘ene tui fakalotú pe tuí ‘aki ‘ene moihū, tauhi, mo‘ui ‘aki mo ako‘i, ‘o tatau ai pē pe ‘e fai ‘iate ia pē pe fakataha mo ha ni‘ihi kehe pe ‘i he kakaí pe tokotaha pē.”⁴ Na‘e toki fakamo‘ui ‘a e talité hili ha ta‘u ‘e 10 mei ai, ‘i he 1976.

‘I he 2017, na‘e kau ha ngaahi fonua ‘e 169 ki he talité—meimei ko e kotoa ia ‘o e ngaahi fonua fakalalakala ‘i he māmani.⁵ ‘Oku malu‘i ‘e he Konivēsio ‘a ‘Amelika ki he Totonu ‘a e Tangatá (ko e Aleapau ‘o Seni José, Costa Rica), ‘a ia na‘e tali ‘i he ta‘u 1969, pea kuo ngāue ‘aki ‘eni talu mei he 1978, ‘a e tau‘atāina fakalotú ‘i ha ngaahi fonua meimei tatau.⁶

Na‘e poupou‘i ‘e ha ngaahi ‘uhinga mālohi e fakalalakala na‘e hokó pea ‘oku totonu ke ne faka‘ai‘ai kitautolu ke tau ngāue mālohi ange. ‘Oku fenāpasi lelei e tau‘atāina fakalotú mo e ngaahi lelei faka‘ekonōmiká, mo‘ui lelei ‘a e kakaí, mo ha ngaahi monū‘ia mei he pule‘angá.⁷ Ko hono fakalukufuá, ‘oku lelei ange e mo‘ui faka‘fāmilí ‘a e ni‘ihi ‘oku lotú, mālohi ange e nofo-malí, si‘isi‘i ange e fakamamahí mo e fai hiá, mā‘olunga ange e tu‘unga fakaakó, loto fiemālie ange ke ngāue tokoni mo foaki ki he ngaahi kautaha ngāue ‘ofá, ngaahi tō‘onga ngāue lelei ange, mo‘ui fuoloa ange, mo‘ui lelei ange, lahi ange e pa‘anga hū mai pea toe lelei ange e tu‘unga mo‘uí mo e fiefiá.⁸ Ko hono mo‘oní, ‘oku fakamālohia e sosaieti ‘e he tau‘atāina mo hono ngāue‘i ‘o e tui fakalotú.

Ko e Fie ma‘u ke Tokanga mo Ngāue Fakatahá

Ko e me‘a pangó, ‘oku fa‘a vaivai, ta‘e-tokanga‘i mo ‘ohofi e ngaahi malu‘i ki he tau‘atāina fakalotú. ‘Oku feinga ha ngaahi ivi mālohi ke nau ta‘ofi ‘a e tau‘atāina fakalotú neongo ‘ene tupulakí—kau ai mo e ngaahi fonua na‘a nau malu‘i fefeka ia ‘i he hisitōliá. Kuo tākiekina lahi ‘e he ngaahi iví ni pe faka‘au ke nau toe mālohi ange ‘i ha ngaahi fonua lahi. ‘E pehē ‘e ha konga lahi ‘o e māmaní ‘oku fakavalevale e fa‘ahinga fakafiefia ‘oku mau fai heni ‘i Palāsílá.

Ka ko hono fakaofó, ‘i he 2013, fakafuofua ki he kakai nai ‘e toko 5.5 piliona—ko e peseti ia ‘e 77 ‘o e tokolahi ‘o e māmaní—na‘e nofo ‘i ha ngaahi fonua na‘e mā‘olunga

pe fu'u fefeka ai e ngaahi fakangatangata 'o e tau'atāina fakalotú, 'ai a ko 'ene hiki hake ia mei he peseti 'e 68 'i he ta'u 'e ono kimu'á.⁹

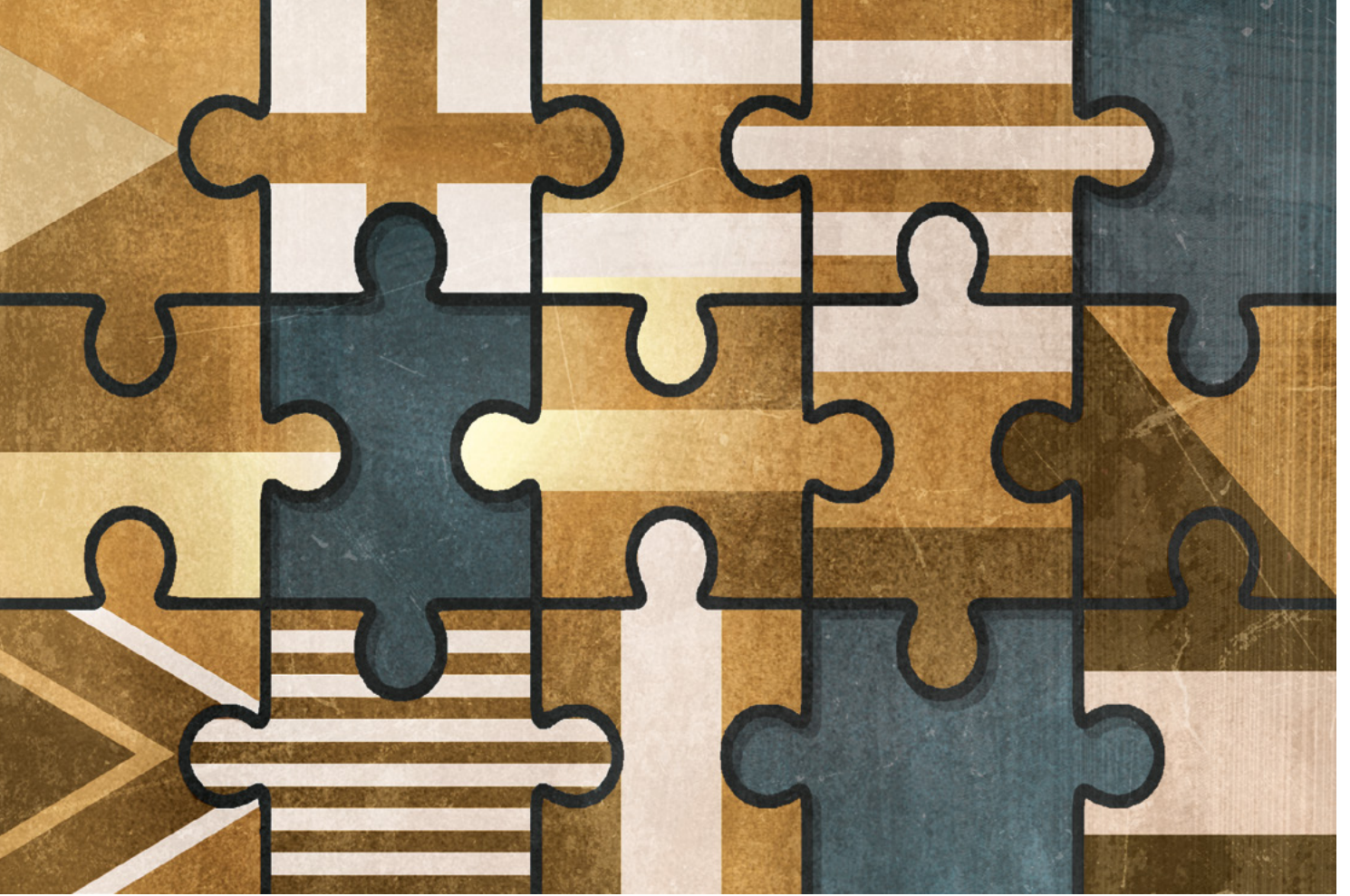
'Oku tala 'e he ngaahi tafa'aki pule'anga fakatemokalati Fakahihifó 'oku nau tui ki he fakakaukau 'o e tau'atāina fakalotú. Ka ko hoo faka'aonga'i 'o e fakakaukau te ne lava 'o fakatupu 'a e moveuveú. 'Oku hoko 'a e fakamanamana ki he tau'atāina fakalotú 'i he taimi 'oku feinga ai e kakai lotú pe ko ha fa'unga ke nau lea 'aki mo fai ha me'a—pe ta'e-lea mo ta'e-fai ha me'a—'oku fakafepaki ki he ngaahi fakakaukau mo e ngaahi taumu'a 'a kinautolu 'oku ma'u mafaí, kau ai mo e tokolahi 'i he tafa'aki fakapolitikalé. 'Oku fa'a fakafepaki e tui fakalotú ki he anga fakafonua pea 'oku 'ikai fa'a manakoa ai. 'I he 'uhinga ko íá, 'oku fa'a fakafepaki'i fefeka ai hono fakahoko 'o e tau'atāina fakalotú, 'o a'u pē ki he ngaahi feitu'u 'oku fa'a pou pou'i ai e fakakaukau.

Kuo tupu ha ngaahi moveuveu 'i Tu-lope mo 'Amelika Noate mei ha ngaahi palopalema hangē ko e fakakaukau pe 'e lava ke fili (pe 'ikai fili) 'e he ngaahi siasí

'enau kau faifekau, pe 'oku totonu nai ke tui 'e ha taha ha ngaahi vala pe faka'ilonga fakalotu ki he'enau ngāué pe akó, pe 'oku totonu ke totongi 'e he ngaahi kautaha ngāué 'a e fakavaha pe fakatō tama 'enau kau ngāué, pe 'oku totonu ke fakamalohi'i e kakaí ke nau fai ha ngāue 'oku 'ikai fenāpasi mo 'enau ngaahi tuí, pe 'oku totonu ke 'oua 'e tali pe ta'ofi ha fakalāngilangi fakangāue pe fakaako koe'uhí ko ha tu'unga 'ulungaanga pe tui fakalotu, pea 'oku fie ma'u nai ke tali 'e he ngaahi potungāue fakalotu fakaakó ha kau ako 'oku 'ikai ke nau tui tatau.

'Oku fehanga hangai foki 'a Palāsila, mo hono ngaahi tui fakalotu kehekehé, mo ha ngaahi me'a tatau, hangē ko e feinga ke tāpuni e ngaahi pisinisi 'i he 'aho Sāpaté, ko hono tui 'o e ngaahi teunga 'oku fakalotú, pea mo hono malu'i 'o e ngaahi tukufakaholo 'o e kakai Palāsila 'uli'ulí. 'Oku tau hounga'ia kuo fakalelei'i ha konga lahi 'o e ngaahi me'á ni 'o tokoni ki he tau'atāina fakalotú. He 'ikai mahu'inga ki he fakakaukau 'a Palāsila fekau'aki mo hono ngaahi fai-kehekehé 'a e fokotu'u mo e fakalelei'anga

'I he 1948, na'e tali 'e he Fakataha Fakalūkufua 'o e Ngaahi Pule'anga Fakatahatahá 'a e Fanongonongo Faka-Māmanilahi 'o e Totonu 'a e Tangatá, 'a ia na'á ne faka'atā [ke ma'u] 'e he "tokotaha kotoa pē 'a e totonu 'o e fakakaukau, konisēnisi mo e tui fakalotú." 'I he'eku ta'u 21, na'e alea'i ai ha talite ke fakatahatahá 'a e fanongonongo na'e fa'u 'e he Ngaahi Pule'anga Fakatahatahá. 'I he 2017, na'e kau ha ngaahi fonua 'e 169 ki he talité.

'Oku fiefia 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke tu'u fakataha mo kimoutolu 'i he ngāue mahu'ingá ni. Neongo 'oku tau fakatu'amelie 'e hoko ha lelei mei he'etau feingá, 'e kei fiema'u pē ke tau ngāue fakataha, koe'uhi he 'ikai ke tau ikunā'i tokotaha ia.

'o e ngaahi palopalema 'oku kau ai e tau'atāina ki he ngaahi tui fakalotú. 'E hokohoko atu e hoko 'a Palāsila ko ha sīpinga maama mo fakatupu 'amanaki lelei 'o e tau'atāina fakalotú ki māmani 'aki 'enau faka'atā e kakai mo e ngaahi kulupu fakalotú ke nau mo'ui tau'atāina 'aki 'enau tuí pea 'oua 'e fakafepaki'i.

'Oku ou fakalotolahi'i kimoutolu ke mou piki ma'u ki he ngaahi tau'atāina kuo mou fokotu'u 'i 'apí pea taukave'i 'i he loto-to'a 'a e tau'atāina fakalotu 'i he māmaní. 'Oku mahu'inga fau 'a e fiema'u ko ia ke malu'i mo tauhi e tau'atāina fakalotú—'i ha founga 'oku potupotutatau mo napangapangamālie 'okú ne malu'i foki e ngaahi totonu mahu'inga 'a e nī'ihī kehé.

'Oku fiefia 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke tu'u fakataha mo kimoutolu 'i he ngāue mahu'ingá ni. Neongo 'oku tau fakatu'amelie atu 'e hoko ha lelei mei he'etau feingá, 'e kei fie ma'u pē ke tau ngāue fakataha, koe'uhi he 'ikai ke tau ikuna'i tokotaha ia. 'Oku ou toe fakaongo atu e lea na'e toki fai 'e hoku

kaungā ngāue ko 'Eletā Dallin H. Oaks 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i ha fakataha na'e meimei peheni:

“Oku mahu'inga fau kiate kitautolu 'oku tui ki he 'Otuá pea mo e mo'oni ko ia hono fakataha'i 'a e totonú mo e halá ke malu'i 'etau tau'atāina fakalotu ke malanga 'aki mo fakahaa'i 'etau tui ki he 'Otuá mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e totonu mo e hala kuó Ne fokotu'ú. . . . Ko e me'a 'oku ou fokotu'u atu 'a ia 'oku mahu'inga ki he fāitahá mo e fengāue'aki fakatahá ko ha tui angamaheni 'oku 'i ai 'a e totonu mo e fehalaaki 'i he tō'onga 'a e tangatá na'e fokotu'u 'e ha Tokotaha Mā'olunga. 'Oku totonu ke toe fāitaha lelei ange 'a kinautolu kotoa pē 'oku tui ki he ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga ko iá ke tauhi mo fakamālohia 'a e tau'atāina ke taukapo'i mo fakahaa'i ha fa'ahinga me'a pē 'i he'etau tui fakalotú, Kuo pau ke tau 'a'eva fakataha 'i he hala tatau kae lava ke tau malu'i 'etau tau'atāina ko ia ke tulifua ki he ngaahi me'a 'oku tau loto ki aí 'o fakatatau mo 'etau tuí’.”¹⁰

‘E faingata’a ‘etau ngāué pea ‘e fie ma’u ke tau tokanga ma’u pē, ka ‘oku matu’aki mahu’inga.

Te u faka’osi ‘aki ha potufofolola mei he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá: Na’e fakahā mai e potu folofola ko ‘ení ‘i he 1835, ‘i ha taimi, neongo e ngaahi malu’i ‘a e konisitūtoné, na’e tuli ai ‘eku ngaahi kuí mei honau ngaahi ‘apí koe’uhi ko ‘enau tali lelei ha me’a na’e hangē ki ha ní’ihi ko ha tui kehe mo fo’ou. Ko ia ko ha fakamanatu ia ki hotau taimí, tautautefito ki he taimi ‘oku hoko ai e ngaahi fakangatangata ‘i he tui fakalotu ‘o e kuonga ní ‘i he ngaahi fonua ‘oku nau poupou’i e fo’i fakakaukaú kae ‘ikai fa’a lava ‘o ngāue ‘akí.

‘Oku pehē ‘e he’etau folofolá, “‘E ‘ikai lava ha pule’anga ke nofo melino, tuku kehe ‘o kapau ‘e fa’u mo tauhi ta’e-maumu’i ha ngaahi lao ‘a ia ‘e fakapapau’i ki he tangata kotoa pē ‘a ‘ene faka’aonga’i tau’atāina ‘a hono konisēnisí.” ‘E lava ‘e he ngaahi pule’angá “ke ta’ofi ‘a e ngaahi fai hiá, kae ‘oua na’a [nau] teitei pule’i ‘a e konisēnisí; [ke nau] tautea’i ia ‘oku halaiá, kae ‘oua na’á [nau] teitei ta’ofi fakangatangata ‘a e tau’atāiná” (T&F 134:2, 4).

Fakatauange te tau tulifua ki he melinó, ‘aki ‘etau ngāue fakataha ke paotoloaki mo malu’i e tau’atāina ‘a e kakai kotoa pē ke fakataha mo fakahaa’i ha tui fakalotu pe ha tui ‘oku nau fili ki ai, ‘o tatau ai pē pe ko e fakafō’ituitui pe kau fakataha mo ha ní’ihi kehe, ‘i ‘api pe ‘i tu’apule’anga, ‘i he kakai pe fakatāutaha, ‘i he lotu, ‘i hono tauhí, fakahokó mo hono ako’í. ■

Ke ma’u e kakato ‘o e lea ko ‘ení, ‘alu ki he mormonnewsroom.org.

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, “Brazil Has Lowest Government Restrictions on Religion among 25 Most Populous Countries,” Siulai 22, 2013, theweeklynnumber.com/weekly-number-blog; “Restrictions and Hostilities in the Most Populous Countries,” Fēpueli. 26, 2015, pewforum.org.
2. Kokkinakis v. Greece, 3/1992/348/421 (Mē 25, 1993), para. 31; Nolan and K. v. Russia, 2512/04 (Fēpueli. 12, 2009), para. 61; vakai foki Serif v. Greece, 38178/97 (Tisema. 14, 1999), para. 49; European Convention on Human Rights, Article 9.
3. United Nations, Universal Declaration of Human Rights, Article 18, Tisema. 10, 1948, un.org/en/documents/udhr.
4. International Covenant on Civil and Political Rights, Article 18, Tisema. 16, 1966, ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx.
5. Vakai, International Covenant on Civil and Political Rights; vakai foki W. Cole Durham Jr., Matthew K. Richards, and Donlu D. Thayer, “The Status of and Threats to International Law on Freedom of Religion or Belief,” i he Allen D. Hertzke, ed., *The Future of Religious Freedom: Global Challenges* (2013), 31–66.
6. Vakai, American Convention on Human Rights “Pact of San José, Costa Rica,” Növema. 22, 1969 (Inter-American Specialized Conference on Human Rights), oas.org; vakai foki Juan G. Navarro Floria and Octavio Lo Prete, “Proselitismo y Libertad Religiosa: Una Visión desde América Latina,” i he *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado*, no. 27 (2011), 59–96.
7. Vakai, Brian J. Grim, Greg Clark, and Robert Edward Snyder, “Is Religious Freedom Good for Business?: A Conceptual and Empirical Analysis,” *Interdisciplinary Journal of Research on Religion*, vol. 10 (2014), 4–6; Paul A. Marshall, “The Range of Religious Freedom,” in Paul A. Marshall, ed., *Religious Freedom in the World* (2008), 1–11.
8. Vakai, Patrick F. Fagan, “Why Religion Matters Even More: The Impact of Religious Practice on Social Stability,” *Background*, no. 1992 (Tisema 18, 2006), 1–19; Robert D. Putnam and David E. Campbell, *American Grace: How Religion Divides and Unites Us* (2010), 443–92.
9. Vakai, “Latest Trends in Religious Restrictions and Hostilities,” Fēpueli. 26, 2015, pewforum.org.
10. Dallin H. Oaks, “Preserving Religious Freedom” (lecture at Chapman University School of Law, Feb. 4, 2011), mormonnewsroom.org.

FAKAKAUKAU MA’Á E EFIAFI FAKAFĀMILI ‘I ‘API

Alea’i mo ho fāmilí e mahu’inga ‘o e tau’atāina fakalotú, kau ki ai e founa na’e fuofua ma’u ai ‘e he kakai nofo-fonua ‘i homou fonuá ‘a e tau’atāina ke lotú. Ko e hā ha ngaahi me’a na’e hoko kimu’a pea ma’u ‘a e tau’atāina fakalotú ‘i homou fonuá? Mahalo ‘e kau ai e fa’u laó, lāungá, ‘o a’u ki he taú. ‘E lava ke ke fa’u ha ngaahi fehu’i fakaiiki ke ‘eke ki ho fāmilí ke tokoni kiate kinautolu ke nau ako fekau’aki mo e tefito ko ‘ení ‘i ha founa ‘oku fakamānako angé. Tānaki atu mo hano alea’i e ngaahi fehu’i ko ‘ení: ‘Oku hoko fēfē e tau’atāina fakalotú ko ha tāpuaki ‘i he’etau mo’uí? Na’e mei kehe fēfē nai ‘etau mo’uí kapau na’e ‘ikai ke tau ma’u ‘a e tau’atāina ke fakahaa’i ‘etau tui fakalotú? E founa fēfē ha’atau poupou’i ‘a e tau’atāina fakalotú ma’atautolu mo e ní’ihi kehé?

Fai 'e 'Eletā
Steven E. Snow
Fitungofulu Taki
Mā'olunga mo e
Fai Hisitōlia mo e
Lekooti 'a e Siasí

Kau Mā'oni'oni:

KO E TALANOA 'O E SIASI 'O SĪSŪ KALAIŠI 'I HE NGAahi 'AHO KIMUI NĪ

Ihe 1861, na'e tapou 'a Palesitēni Pilikihami 'Tongi ki he kau fai hisitōlia 'a e Siasí ke liliu 'enau founa ngāué.

Na'á ne fale'i kinautolu ke nau "Tohi 'i ha founa fakamatala pea tohi fakafe'unga pē ki ha vahe hongofulu 'e taha."¹
'Oku muimui e talanoa 'i he ngaahi peesi ka hoko maí 'i he fale'i ko 'enī. 'Oku ou fiefia ke fakafe'iloaki atu ha tohi voliume fo'ou 'e fā 'oku ui ko e *Kau Mā'oni'oni: Ko e Talanoa 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī*. 'Oku fakakau 'i he makasini ko 'enī 'a e vahe 1, pea 'e pulusi hokohoko atu e toenga 'o e ngaahi vahé 'i he makasini 'o e ngaahi māhina ka hokó. 'E malava ke ma'u 'a e 'uluaki tohí 'i he kongā kimui 'o e ta'su ní, pea 'e toki muimui mai leva e toenga 'o e ngaahi voliumé.

Na'e fa'u 'a e *Kau Mā'oni'oni* ko ha tali ki he fekau 'a e 'Eikí "ke tauhi 'a e lekooti mo e hisitōlia 'o e siasí ma'u ai pē" (T&F 47:3). 'Oku 'ikai tatau ia mo e ngaahi hisitōlia 'o e Siasí kimu'á, ka ko ha hisitōlia fakamatala ia 'oku hiki 'i ha founa fakamānako 'e lava ke ma'u 'e he to'u tupú mo e kakai lalahí.

Ka, 'oku 'ikai ko ha hisitōlia fa'u pē 'a e *Kau Mā'oni'oni*. Ko ha talanoa mo'oni ia 'o fakatatau mo e ngaahi lekooti 'a e kakai mei he kuohilí. 'Oku poupou'i e fakamatala fakaikiiki mo e fo'i laine fepōtalanoa'áki kotoa pē 'e ha ngaahi ma'u'anga fakamatala fakahisitōlia. 'Oku 'uhinga e ngaahi fakamatala 'i he faka'osinga 'o e vahe kotoa pē ki he ngaahi lekooti mo e ngaahi ma'u'anga fakamatala kehé. 'E ma'u 'e kinautolu 'oku nau fie lau e lekooti totonú, fie mahino ange kiate kinautolu e ngaahi tefito 'oku felāve'i mo iá, mo 'ilo ha ngaahi talanoa lahi angé ha ngaahi tu'asila 'initaneti 'i he takafi ki mui 'o e ngaahi tohí pea mo e 'initaneti 'i he kaumaonioni.lds.org.

Ko e Kupesi Ma'ong'onga 'o e Fakafoki mai 'o e Ongoongolelei

'Oku 'ikai ko ha folofola 'a e ngaahi tohí ni, kae hangē ko e folofolá, 'oku nau ma'u ha ngaahi mo'oni fakalangi mo ha ngaahi talanoa ki he kakai ta'e-haohaoa na'a nau feinga ke hoko ko ha Kāingalotu 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí (vakai, Mosaia 3:19). 'I hono

'E 'asi atu e fakatātā ko 'eni 'o Nāvuú 'i he takafi mu'a 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he voliume 1.

fakataha'i, 'oku tala 'e he ngaahi voliume 'e faá 'a e talanoa 'o e feinga 'a e 'Eikí ke fakakakato 'a e fekau ko ia ke fakahaohaoa'i 'a e Kaingalotu (vakai 'Efesō 4:11–13).

Kuo ma'u 'e he *Kau Mā'oni'oni* ha founa, fotunga mo ha kau lautohi makehe mei he ongo voliume hisitōlia 'a e Siasí kuo pulusi 'i he kuohilí. Na'e kamata'i 'a e 'uluaki hisitōliá 'e Siosefa Sāmítá 'i he 1830 pea kamata hono pulusí 'i he 1842.² Na'e pulusi e tohi hono uá 'i he 1930 'e he 'asisiteni 'o e fai hisitōlia 'a e Siasí 'a ia ko B.H. Roberts.³ Kuo faka'ilonga 'e he tu'unga kuo a'u fakamāmanilahi ki ai 'a e siasí pea mo e fekau 'a e 'Eikí ke tauhi ma'u ai pē e hisitōliá ke "aonga ki he siasí, pea ki he ngaahi to'u tangata tupu haké" (T&F 69:8) kuo taimi ke fakakau 'i he talanoá ha Kāingalotu tokolahi ange 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

'Oku hiki 'i he *Kau Mā'oni'oni* e ngaahi talanoa 'o e kakai tangata moe kakai fefine mei he ngaahi fuofua 'aho 'o e Siasí 'o a'u ki he taimí ni, 'Okú ne 'omi foki ha ngaahi fakaikiiki fo'ou mo ha fakakaukau ki he kakai 'iloa mo e ngaahi me'a na'e hoko 'i he hisitōlia 'o e Siasí. 'E tokoni atu e talanoa takitaha ke mahino kiate koe mo ke fakahounga'i e Kāingalotu ne nau mu'a mai 'ia koe ke langa e Siasí ki hono tu'unga 'i he 'aho ní. Ne 'i ai ha'anau ngaahi faingata'a'ia mo e lavame'a, pea ne nau feilaulau ke fokotu'u 'a Saione 'o hangē pē ko kimoutolú. 'E lalanga 'e he'enau—mo ho'omou—ngaahi talanoá, 'a e kupesi ma'ongo'onga 'o hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleléi.

Ko Hotau Kuohili Toputapu

Na'e tauhi 'e he kau tauhi lekooti 'o e Tohi 'a Molomoná ha ngaahi peleti lalahi mo iiki. 'I he ngaahi peleti lalahi ne nau tauhi ai ha ngaahi hisitōlia fakapolitikale mo fakakautau. Na'a nau ngāue 'aki e ngaahi peleti iiki ke "hiki ai 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá" 'a ia na'e "mahu'inga tahá," 'o kau ai "ha malanga 'oku toputapu, pe ha fakahā 'oku mahu'inga lahi, pe ha kikite" (1 Nifai 6:3; Sēkope 1:2, 4). Na'e lekooti 'a e ngaahi peleti iiki "koe'uhi ko Kalaisi, pea koe'uhi ke 'aonga ki homau kakaí" (Sēkope 1:4). 'Oku fakataumu'a 'a e *Kau Mā'oni'oni* ke hoko ko ha hisitōlia "peleti iiki", 'a ia 'e nofo taha 'i he ngaahi me'a toputapu 'o hotau kuohilí. 'Oku kau foki ai ha sipinga si'isi'i 'o e ngaahi talanoa kotoa 'e lava ke hikí ke fakahaa'i e founa 'oku ngāue ai e 'Eikí 'i he mo'ui 'o e Kaingalotu Kimui Ní.

'Oku 'ikai nofo taha pē 'a e *Kau Mā'oni'oni* 'i he kakai ta'e-haohaoa 'i he kuohilí 'a ia ne nau lelei ange 'i he tokoni 'a e 'Eikí. 'Oku fakataumu'a foki ia *ma'á e* kakai ta'e-haohaoa he taimí ni 'a ia 'oku nau fie manatu'i ma'u pē Iá. Te ne fakamanatu atu kiate koe 'a e founa kuo fakahaa'i ai 'e he Fakamo'uí e 'alo'ofá ki Hono kakaí, 'a e founa kuó Ne fakamālohia ai e kakai vaivaí mo e founa kuo fetākinima fakataha ai e Kāingalotu 'i he māmaní ke paotoloaki e ngāue 'a e 'Otuá. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Brigham Young, in Wilford Woodruff, Journal, Oct. 20, 1861, Church History Library, Salt Lake City.
2. Vakai, *History of the Church of Jesus Christ of Latter-day Saints*, ed. B. H. Roberts (1902–12 [vols. 1–6], 1932 [vol. 7]).
3. Vakai, B. H. Roberts, *A Comprehensive History of the Church of Jesus Christ of Latter-day Saints: Century I*, 6 vols. (1930).

KO E HĀ E NGAARI FOUNA 'E MA'U AI E KĀINGALOTÚ?

'E pulusi e voliume 'e fā ko 'ení 'i he lea kehekehe 'e 14 'i ha tohi, ma'u 'i he 'initanetí 'i he kaumaonioni.lds.org, pe 'i he Gospel Library app. 'E malava foki ke ma'u 'i he e-book pe audiobook 'i he ngaahi lea fakafonua pē 'e ní'hi.

KO E HĀ 'E MA'U 'I HE VOLIUME TAKITAHA?

- Voliume 1—ma'u 'i he kongá ki mui 'o e ta'u ní—'okú ne fakamatala e talanoa 'o hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleléi, mei he kei si'i 'a Siosefa Sāmítá ki he taimi na'e ma'u ai 'e he Kaingalotú e ngaahi ouaú 'i he Temipale Nāvúú 'i he 1846.

- 'E fakamatala e Voliume 2 ki he ngaahi faingata'a'ia 'a e Kaingalotú 'i he'enau fakatahataha ki he tafa'aki fakahihifo 'o e 'lunaiteti Siteití pea faka'osi ki hono fakatāpui 'o e Temipale Sōlekí 'i he 1893.
- 'E fakamatala e Voliume 3 ki he tupulaki fakamāmanilahi 'a e Siasí, 'o ngata ki hono fakatāpui 'o e Temipale 'i Peeni, Suisalaní, 'i he 1955.
- 'E fakamatala leva e Voliume 4 ki he kongá kimuí ni maí, 'i he mafola 'a e ngaahi temipalé 'i he māmaní.

'E toe tākaki atu mo ha ngaahi fakamatala faka'auliliki 'i ha ngaahi tefito 'e ní'hi 'i he 'initanetí ke tokoni ki hono fakamāhino'i 'o e voliume takitaha.

Vahe 1

Kole ‘i he Tui

Ko e vahe 1 ‘eni ‘o ha hisitōlia fakamatala voluime fo‘ou ‘e fā ‘o e Siasi ‘oku ui ko e Kau Mā‘oni‘oni: Ko e Talanoa ‘o e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Nī. ‘E lava ke ma‘u e tatau kuo paaki ‘o e tohi ‘i he ngaahi lea fakafonua ‘e 14 ‘i he kongā Histōlia ‘o e Siasi ‘i he Gospel Library App, mo e faka-Tonga ‘i he: kaumaonioni.lds.org. ‘E toki pulusi atu e ngaahi vahe hokó ‘i he ngaahi makasini ka hoko maí kae ‘oua leva kuo tuku atu ‘a e voluime 1 ‘i he kongā ki mui ‘o e ta‘u nī. ‘E ma‘u atu e ngaahi vahe ko ia ‘i he ngaahi lea fakafonua ‘e 47 ‘i he Gospel Library app pea mo e kaumaonioni.lds.org.

Ihe 1815, na‘e ma‘ui‘ui pea lanumata e motu ko Samipauá ‘i Initonīsia, he ko e toki ‘osi ‘uha. Na‘e teuteu e ngaahi fāmilí ki he fa‘ahita‘u la‘ala‘ā ka hoko maí, hangē ko ia kuo laui to‘u tangata ‘enau fakahokó, mo fakatupulaki e ngoue laisé ‘i he malumalu ‘o e mo‘unga afi ko Tamapolá.

‘I he ‘aho 5 ‘o ‘Epelelí, hili ha ngaahi ta‘u lahi ‘o ‘ene longó, na‘e mapuna ai e mo‘unga afi ‘o puhi mai e ‘ahú mo e afi. ‘I ha maile ‘e laungeau mei ai, na‘e fanongo ha kau fakamo‘oni ki ha me‘a na‘e pā hangē ha faná. Na‘e toutou puhi si‘isi‘i pē ‘i ha ngaahi ‘aho. Pea ‘i he efiāfi ‘o e ‘aho 10 ‘o ‘Epelelí, na‘e pahū kotoa ai e fu‘u mo‘ungá. Na‘e pasika hake ha fo‘i faná afi ‘e tolu ki he langí, ‘o pahū fakataha ai. Na‘e tafe hifo ‘a e afi velá ‘i he tafa mo‘ungá, ‘o ne kāpui e kolo ‘i he ve‘e mo‘ungá. Na‘e tō mai ha ngaahi tu‘oni matangi ki he feitu‘ú ni, ‘o ne ta‘aki e ‘ulu ‘akaú mo tafia e tukui ‘apí.¹

Na‘e hokohoko atu e fakatamakí ni he poó kakato ki he ‘aho hokó. Ne laumaile e kongā fonua mo e tahi na‘e ‘uufi ‘e he efú, ‘o a‘u hono mā‘olungá ki he fute ‘e uá ‘i ha ngaahi feitu‘u ‘e ni‘ihi. Ne hangē e ho‘atā mālié ia ko ha tu‘uapoó. Na‘e fakalaka mai e ngaahi peau hou ‘i he ngaahi matāfangá, ‘o ne maumau‘i e ngoué mo e tukui kolo ne tanumiá. Ne lau uike ‘a e ‘uha kilikili, makamaka mo e afi ‘a Tamapolá.²

‘I he ngaahi māhina hokó, na‘e onгона he kolopé e ngaahi ha‘aha‘a ‘o e mo‘unga afi. Na‘e ofo e kakaí he faka‘ofo‘ofa e tāitō ‘a e la‘aá. Ka na‘e hanga ‘e he ngaahi lanu

faka‘ofo‘ofá ni, ‘o puipui‘i e nunu‘a fakamate ‘o e efu mei he mo‘unga afi, ‘i he‘ene tākafia e māmaní. ‘I he ta‘u hokó, na‘e mafuli e ‘eá ‘o ta‘epau mo fakamamahi.³

Na‘e hanga ‘e he mapuna ko ‘eni ‘a e mo‘unga afi, ‘o fakatupu e tō lalo e fua māfaná ‘i ‘Initia, pea mate ha lauiāfe mei he kōlelá, pea maumau ha ngaahi fāmilí ‘e lauāfe. ‘I he ngaahi fetu‘u kekelele lelei ‘i Siainá, na‘e hanga ai ‘e he ngaahi matangi ‘o e fa‘ahita‘u māfaná, ‘o fetongi ‘a e ‘alomālié pea maumau‘i e ngoué ‘e he ‘uha tāfeá. ‘I ‘Iulopé, na‘e hōloa ai e lahi ‘o e me‘atokoní, pea iku ai ki he fiekaia mo e hoha‘á.⁴

Na‘e fekumi e kakai he feitu‘u kotoa pē ki ha fakamatala ki he faingata‘a‘ia mo e mate tupu mei he fa‘ahinga ‘ea ngalikehe ko ‘ení. Na‘e onгона ‘i he ngaahi temipale Hinitū ‘i ‘Initia ha ngaahi lotu tāuma‘u mei he kau taki lotú: Na‘e nofotaha e ta‘anga e kau punake Siainá he ngaahi fehu‘i ‘o e mamahí mo e mole kuo hokó. Na‘e tū‘ulutui e kakai ‘i Falanisē mo Pilitāniá ko e ilifia telia kuo tō mai kiāte kinautolu e ngaahi me‘a fakalilifu ne tomu‘a tala ‘i he Tohi Tapú. ‘I ‘Amelika Noaté, na‘e malanga‘i ai ‘e he kau faifekau kuo tautea‘i ‘e he ‘Otuá e kau Kalisitiane talangata‘á pea ne nau fai ha ngaahi fakatokanga ke fakaake ‘aki e ngaahi ongo‘i fie kau ki ha tui fakalotú.

Na‘e ‘aukolo mai e kakaí ki he ngaahi siasi mo e ngaahi fakataha fakaakeaké he funga ‘o e fonuá, ko ‘enau hoha‘a ke ‘ilo‘i e founga ‘e lava ke fakahaofi ai kinautolu mei he faka‘auha ne tu‘unuku maí.⁵

Na‘e hanga ‘e he mapuna e mo‘unga afi ‘i Tamapolá, ‘o uesia e tu‘u ‘a e ‘eá ‘i ‘Amelika Noate, ‘i he ta‘u hokó. Na‘e hoko he fa‘ahita‘u matalá e sinoú mo e ‘ea moko‘i‘i, pea na‘e manatua e ta‘u 1816, ko e ta‘u na‘e hala he fa‘ahita‘u māfaná.⁶ ‘I Veamoniti, ‘i he tuliki fakatokelau hahake ‘o e ‘Unaiteti Siteiti, na‘e ta‘u lahi ai e faingata‘a‘ia ‘a ha tangata faama ko Siosefa Sāmita ko e Lahí, ‘i he makamaka ‘a e

ngaahi tafungofungá. Ka 'i he fa'ahita'u ko iá, 'i he'ene mātā mo hono uaifi ko Lusi Meki Sāmitá, 'a e mae 'ene ngoué he hokohoko e hahau, ne na 'ilo'i te na fehanganhangai mo ha faingata'a'ia fakapa'anga kapau te na kei nofo ai pē ai.

Kuo 'ikai kei talavou 'a Siosefa ko e Lahí he kuo ta'u fāngofulu mā nima, pea na'e fakatupu lotosi'i e fakakaukau atu ia ke toe kamata fo'ou 'i ha kelekele fo'ou. Na'á ne 'ilo'i 'e lava ke tokoni ange hono ongo foha ta'u hongofulu mā valu ko 'Alavini mo e ta'u hongofulu mā ono ko Hailamé, ke faka'ata'atā e kelekelé, langa ha fale pea tō e ngoué mo fai e ututa'ú. Na'e lahi fe'unga hono 'ofefine ko Sōfoloniá ke tokoni kia Lusi 'i he'ene ngāue 'i fale mo e fāmá. Na'e kamata foki ke toe 'aonga mo hono ongo foha iiki ange ko Samuela ta'u valú, pea mo Uiliami ta'u nimá, pea 'e 'i ai e 'aho 'e lahi fe'unga ai 'a e ki'i ta'ahine ta'u tolu ko Kefilini pea mo e pēpē toki fā'ele'i ko Toni Kālosí ke tokoni.

Ka ko ha talanoa kehe ia 'a hono foha 'i loto, ta'u hongofulu ko Siosefa ko e Si'i. 'I he ta'u 'e fā kimu'a angé, na'e tafa ai e va'e 'o Siosefa ko e Si'i ke to'o ha hangatāmaki. Talu mei ai mo 'ene 'alu tokotoko holo. Neongo na'e kamata ke mālohi mai hono va'é, ka na'e ketu mamahi 'a Siosefa ko e Si'i, pea na'e 'ikai 'ilo'i 'e Siosefa ko e Lahí pe te ne tupu hake 'o mālohi hangē ko 'Alavini mo Hailamé.⁷

'I hono fakapapau'i ko ia 'e he ongo-mātu'a Sāmitá te nau lava pē 'o fetokoni-'aki ke nau mo'ui aí, na'á na tukuange leva honau 'api 'i Veamoniti ka nau kumi ki ha kelekele lelei ange.⁸ Hangē ko e tokolahi 'i honau feitu'ú, na'e fili 'a Siosefa ko e Lahí ke fononga ki he vahe-fonua 'o Niu 'Ioké, mo e 'amanaki te ne fakatau fakamo'ua ha faama lelei ai. Te ne toki fekau mai leva ke 'alu ange 'a Lusi mo e fānaú, pea 'e lava ke toe kamata fo'ou 'a e fāmilí.

'I he fononga 'a Siosefa ko e Lahí ki Niu 'Ioké, na'á ne lue lalo fakataha mai mo 'Alavini mo Hailame he halá kimu'a peá ne toki lea fakamāvae ange. Na'e 'ofa lahi 'a Siosefa ko e Lahí 'i hono uaifi mo e fānaú, ka na'e pau ke ne tokonaki ma'anautolu ha mo'ui na'e pau angé. Na'e hanga 'e he 'ikai ola lelei e ngaahi fakahū pa'angá, 'o fakamasiva'i e fāmilí pea 'ikai hanau fakava'e pau. Mahalo na'a kehe 'a Niu 'Ioke.⁹

'I he fa'ahita'u momoko hono hokó, na'e toketu atu ai 'a Siosefa ko e Si'i 'i he sinoú, fakataha mo 'ene fa'eé mo hono ngaahi tokouá mo e tuofāfiné. Ne nau fononga fakahihifo ki ha kolo 'i Niu 'Ioke na'e ui ko Palemaila, ofi ki he feitu'u ne ma'u ai 'e Siosefa ko e Lahí ha kongá 'api lelei pea na'á ne tatali mai ki hono fāmilí.

Koe'uhí na'e 'ikai lava e husepāniti 'o Lusi ke tokoni ki he'enua hikí, na'á ne totongi ai ha tangata ko Misa Hauati ke ne faka'uli he'enua salioté. Na'e 'ikai 'ai fakalelei 'e Misa Hauati 'enua 'ū nga'oto'otá 'i he'enua fonongá, peá ne pelepa'anga mo konā 'o 'osi ai e pa'anga ne nau totongi kiate iá. Hili 'enua fononga fakataha mo ha fāmilí kehe ne hu'u fakahihifo foki 'enua fonongá, na'e tuli 'e Misa Hauati 'a Siosefa mei he salioté kae lava e ongo 'ofefine 'o e fāmilí ko eé 'o tangutu fakataha mo ia he'ene angi e salioté.

Na'e 'ilo 'e 'Alavini mo Hailame na'e mamahi'ia 'a Siosefa he'ene feinga ke lue laló, ko ia ne na feinga 'i ha ngaahi taimi ke fakafepaki'i 'a Misa Hauati. Ka na'á ne tā ma'u pē kinaua 'aki 'a e kau'i uipí.¹⁰

Kapau mahalo na'e sino lahi 'a Siosefa, na'á ne mei feinga ke fakafepaki kia Misa Hauati. Na'e tupu mei he lavea hono va'é 'a e 'ikai ke ne lava 'o ngāue mo va'ingá, ka na'e hanga 'e he'ene loto lahi 'o fetongi 'ene sino ngāvaivaí.

Kimu'a pea tafa 'e he kau toketaá hono va'é mo to'o atu e kongokonga 'i he huí kuo fakahangatāmaki, ne nau loto ke ha'iha'i ia ke ne tu'u ma'u pe 'oange ha kava-mālohi ke ne inu ke fakaongonoa 'aki e langá. Ka na'e kole pē 'e Siosefa ke pukepuke ia 'e he'ene tamaí.

Na'á ne 'ā'ā lelei mo tokanga he taimi kotoa ne fai ai e faito'ó, pea na'e tea hono matá mo ne tauta'a. Na'e meimei pongia 'ene fa'eé he fanongo ki he'ene kaikailá, neongo ko ha fefine ia na'e fa'a to'a. Hili iá, mahalo na'á ne ongo'i te ne lava 'o matu'uaki ha fa'ahinga me'a pē.¹¹

'I he toketu mai ko ia 'a Siosefa he ve'e salioté, na'e lava ke ne sio na'e

feinga pē 'ene fa'eé ke kātaki'i 'a Misa Hauati. Kuo nau 'osi fononga ha maile 'e uangeau pea kuó ne kātaki'i fuoloa mai ai e angakovi 'a e tangata angi salioté.

Fakafuofua ki ha maile 'e teau mei Palemailá, lolotonga e teuteu 'a Lusi ki he fononga 'o e 'aho ko iá, na'e lele atu 'a 'Alavini kiate ia. Na'e hanga 'e Misa Hauati 'o laku 'enua ki'i nga'oto'otá 'i he halá pea 'ai ke 'alu ia mo 'enua fanga hōsí mo e salioté.

Na'e ma'u atu 'e Lusi e tangatá ki ha pā. Na'á ne talaange, "Hangē ko ia 'oku mo'ui e 'Otuá 'i he langí, 'oku 'a'aku e salioté mo e fanga hōsí, kae pehē ki he koloa kotoa na'e 'omi aí."

Na'á ne fakasio takai holo he paá. Na'e fonu he kakai tangata mo fafine, ko e tokolahi ko ha kau hikifononga pē tatau mo ia. Na'á ne sio fakamama'u ki honau fofongá mo ne pehē ange, "Oku loto e tangatá ni ke ne to'o meiate au e founa kotoa pē te u lava ke hoko atu ai 'eku

'Oku faka'ilonga'i 'e he senitā takimamata ko 'eni 'i Seiloni, Veamonitii, 'a e feitu'u na'e fanau'i 'ai 'a Siosefa Sāmīta 'i he 'aho 23 'o Tsema, 1805. 'Oku fute 'e 38 mo e konga (mita 'e 11.7) mei he kelekelé 'a e maka fakamanatu 'i mui, fute 'e taha ki he ta'u kotoa pē 'o 'ene mo'ui.

fonongá, kae li'aki au ke mau faka'ofa mo 'eku fānau iiki 'e toko valú."

Na'e talaange 'e Misa Hauati kuó ne 'osi faka'aonga'i 'e ia e pa'anga na'e totongi ange ka ne angi e salioté, pea he 'ikai lava ke ne toe hoko atu.

Na'e talaange 'e Lusi, "'Oku 'ikai hao 'aonga kiate au. Te u tokanga'i pē 'e au e fanga hōsī."

Na'á ne tuku 'a Misa Hauati 'i he paá, peá ne fakapapau te ne toe fakataha'i 'ene fānau mo 'enau tamaí, tatau ai pē pe ko e hā 'e hokó.¹²

Na'e pelepela 'a e halá pea momoko, ka na'e tatakí 'e Lusi hono fāmīlī ke nau a'u lelei ki Palemaila. 'I he'ene mamata ki he pipiki e fānau ki he'enua tamaí mo 'uma ki hono fofongá, na'á ne ongo'i kuo mole atu e ongosia 'o 'enau fononga faingata'a mai ki aí.

Na'e 'ikai fuoloa kuo nofo totongi e fāmīlī 'i ha ki'i fale 'i kolo pea nau talanoa'i leva e founa ke ma'u ai hanau 'api 'utá.¹³ Ne nau pehē leva, ko e palani lelei tahá ke ngāue kae 'oua kuo nau ma'u ha pa'anga fe'unga ke tipōsiti 'aki ha konga 'api 'i he konga kekelele 'ulu'akau'ia ne ofi atú. Na'e hanga 'e Siosefa ko e Lahí mo e ngaahi foha lalahi angé 'o keli ha 'ū vaitupu, fahifahi ha papa ki he 'aá, tānaki e musie mōmōá ke ma'u 'aki ha pa'anga, kae ngaohi mo fakatau 'e Lusi mo e tamaiki fefiné 'a e paí, inu melié mo e 'ū konga tupenu kuo teuteu'í, ke ma'u 'aki ha me'akai ma'á e fāmīlī.¹⁴

'I he faka'au ke fu'u lahi hake 'a Siosefa ko e Si'í, na'e toe mālohi ange hono va'é pea lava leva ke ne lue takai holo 'i Palemaila. Na'á ne fetaulaki 'i kolo mo ha kakai mei ha feitu'u kehekehe he vahefonua, pea na'e tafoki ha tokolahi 'o kinautolu ki he me'a fakalotú ke fakafiemālie'i ai 'enau holi fakalaumālie mo fakamatala'i ai e ngaahi faingata'a 'o e

mo'uí. Na'e 'ikai ke kau 'a Siosefa ia mo hono fāmīlī ki ha siasi, ka na'e ma'ulotu ha tokolahi 'o honau kaungā'apí 'i he fu'u falelotu lahi mo mā'olunga 'o e Pelesipiteliané, falelotu Papitaisó mo e fai'anga fakataha Kueká pe feitu'u fai'anga kemí, 'a ē na'e fa'a fai ai 'e he kau faifekau Metotisi ne fefononga'akí 'enau ngaahi fakataha fakaakeaké.¹⁵

'I he ta'u hongofulu mā ua 'a Siosefá, na'e tofanga 'a Palemaila he ngaahi fakafetau'akilea fakalotú. Neongo e si'i 'ene laukongá, ka na'e sai'ia he fakakaukau lahi ki ha me'a. Na'á ne fakafanongo ki he kau malangá, 'o 'amanaki ke ne 'ilo lahi ange ki hono laumālie ta'efa'amaté, ka na'e toe 'ai 'e he'enua malangá ke lahi ange 'ene ta'emanongá. Ne nau talaange ko ha tokotaha angahala ia 'i ha māmani mohu angahala, pea taumu'a valea 'ene mo'uí ka 'ikai e 'alo'ofa faifakamo'ui 'o Sīsū Kalaisí. Pea lolotonga e tui 'a Siosefa ki he pōpoakí mo 'ene ta'efiemālie he'ene ngaahi angahalá, na'e 'ikai ke ne faka-papau'i e founa ke ma'u ai ha fakamolemolé.¹⁶

Na'á ne pehē 'e tokoni 'ene 'alu ki he lotú, ka na'e 'ikai ke ne fakapapau'i ha feitu'u ke ma'ulotu ai. Na'e 'ikai tūkua e fakakikihi 'a e ngaahi siasi ki he founa 'e lava ke fakatau'atāina'i ai e kakaí mei he angahalá. Hili ha taimi 'o e fanongo 'a Siosefa ki he ngaahi fakakikihi ni, na'á ne loto mamahi he sio 'oku lau 'e he kakaí e Tohi Tapu tatau kae kei kehekehe pē 'enau ngaahi faka'uhingá. Na'á ne tui na'e 'i ha feitu'u e mo'oni 'a e 'Otuá—'i ha feitu'u kehe—ka na'e 'ikai ke ne 'ilo e founa ke ma'u ai iá.¹⁷

Na'e 'ikai fakapapau'i foki 'e he'ene ongomātu'á. Ko e ha'u 'a Lusi mo Siosefa ko e Lahí ia mei ha ongo fāmīlī Kalisitiane, ne nau fakatou tui ki he Tohi Tapú mo Sīsū Kalaisi. Na'e 'alu 'a Lusi ki he ngaahi fakataha 'a e Siasí peá ne fa'a 'alu mo 'ene fānau. Na'á ne fekumi ki he siasi

mo'oni 'o Sisū Kalaisī, talu mei he mālōlō hono tehinā, 'i he ngaahi ta'u lahi kimu'ā.

Na'e 'i ai ha taimi, hili ha'ane puke lahi kimu'a pea fā'ele'i 'a Siosefā, na'ā ne manavasi'i te ne mate kimu'a 'oku te'eki ai ke ne 'ilo e mo'onī. Na'ā ne ongo'i hangē na'e 'i ai ha me'a ne mole 'i hono vā mo e Fakamo'uī, pea ne 'ilo'i na'e 'ikai mateuteu ia ki he mo'ui ka hokō.

'I he'ene tokoto 'ā'ā he poō kotoa, na'ā ne lotu ki he 'Otuā 'o palōmesi ange kapau te Ne tuku ke ne mo'ui fuo- loa, te ne kumi ki he siasi 'o Sisū Kalaisī. 'I he'ene lotū, na'e ongo kiate ia e le'o 'o e 'Eikī, 'o fakapapau'i ange kapau te ne kumi, te ne 'ilo. Talu mei ai mo 'ene 'a'ahi ki ha ngaahi siasi kehekehe, ka na'e 'ikai pē ke ne ma'u e siasi totonū. Neongo e taimi na'ā ne ongo'i ai kuo te'eki ai 'i he māmanī e siasi 'o e Fakamo'uī, ka na'ā ne kei fekumi pē mo falala 'oku lelei ange 'ene ma'ulotū he li'aki lotū.¹⁸

Na'e holi tu'u 'a Siosefa ko e Lahī ki he mo'onī, 'o hangē pē ko hono uaifī. Ka na'e ongo'i 'e he'ene tamaī 'oku sai ange e ta'e ma'ulotū ia he kau ki he siasi halā. Hili e talatalai- fale 'a Siosefa ko e Lahī mo 'ene tamaī, na'ā ne fakatotolo 'i he folofolā, lotu fakamātoato mo tui 'e hā'ele mai 'a Sisū Kalaisī 'o fakamo'ui e māmanī.¹⁹ Ka na'e 'ikai ke ne lava 'o fakafaikehekehe'i e me'a na'ā ne ongo'i na'e mo'onī mei he

puputu'u mo e maveuveu na'ā ne mamata ki ai he ngaahi siasi. Na'ā ne misi 'i ha pō 'e taha na'e tatau e kau malanga ne fekīhiakī, mo ha fanga pulu tau, 'o ngungulu pē mo tui e kekelelé 'aki honau me'atuī, pea na'e toe 'āsili ai 'ene hoha'a na'e 'ikai lahi 'enau 'ilo ki he pule'anga 'o e 'Otuā.²⁰

Na'e toe lahi ange e puputu'u 'a Siosefa ko e Si'ī, he'ene mamata ki he ta'efiemālie 'ene ongomātu'ā ki he ngaahi siasi honau feitu'ū.²¹ Na'e 'i ha tu'unga fakatu'utāmaki hono laumālie ka na'e 'ikai lava 'e ha taha ia 'o fai ange ha tali fakafiemālie.

Hili hono fakahaofi 'e he fāmili Sāmitā 'enau pa'angā 'o laka ange 'i he ta'u 'e taha, ne fe'unga leva ia ke totongi 'aki ha 'eka vaotā 'e teau 'i Menisesitā, 'i he fakatonga 'o Pale- mailā. Ne nau fai ai ha ngaahi ngāue totongi, ma'u 'enau sukā mei he 'akau meipolō, tō ha 'ulu'akau fua mo faka- 'atā'atā e kekelelé ke ngoue'i.²²

'I he ngāue'i 'e he talavou ko Siosefā 'a e kekelelé, na'ā ne kei hoha'a pē ki hono laumālie. Kuo holo hifo e longo- longo'a fakalotu 'i Palemailā, ka na'e kei hokohoko atu pē e fe'au'auhi e kau faifekau malanga he feitu'ū, ke ma'u ha kau uluī.²³ Na'e siofi 'e Siosefa he 'aho mo e pō 'a e fenga- 'unu'aki e la'aā, māhinā mo e ngaahi fetu'ū he langī 'i honau fakahokohokō mo e faka'e'i'eikī, pea na'ā ne tangane'ia

Ko e fale papa ko 'eni, 'oku tu'u 'o ofi ki Palemaila, Niu 'loké, ko ha 'imisi si'isi'i ia 'o e 'api nofo'anga na'e langa 'e he fāmili Sāmitā 'i ai hili 'enau hiki mai mei Veamonitii. Ko e Vao'akau Tapū ē 'oku 'i he puipuitu'ā.

he faka'ofa'ofa 'o e māmaní mo 'ene longomo'uí. Na'á ne siofi foki mo e kakai ne nau feohí pea na'á ne ofo 'i honau iví mo e 'atamai lelei. Hangē na'e fakamo'oni'i 'e he me'a kotoa pē 'oku 'i ai ha 'Otuá pea kuó Ne fa'u e fa'ahinga 'o e tangatá 'i Hono tataú. Ka 'e a'u fēfē 'a Siosefa kiate Iá?²⁴

'I he fa'ahita'u māfana 'o e 1819, 'i he ta'u hongofulu mā tolu 'a Siosefá, na'e fakataha ai ha kau faifekau malanga Metotisi 'i ha konifelenisi ki ha ngaahi maile si'i mei he faama 'a e fāmili Sāmítá, pea nau movete mai he kau'āfonua ki 'uta 'o e fonuá ke ue'i 'a e ngaahi fāmili, hangē ko e fāmili 'o Siosefá, ke fakaului kinautolu. Na'e hanga 'e he ola lelei e ngāue 'a e kau faifekau malanga ko 'ení, 'o fakatupu ha hoha'a e kau faifekau kehe 'i he feitu'ú, pea 'ikai hano taimi kuo fakalalahi e fe'au'auhi ke ma'u ha kau uluí.

Na'e kau atu 'a Siosefa ki ha ngaahi fakataha, fanongo ki ha ngaahi malanga ne ue'i hake ai e ngaahi lotó, mo ne mātā foki e kaikaila fiefia 'a e kau uluí. Na'á ne fie ma'u ke nau kalanga fakataha mo kinautolu, ka na'á ne fa'a ongo'i hangē na'e 'i he lotolotonga 'o ha tau 'o e ngaahi fo'i lea mo e ngaahi fakakaukau. Na'á ne fehu'i loto pē, "Ko hai 'i he ngaahi fa'ahi ko 'ení kotoa pē 'oku totonú; pe, na'a kuo nau hala kotoa pē?" "Kapau 'oku mo'oni ha fa'ahi 'e taha 'iate kinautolu, ko e fē ia, pea te u 'ilo'i fēfē ia?" Na'á ne 'ilo'i na'á ne fie ma'u e 'alo'ofa mo e meesi 'a Kalaisí, ka 'i he tokolahi fau ko ia e kakai mo e ngaahi siasi ne nau fepaki he me'a fakalotú, na'e 'ikai ke ne 'ilo e feitu'u ke ma'u mei á.²⁵

Na'e hangē ka mōlia atu meiate ia e 'amanaki lelei te ne ma'u ha talí—mo ha nonga ki hono laumālié. Na'á ne fifili pe na'e lava fēfē 'e ha taha 'o ma'u 'a e mo'oni 'i he uho-uhonga 'o ha fu'u longoa'a pehē.²⁶

'I ha 'alu 'a Siosefa ki ha malanga 'e taha, na'á ne fanongo ai ki ha lea 'a e faifekau he vahe 'uluaki 'o e tohi 'a Sēmisi 'i he Fuakava Fo'ou. "Ka ai hamou taha 'oku masiva 'i he potó, ke kole 'e ia ki he 'Otuá, 'a ia 'okú ne foaki lahi ki he kakai kotoa pē, pea 'oku 'ikai valoki'i pea 'e foaki ia kiate ia."²⁷

Na'e foki 'a Siosefa ki 'api 'o kumi hake 'a e potu folofola ko iá 'i he Tohi Tapú. Na'á ne manatu kimui ange, "Na'e te'eki ai ke hū mamafa ha potufolofola ki he loto 'o ha tangata 'o lahi ange 'i he mālohi na'e hū 'aki 'a e me'á ni ki hoku lotó 'i he taimi ko 'ení. Na'e hangē na'e hū ia 'aki 'a e fu'u mālohi lahi ki he ongo kotoa pē 'o hoku lotó. "Na'á ku toutou fifili ki ai, 'o u 'ilo'i kapau na'e ai ha taha na'e 'aonga ke ne ma'u ha poto mei he 'Otuá, ko au ia." Kuó ne fekumi he Tohi Tapú kimu'a 'o hangē pē ka ma'u ai e ngaahi talí kotoa. Ka ko 'eni 'oku talaange 'e he Tohi Tapú te ne lava 'o fetu'utaki fakahangatonu ki he 'Otuá ke ma'u e ngaahi tali fakatāutaha ki he'ene ngaahi fehu'i.

Na'e fili ai 'a Siosefa ke ne lotu. Kuo te'eki ai ke ne lotu le'olahi kimu'a, ka na'á ne falala pē ki he tala'ofa 'a e Tohi

Tapú. Na'e ako'i mai ai, "Kole 'i he tuí, 'o ta'efakata'eta'e-tui."²⁸ 'E fanongo mai e 'Otuá ki he'ene ngaahi fehu'i—neongo kapau 'e hā ngali faikehe 'ene leá. ■

'E ma'u atu ha lisi kakato 'o e ngaahi ma'unga tokoní 'i he Lea faka-Pilitāniá 'i he kaumaonioni.lds.org.

'Oku 'uhinga e fo'i lea *Tefito* 'i he ngaahi fakamatalá ki ha ngaahi fakamatala lahi ange 'i he initaneti 'i he kaumaonioni.lds.org.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

- Raffles, "Narrative of the Effects of the Eruption," 4–5, 19, 23–24.
- Raffles, "Narrative of the Effects of the Eruption," 5, 7–8, 11.
- Wood, *Tambora*, 97.
- Wood, *Tambora*, 78–120; Statham, *Indian Recollections*, 214; Klingaman and Klingaman, *Year without Summer*, 116–18.
- Wood, *Tambora*, 81–109; Klingaman and Klingaman, *Year without Summer*, 76–86, 115–20.
- Wood, *Tambora*, 78–120; Statham, *Indian Recollections*, 214; Klingaman and Klingaman, *Year without Summer*, 116–18.
- Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 131; Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 2, [11]–book 3, [2]. **Tefitó:** Ko Hono Tafa e Va'e 'o Siosefa Sāmítá
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 3, [3]; Stilwell, *Migration from Vermont*, 124–50.
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 3, [4]; Bushman, *Rough Stone Rolling*, 18–19, 25–28. **Tefitó:** Fāmili 'o Siosefa ko e Lahí mo Lusi Meki Sāmítá
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 3, [5]; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 131–32.
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 3, [2]; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 131.
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 3, [5]–[6]; Lucy Mack Smith, History, 1845, 67; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 132. **Tefitó:** Lusi Meki Sāmítá
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 3, [6]–[7].
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 3, [7]; Tucker, *Origin, Rise, and Progress of Mormonism*, 12. **Tefitó:** Fāmili 'o Siosefa ko e Lahí mo Lusi Meki Sāmítá
- Cook, *Palmyra and Vicinity*, 247–61. **Tefitó:** Palemaila mo Manisesitá Ngaahi Siasi Faka-Kalisitiane he Kuonga 'o Siosefa Sāmítá
- Joseph Smith History, circa Summer 1832, 1–2, in *JSP*, H1:11–12.
- Siosefa Sāmítá—Hisitōlia 1:5–6; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, [1]–2, in *JSP*, H1:208–10 (draft 2). **Tefitó:** Ngaahi Tui Fakalotú 'i he Kuonga 'o Siosefa Sāmítá
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 2, [1]–[6]; "Records of the Session of the Presbyterian Church in Palmyra," Mar. 10, 1830.
- Asael Smith to "My Dear Selfs," Apr. 10, 1799, Asael Smith, Letter and Genealogy Record, 1799, circa 1817–46, Church History Library.
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, miscellany, [5]; Anderson, *Joseph Smith's New England Heritage*, 161–62.
- Siosefa Sāmítá—Hisitōlia 1:8–10; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 2, in *JSP*, H1:208–10 (draft 2). **Tefitó:** Ngaahi Tui Fakalotú 'i he Kuonga 'o Siosefa Sāmítá
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 3, [8]–[10]; Joseph Smith History, circa Summer 1832, 1, in *JSP*, H1:11. **Tefitó:** Vao'akau Tapú mo e Faama 'a e Fāmili Sāmítá
- Tefitó:** Ngaahi Lotu Fakaakeaké
- Ngāue 10:34–35; Joseph Smith History, circa Summer 1832, 2 in *JSP*, H1:12.
- Neibaur, Journal, May 24, 1844, available at josephsmithpapers.org; Siosefa Sāmítá—Hisitōlia 1:10; Joseph Smith, "Church History," *Times and Seasons*, Mar. 1, 1842, 3:706, in *JSP*, H1:494.
- Joseph Smith, Journal, Nov. 9–11, 1835, in *JSP*, J1:87; Siosefa Sāmítá—Hisitōlia 1:8–9; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 2, in *JSP*, H1:210 (draft 2).
- "Wm. B. Smith's Last Statement," *Zion's Ensign*, Jan. 13, 1894, 6; Sēmisi 1:5.
- Siosfa Sāmítá—Hisitōlia 1:11–14; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 2–3, in *JSP*, H1:210–12 (draft 2); Sēmisi 1:6.

'Oku tauhi 'e Feinga ko ha tokotaha tā tongitongi, 'a hono uaiſi, ko 'ena fānau 'e toko tohú, mo e toko tolu kehe 'okú na tokanga'í. Ne 'ikai faingofua ma'u pē, ka 'i hono fakamu'omu'a 'o e 'Otuá, kuo nau ma'u ma'u pē ha me'a fe'unga.

TOKOTAHA FAITÁÁ, CHRISTINA SMITH

Feinga Fanguna

Tongatapu, Tonga

‘I héeku fuofua mali mo hoku hoa ko ‘Ānaú, na ‘á ku tā tongitongi ha fanga kīi me’a iiki peá u ‘alu ki he māketí ke fakatau kinautolu. Na‘á ku foki mai mo ha páanga ‘i ha ngaahi ‘aho ‘e níihi, pea ‘ikai fakatau ha me’a ‘i he ngaahi ‘aho kehé.

‘Oku tala’ofa mai ‘e hoku tāpuaki fakapēteliaké, ‘e tāpuekina ‘e he ‘Eiki e ngāue ‘o hoku nimá pea te u faka’aonga‘i hoku talēnití ke tokonīi ‘a e kakaí. ‘Oku hoko e ngaahi tala’ofa ko ‘ení.

‘Oku faitāpuekina kimaua ‘i ha ngaahi founa lahi. ‘Oku pehé ‘e homa ngaahi kāingá ‘okú ma tu’u-mālie. ‘Oku ‘ikai, ka ‘okú ma ma’u e me’a kotoa pē ‘okú ma fie ma’u koe-‘uhí ko ‘ema fakamu’omu’a ‘a e ‘Otuá.

‘ILO LAHI ANGE

Vakai lahi ange ki he hala fononga ‘o e tui ‘a Feingá ‘i he liahona.lds.org.

Kumi ha ngaahi talanoa lahi ange ‘o e tui ‘i he LDS.org. Ako e founa te ke lava ai ‘o móui fakafalala ange ai kiate koé ‘i he polokalama móui fakafalala pē kiate kita ‘a e Siasí ‘i he srs.lds.org.

Nā'ā ku talaange kiate ia na'e 'ikai fakatu'upakē e ngaahi me'a na'e toki hokó he na'ā ku ma'u ha ue'i fakalaumālie.

NA'Ā KU MUIMUI 'I HE 'ULUAKI UE'I FAKALAUMĀLIÉ

I ha 'aho Sāpate 'e taha hili 'eku foki mei he lotú, na'ā ku tō 'o mohe he mei kotoa 'o e houa efiāfi.

Na'e fakapo'uli 'i he'eku 'ā haké. Na'e kamata 'aki 'eku palani fakauiké ha lotu ke kole e founga te u tokoni lelei taha ai ki he 'Eikí. Na'e ue'i fakalaumālie au ke u 'alu 'o faiako faka'api. Ne 'osi hoko e 8 efiāfi, ko ia ne u pehē ai ke u toki 'alu 'i he Tūsite hono hokó, ka na'e toe mālohi ange 'eku ongo ke u 'alu he pō ko iá.

Na'ā ku manatu'i e fale'i na'e fai 'e 'Eletā Loni A. Laasipeeni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'i he senitā ako'anga fakafai-fekau 'i Lima, Peluú, 'i he'eku kei hoko ko ha faiako aí: "Muimui 'i he 'uluaki ue'i fakalaumālie." Na'ā ku tā leva ki hoku hoa faiako faka'apí ka na'e 'ikai tali mai. Na'ā ku pehē ke u 'alu pē au.

Na'ā ku fakatokanga'i 'i he'eku hū ki tu'a mei falé ha taula'eiki si'i kei talavou 'i homau uōtí 'oku lue hake he halá. Na'ā ku fakafe'iloaki atu ki ai peá u kole ange pe 'e fie 'alu mo au. Na'ā ne loto ki ai. 'I he fuofua 'apí, na'e fakaava mai 'e he tangata'eikí e mata-paá. Na'ā ku talaange kiate ia na'ā ku ongo'i 'oku fie ma'u ke u ha'u 'o vakai ia. Na'ā ne malimali mo ne talamai 'oku fai hono tafa 'i he 'aho 'e tahá pea 'e lelei ke foaki ange hano tāpuaki. Na'ā ku foaki ange ha tāpuaki pea na'ā ma hoko atu ki he 'api hono hokó.

Ko e 8:40 efiāfi ia 'i he'ema a'u atu ki he 'api 'o e fāmilí hono hokó. Ne nau 'ohovale 'aupito he sio mai kiate kimauá he kuo fuoloa e po'ulí. Na'ā ma hū atu ki he falé peá ma fakatokanga'i 'oku puke 'a e tangata'eikí. Na'ā ku kole ange ke u foaki ma'ana ha tāpuaki.

'I he'ema foki ki 'apí, na'ā ku vahe-vahe e tohi 'a Molonai 7:13 mo hoku hoa kei talavou: "Ko e me'a kotoa pē 'oku fakaafe'i mo poupou'i ke failelei, mo 'ofa ki he 'Otuá, pea tauhi kiate iá, 'oku ue'i hake ia 'e he 'Otuá."

Na'ā ku talaange kiate ia na'e 'ikai fakatu'upakē e ngaahi me'a na'e toki hokó he na'ā ku ma'u ha ue'i fakalaumālie. Na'ā ne talamai 'oku tui ki ai koe'uhí na'ā ne lotua ha founga ke ne 'ilo ai e Laumālie kimu'a peá u fakafe-aulaki angé.

'Oku 'ikai ke u 'ilo pe na'e 'aonga 'eku ongo'i ke u 'alu 'o faiako faka'apí ki hoku fāmilí pe ko e ki'i talavou ko 'ení, ka 'oku ou fiefia na'ā ku fakafanongo. 'Oku ou 'ilo te tau ma'u ha ngaahi tāpuaki lahi 'i he'etau muimui 'i he 'uluaki ue'i 'a e Laumālie. ■ Kenny Quispitupac, Lima, Pelú

'OKU FIE MA'U 'E HE TOKOTAHA KOTOA HA KAUNGĀME'A

Na'á ku fakaofi atu ki he matapā 'o e 'apisiasí mo ha fakakaukau mahino 'e taha 'i hoku 'atamaí; "Kapau he 'ikai te u ma'u ha kaungāme'a 'i he lotú he 'ahó ni, he 'ikai ke u toe foki mai." Na'á ku fa'a ma'ulotu mo haku kaungāme'a kimu'a, ka ko e fuofua taimi 'eni ke u ma'ulotu ai ko ha fie fanongo 'iate au pē pea *ma'aku* pē. Na'á ku ongo'i na'e fie ma'u ke u kau ki he Siasí, ka na'e 'i ai ha ngaahi me'a na'á ku tailiili mo hoha'a ki ai.

'I he'eku hū atu ki he fale lotú, na'e fakafe'iloaki mai ha tokotaha kei talavou kiate au pea malimali mo lulululu fiefia mai. Na'á ne fakafe'iloaki mai ia ko Teini MaKāteni. Na'á ku 'osi fakatokanga'i 'a Teini kimu'a, 'i he taimi na'e feinga ai ke hū ki he timi 'akapulu 'a e kolisi na'á ku va'inga ki ai. Na'e mole hoku loto-hoha'á 'i he'ene fakafe'i au ke ma tangutu lolotonga e ngaahi houalotú. Na'á ne fakafe'i foki au ke mau ma'u me'atokoni efiati 'i he 'api 'o 'ene ongomātu'á 'i he tukú. Na'e te'eki ke u ongo'i tuenoa 'i he 'aho ko iá. Na'e alanima mai e fāmili 'o Teini kiate au mo tokoni ke tali ha kongā lahi 'o 'eku ngaahi fehu'i. Na'á ku kau ki he Siasí hili ha ngaahi uike si'i mei ai.

Ka na'e 'ikai ke fakakaungāme'a mai 'a Teini 'i he 'aho ko iá, mahalo na'á ku mei foki mo ha loto fo'i mei he lotú hili e sākalamēnití, 'o fakakaukau kuó u 'osi feinga ka 'oku 'ikai tonu e siasi ia ko iá kiate au. Neongo 'oku mahu'inga ke te anga fakakaungāme'a, ka 'oku mahulu hake e ngaahi fie ma'u ke te hoko ko ha *kaungāme'a* 'i he fakamaheni pe'e. Na'e mahu'inga e 'ofa mo e poupou 'a e fāmili MaKāteni ki hoku fakauluí.

Ko e ta'u ia 'e 14 kuohilí. Kuó u ngāue fakafaifekau taimi kakato 'eni, mali 'i he tempalé, mo tāpuekina 'aki

au ha fānau faka'ofa'ofa 'e toko nima. Kuó u hoko foki ko ha pīsope mo ha palesiteni fakasiteiki. Kuó u fale'i ha kāingalotu na'e 'ikai ke nau toe omi ki he lotú koe'uhí ne nau ongo'i tuenoa pea 'ikai hanau ngaahi kaungāme'a 'i he lotú. 'Oku mafasia hoku lotó ma'anautolu. 'Oku ou faka'amu na'e 'i ai ha taha 'e alanima atu kiate kinautolu

'o hangē ko ia na'e fai mai 'e he fāmili MaKātenií.

'Oku ou fakamālō ki he'eku Tamai Hēvaní ko e fakamaheni mai 'a Teini 'i he 'aho ko iá. Fakatauange te tau loto-to'a kotoa ke tau fakakaungāme'a kiate kinautolu 'oku nau fie 'ilo ki he Siasí, 'oku nau fo'ou, pe foki mai ki ai. ■
Tim Overton, Arizona, USA

Nā'e fakaha'i mai 'e Teini 'oku lahi ange e ngaahi fie ma'u 'i he'ete hoko ko ha kaungāme'a 'i he fakamaheni pe'e.

KO HA TĀPUAKI 'O E FAKAFIEMĀLIÉ

I he taimi na'e mahino ai 'oku kanisā 'eku tangata'eikí, na'e pehē mai 'e he'eku fine'eikí 'i he loto-fo'i, "Mahalo he 'ikai ke tau ma'u 'etau maná." I he momeniti ko iá, na'á ku ongo'i 'e ma'u 'e homau fāmilí ha mana, neongo kapau na'e 'ikai kau ai e mo'ui fuoloa 'eku tangata'eikí.

Na'e hoko ha mana 'i ha pongi-pongi 'e taha 'i he 'eke mai 'e hoku kaungāme'a ko Peti 'eku ngaahi palani ki he 'aho ko iá. Ne u talaange kiate ia na'á ku palani ke u 'alu 'o nofo mo 'eku tangata'eikí 'i falemahaki, ka 'oku 'ikai lava mai e tokotaha na'á ku fokotu'utu'u ke ne tokanga'i 'eku fānaú. Na'e anga'ofa 'a Peti ke ne tokanga'i 'eku fānaú kae lava ke u 'alu 'o nofo mo 'eku tangata'eikí. Na'á ne toe loto foki ke 'ave ha me'atokoni efiafi ki hoku fāmilí. Na'á ku hounga-ia 'aupito.

I he'eku a'u atu ki he falemahakí, na'e 'ikai ma'u 'e he'eku tangata'eikí ha ivi ke 'ā'ā pe ma'u ha me'atokoni. Kae hili pē ha ki'i taimi si'i na'á ne ongo'i ha fu'u tupulaki lahi 'i hono iví. Na'e laka hake 'i he houa 'e faá 'ene 'ā'ā leleí, pea na'á ma talanoa pea a'u 'o ma toutou lue takai 'i hono uooti

'i he falemahakí. Na'e 'ikai ha toe tokotaha 'e 'a'ahi mai he taimi ko 'ení. Na'e tāpuekina au ke u ma'u e faingamālie ko 'ení.

Na'á ma kakata mo tangi fakataha 'i he 'aho ko iá. Na'e vahevahe mai 'e he'eku tangata'eikí 'ene ongo fekau'aki mo e mavahe mei he mo'ui ko 'ení pea mo e me'a na'e mahu'inga taha kiate

iá—ko 'ene fakamo'oni ki he ongo-ongolelei 'o Sīsū Kalaisí. 'Oku kau e efiafi ko iá 'i he ngaahi manatu melie mahu'inga taha 'o 'eku mo'ui. Na'á ne mālōlō hili ha 'aho 'e tolu mei ai.

Na'á ku toki fakatokanga'i hili ha uike 'e taha mei he me'afaka'eikí ko e taimi faka'osi na'á ku talanoa ai mo 'eku tangata'eikí 'a e efiafi na'e

Na'á ku ongo'i ná'e ue'i 'e he 'Otuá 'a Peti ke hoko ko e tāpuaki na'á ne lotua ke u ma'ú.

tokanga'i ai 'e Peti 'eku fānaú. Na'á ku 'imeili kia Peti mo e lo'imata'ia, 'o fakamālō kiate ia 'i he'ene tokoní mo fakamatala'i ange hono mahu'inga fau kiate aú.

Na'e tali mai 'e Peti, "Oku ou ma'u ha fakamo'oni 'oku finangalo 'a e 'Otuá ke foaki mai kiate kitautolu e ngaahi tāpuaki 'o e fakafiemālié mo e 'alo'ofá—tautaufefito ki he taimi 'oku tau foua ai ha fa'ahinga me'a faingata'a. Kuó u lotua ha fakafiemālie ma'au mo ho fāmili lolotonga e taimi ko 'eni."

Na'á ku ongo'i na'e ue'i 'e he 'Otuá 'a Peti ke hoko ko e tāpuaki na'á ne lotua ke u ma'ú. 'Oku ou 'ilo 'oku foaki mai 'e he 'Otuá ma'atautolu ha ngaahi tāpuaki fakafiemālie lolotonga e ngaahi taimi faingata'a 'o 'etau mo'uí. ■

Sarah Bieber, Calgary, Alberta, Canada

Na'e tuku 'i he tafa'aki 'o 'eku folofolá ha ngaahi hingoa 'e fá na'á ku toki 'ave ki he tempalé.

'OKU 'I FĒ 'EKU KOLOÁ?

Hili hono 'ave 'eku fānaú ki he akó, na'á ku kamata fakakaukau'i leva e toenga 'o e 'ahó. Na'e lahi 'eku me'a ke faí, ka na'e pau ke u ngāue po'uli 'i he falemahakí, ko ia na'e si'isi'i pē e taimi na'á ku ma'ú. Te u lava 'o ngāue 'i tu'a, tuitui ha ki'i kafu ki he 'aho fá'ele'i 'o hoku ki'i fakafotú, pe fakamālohisino. Na'á ku manatu'i leva ha lea 'a 'Eletā 'Eselā Tafu Penisoni (1899–1994):

"I he'etau fakamu'omu'a 'a e 'Otuá, 'e 'i he tu'unga totonú 'a e me'a kotoa pē" ("The Great Commandment—Love the Lord," *Ensign*, May 1988, 4).

"Ta ko e folofolá!" Ko 'eku fakakaukau ia. Na'á ku tangutu 'i hoku tesí

'o hoko atu 'eku ako folofola mei he 'aho kimu'á:

"Oua 'e fokotu'u ma'amoutolu 'a e koloa 'i māmaní, 'a ia 'oku kai ai 'e he ané mo e 'ume'umeá, pea 'oku hae'i 'e he kau kaiha'á 'o kaiha'asi:

"Kae fokotu'u ma'amoutolu 'a e koloa 'i he langí . . .

"He ko e potu 'oku 'i ai ho'omou koloá, pea 'e 'i ai foki mo homou lotó" (Mātiu 6:19–21).

"Oku 'i fē 'eku koloá?" Ko 'eku fakakaukau ia. Na'e tuku 'i he tafa'aki 'o 'eku folofolá ha ngaahi hingoa 'e fá mei he fāmili 'o hoku husepānití 'a ia na'á ku toki 'ave ki he tempalé. Ko e ongomātu'a 'a hoku husepānití na'á na fuofua kau 'i hona ongo fāmili ki he Siasí. Kuó u ngāue 'eni he ta'u 'e ua kuo hilí 'i he tafa'aki 'o 'eku tangata-'eiki 'i he fonó kuo mālōloó. Na'á ku pehē ke u hū ki he FamilySearch 'o

sio pe na'e lekooti e ngaahi ouaú kuo fakakakato.

Na'á ku sio ki he ngaahi faka'ilo-nga tempalé 'i hono tafa'akí. Na'á ku 'ohovale 'i he kei ta'ekakato ha ngaahi hingoa lahi na'á ku teuteu ki he ouau silá. Mahalo kuo pulia e ngaahi kātí ia, pea na'e te'eki fakahoko hono ngaahi silá! 'I he 'osi pē 'eku toe paaki e ngaahi hingoá, na'e ha'u ha fakakaukau mahino kiate au, "Te ke lava he taimí ni 'o fai ho'o ngaahi ngāue."

Na'á ku ongo'i nonga 'i he'eku 'ilo kuó u fakamu'omu'a 'a e 'Eikí. Na'á Ne tokoni mai ke u fakamu'omu'a e me'a na'e mahu'inga tahá. Ko e me'a mahu'inga taha kiate aú 'a e fiefia 'o hoku fāmili 'i he nofo ta'engatá. 'Oku ou 'ilo kapau te u fakamu'omu'a 'a e 'Otuá, 'e sai e me'a kotoa ki he'eku lelei fakalaumālié mo e lelei 'a e ni'ihī kehé. ■ Ashlee Cornell, 'Okalahoma, USA

“Te Ne Fakahaofi Kitautolu”

Fai 'e Reid Tateoka

Na'e a'u e mālohi 'o e mofuike na'e tō 'i Siapani 'i Mā'asi 'o e 2011 ki he 9.0 'i he me'afua Richter—na'e kau ia 'i he ngaahi mofuike mālohi taha kuo lekooti 'i he hisitōliá. Na'á ku hoko 'i he taimi ko iá ko ha palesiteni 'i he Misiona Siapani Senitái, ko e kongá ofi taha ia 'o Siapani ki he uhouhonga 'o e mofuiké. Na'e laka hake e kakai ne maté 'i he toko 16,000 pea lau kilu e ngaahi 'api mo e ngaahi fale na'e holo 'i he mofuiké pea mo e peau kula na'e hokó.

Neongo e mafola lahi 'o e maumau na'e hokó, na'e 'ikai mole ha'amau faifekau 'e taha. 'I he ngaahi 'aho mo e uike hoko atu aí, na'á ku mamata ki ha ngaahi mana 'i he mo'ui 'a e kau faifekau ne mau ngāué. Na'e fokotu'u-tu'u 'e ha Tamai 'ofa ha ngaahi founga kimu'a pea mo e 'osi 'a e mofuiké ke fakahaofi 'Ene kau faifekau.

Tataki ki ha Ngaahi Feitu'u Malu

'Oku fa'a fai ma'u pē e fakataha fakatakimu'a 'a e Souni Koliama 'o 'emamisioná 'i he 'aho Tu'apulelulú. Ka 'i he taimi ko 'ení, na'e fakataimi-tēpile'i ia ki he 'aho 11 ko e Falaite 'o Mā'asi,

2011—ko e 'aho na'e tō ai e mofuiké. 'Oku meimei ko e kau taki fakasouni pē mo e kau taki fakavahé 'oku fa'a kau ki he ngaahi fakataha fakatakimu'a. 'I he fakataha fakatakimu'a ko 'ení, na'e fakaafe'i kotoa ki ai e kau faifekau 'i he souni. 'Oku 'uhinga 'eni ko e 'aho ko ia na'e hoko ai e mofuiké, na'e mama'o 'aupito e kau faifekau Siapani Senitai na'e nofo ofi taha ki he tauhi'anga 'o e ivi faka-ātomi na'e maumau 'i 'e he mofuiké mo e peau kulá mei honau ngaahi fale nofo'angá, 'o nau malu 'i he fakataha fakatakimu'a na'e fai 'i he falelotu 'i Koliamá. Na'e 'ave kinautolu 'e he 'Eikí ki ha feitu'u malu.

'Oku 'ikai ko e kau faifekau pē 'i he'emaui fakataha fakatakimu'a na'e tataki ki ha feitu'u malu kimu'a pea tō 'a e mofuiké. 'Oku ako vave e kau faifekau ke nau falala ki he 'Eikí mo e ngaahi ue'i 'a e Laumālié. 'I he taimi na'e lulu ai e mofuiké, na'e 'ikai ha toe taimi ke fai ha fetu'utaki ki he kau takí ki ha fakahinohino. Na'e hao mo'ui e kau faifekau kehé koe'uhí ne nau muimui ki he Laumālié, 'a ia na'e tataki ai kinautolu ki ha ngaahi feitu'u malu na'e 'osi teuteu'i 'e he Tamai Hēvaní ma'anautolu.

**Na'e tokanga'i
'e he 'Eikí 'Ene
kau faifekau 'i
he lotolotonga
'o ha fakatamaki
fakalilifu.**

Hili e mofuiké, na'e 'alu ha kau faifekau tokolahi ki he ngaahi senitā kumi hūfangá. Na'e 'unu leva ha ngaahi souni 'e ni'ihiki ki he ngaahi falelotú, 'a ia na'e si'isi'i ai e maumau pea mo nau ongo'i mālohi ange ai e fakafiemālie 'a e Laumālie Mā'oni'oní. Ko ha ni'ihiki tokosi'i pē na'e kei nofo 'i honau ngaahi fale nofo'angá, 'ikai ha 'ea māfana, vai, 'uhila, pe me'akai. Ka ne nau malu kotoa.

NAE OMIE NGAARI TAA'E HE TOKOTAHA NAA NE PAI TALANO'A MO MICHAEL REMINGTON

Tataki 'e he Tāpuni 'o e Halá

'I he 'ikai ke u 'ilo e maumau 'a e halanga ma'u'anga ivi-faka'atomí, na'á ku 'uluaki feinga ke fakafoki e kau faifekau ne nau 'i he'emaui fakataha fakatakimu'á ki honau ngaahi fale nofo'angá 'i he 'osi pē 'a e mofuiké. Ka na'e ta'ofi ia 'e he 'Eikí. Na'e 'ikai lele ha pasi pe ko ha lélue. Ko ia na'e hokohoko atu hono malu'i 'e he Tamai Hēvaní e kau faifekau 'i Koliama.

Na'á ku fakakaukau 'e fie ma'u au 'i he 'api fakamisiona ofi ki he uho-uhonga 'o e feitu'u na'e tō ai e mofu-iké. Kae hili ha'ama fononga 'i ha houa 'e valu 'i ha hala maumau mo femo'u-ekina, na'á ma 'ilo'i kuo tāpuni mo homa halá. Na'e iku 'o lelei ange 'e ma nofo 'i Koliamá ke tokoni ki he fetuku-tuku 'o 'emaui kau faifekau, ko ha founga na'á ne toe fakamahino'i mai na'e tokanga'i kimautolu 'e he 'Eikí.

Na'e hongē penisini 'i he 'osi 'a e mofuiké. Na'e fu'u tuai 'aupito e lele 'a e ngaahi loli na'e lava 'o 'alu 'i he ngaahi hala maumau, 'o iku ai ki ha'a-mau tali houa 'e tolu ki he penisini, kapau na'e kei toe mai ha me'a. Ka na'e tokoni'i kimautolu 'e he 'Eikí 'i ha ngaahi founga fakaofo. Hangē ko 'ení, lolotonga 'emaui fetukutuku e kau sisitaá mo e kau 'eletaá ki ha feitu'u malu 'i Niikata 'i he tafa'aki 'e taha 'o e motú, na'a mau fakatokangá'i kuo mau lele 'i ha houa 'e 18 'i ha tangikē pē 'e taha, ka na'e tu'u ma'u pē e hui fakatokangá 'i he "fonú." 'I he'emaui fakaofo atu ki Niikatá, na'e holo hifo e hui fakatokangá ki he "mahá."

Ko ha Fononga Fakatu'utāmaki

Ko e me'a mālié, ko e kei hoko-hoko atu hono tataki 'e he'etau Tamai 'ofá ha fetukutuku na'e maui 'i he lotolotonga 'o ha fakatamaki lahi.

Na'e fakatu'utāmaki 'a e fononga mama'ó. Na'e kei hoko atu e nunu'a hili e fakatamakí. Na'e tāpuni 'a e fefononga'aki fakapule'angá. Na'e motuhia e vaí mo e ngaahi me'a faka'uhilá, pea na'e 'ikai mei lava ke te fakatau ha penisini pe me'akai. Na'e mahino lelei kiate au mo Sisitā Tateoka ko kimaua pē te ma lava 'o a'u ki he ongo 'eletā 'i ha feitu'u mo'unga'ia mo ha ongo 'eletā kehe 'i he funga mo'ungá 'i he tafa'aki 'e taha 'o e motú. Na'e tāpuni 'a e hala lahí, ko ia ai 'e fie ma'u e fononga faka'osi ko 'ení ke ma fou 'i ha houa 'e nima ki he ono ki 'olunga ki he mo'ungá 'i he ngaahi hala 'utá, pea lele 'i ha houa kehe 'e ua pe tolu 'i he ngaahi mo'ungá pea hifo ai ki Suluoka, pea mo ha houa kehe 'e fā ke mau foki ai ki he feitu'u malú.

Na'á ma mavahe pongipongia 'i he 'aho 16 'o Mā'así pea ma a'u ki he fale

'E TATAKI KITAUTOLU 'E HE LAUMĀLIÉ

“Oku tāpuaki'i kitautolu 'aki e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, ko ha kongā 'o e palani fakalangi 'a e 'Otuá. 'I he'etau folaua ko ia 'a e tahi 'o e mo'uí, 'oku mahu'inga ke muimui ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni. 'E tokoni mai 'a e Laumālie ke tau hao mei he ngaahi 'ahī'ahī mo e faingataá, pea ne fakanonga mo tatakī kitautolu 'i he taimi faingataá.”

'Eletā Quentin L. Cook 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Tuha mo Taau mo Pilisitolo: Mo'ui Taau mo e Tempalé—'i he Faingamālie mo e Faingatāmaki," Liahona, Nōvema 2015, 42.

faifekau 'e toko ua 'ena hounga'ia 'i hono malu'i kinuaa mei he peau kulá 'aki 'ena kaka ki he fungavaka hono fā 'o ha senitā kumi hūfanga.

Na'á na ongo'i ne fakamatala'i 'e he ngaahi lea 'a Hilamaní hona tūkungá: “Na'e 'a'ahi mai 'a e 'Eiki ko homau 'Otuá kiate kimautilu 'aki 'a e ongo'i fakapapau te ne fakahaofi 'a kimautilu; 'io, 'o ne folofola ai 'aki 'a e fiamālie ki homau laumālie, 'o ne foaki mai kiate kimautilu 'a e tui lahi, 'o ne fakatupu 'emau 'amanaki lelei ki homau fakahaofi 'iate iá” (Alamā 58:11). ■
'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'u 'i 'Iutā, USA.

nofo'anga 'o 'Eletā 'Osuki mo 'Eletā Iuasá 'i he 5:00 hengihengi nai. Na'e fie ma'u ke mau foki faka-tonga 'i ha tumu'aki 'o ha mo'unga, pea hifo ai ki he kolo 'o Suluoká ke 'omi e ongo 'eletā faka'osí. Ne ma'u 'ilo 'i he toe si'i 'emau penisini he 'ikai te mau toe lava 'o foki. 'I he'emau kamata fononga ke 'omi e ongo 'eletā faka'osí, na'e kamata ke tō 'a e sinoú. Ne taimi si'i pē kuo mau fakatokanga'i na'e kāpui kimautilu 'e ha matangi sinou, ne māmālie ange 'emau lelé 'i he maile 'e 15 (kilomita 'e 24) 'i he houá. Na'e 'ikai ke u lava 'o sio ki he ngaahi laine 'i he hala lahí.

'I he 7:30 efiāfi, 'i he faifai pea mau a'u ki he tumutumu 'o e mo'ungá, na'e ta'ofi kimautilu 'e he kau polisí. Na'e talamai 'e ha polisi kuo poloka 'e he sinoú e halá 'o ne tāpuni e halanga 'i he mo'ungá. Na'á ne talamai he 'ikai lava ke mau toe hoko atu; na'e pau ke mau tafoki 'o 'alu 'i ha hala kehe ki he tafa'aki 'e taha 'o e motú 'o takai 'i he sinoú. Koe'uhí ko e si'isi'i 'emau penisini ki he takai ko 'ení, na'e mahino kuo 'ikai ha toe founa ke mau a'u ai kia 'Eletā Lei mo 'Eletā Luifenati 'i Suluoka.

Ko ha Fononga Fakaofu

Ne mau tafoki mamahi mai 'o hangē ko e fakahinohino 'a e polisí. Na'á ku kole ange ki he ongo faifekau 'i he me'alelé ke na tā ki he mēmipa kotoa pē 'o e Uooti Iamakatá pe 'e lava 'e ha taha 'o ma'u mai ha penisini. Ne mau tu'u pea mau lotu fakamātoato, 'o kolea e mālohi kotoa pē ne mau lavá mei he langí. Ne mau lotu ki ha mana 'e taha pea ne mau toe tafoki ki he 'Eiki.

Na'e tā e ongo faifekau ki he mēmipa mālohi kotoa pē. Ka na'e 'ikai ma'u 'e ha taha ha penisini. Na'e maha

e ngaahi pausá pea ne nau tāpuni. Na'e ue'i leva e ongo 'eletā ke na tā ki ha kaungāme'a māmālohi, ko Misa Sukihasi. Na'e toe tatakī 'e he Tamai Hēvaní homau halá. 'E lava ke ma'u mai 'e Misa Sukihasi ha lita penisini 'e 20 (kālani 'e 50). Ka na'e fie ma'u ke mau fononga faka-tokelau 'i ha houa 'e taha ke fetaulaki mo e tangata lelei ko 'ení, 'a ia ko e fehanganagai ia 'o e feitu'u na'e fie ma'u ke mau 'alu ki aí. 'E 'aonga e me'i penisini ka he 'ikai fe'unga ke mau 'alu takai ai 'i he hala na'e tāpuni 'e he sinoú.

Ne mau tui pē mo fononga faka-tokelau, na'e te'eki ke mau 'ilo pe 'e anga fēfē ha'amau 'omi e ongo 'eletā. Ne mau a'u ki he kolo ko Sinisou, 'a ia ne ma'u mei ai e penisini lita 'e 20. Hili iá, na'á ku ma'u ha telefoni meia Palesiteni Iosita, ko hoku tokoní, 'a ia na'e hoha'a lahi 'i he te'eki ke mau foki angé. Na'á ne 'eke mai e feitu'u 'oku mau 'i aí, pea 'i he'eku talaange ko Sinisou, na'e 'ohovale 'aupito 'i he fu'u mama'o 'emau 'alú. Na'e 'ikai lava ke a'u mai 'o fakafoki kimautilu.

Na'á ne sio leva ki he'ene mapé, pea na'á ne pehē mai 'i ha le'o momou, “Oku 'i ai ha ki'i hala angamaheni 'i he mo'ungá 'e lava ke mau 'alu ai mei Sinisou ki he ongo faifekau 'i Suluoká.” Na'e teuteu'i 'e he 'Eiki ha founa ma'amautolu ke tonu mo e feitu'u na'e fie ma'u ke mau 'i aí kae lava ke mau takai hake 'i he hala na'e tāpuni 'e he sinoú. Na'e fe'unga tonu pē 'a e penisini ne mau ma'ú mo e lahi na'e fie ma'u ke mau takai hake ai ke 'ave 'a e ongo 'eletā.

'I he'eku fetu'utaki ki he faifekau takitaha hili e mofuiké mo 'ilo hono tatakī kinautilu kotoa ki ha feitu'u malu kimu'a pea hoko e mofuiké mo e peau kulá, na'á ku ongo'i hounga'ia mo'oni. Na'e fakaha'i 'e ha ongo

Ko ‘Eku Ngāue Fakafaifekau ki Hoku Fāmilí

Fai ‘e Andrea Gómez Lagunes

‘I he taimi na’á ku fakaava ai hoku uiui i fakafaifekau, na’á ku ‘ohovale he sio kuo vahe au ki he Misiona Mexico Veracruz. Na’e nofo hoku fāmilí i Velakulusi i he taimi na’e fānau i ai aú, pea ‘oku nofo ai ha kongahahi ‘o hoku kāingá. Ko kimautolu pē i homau fāmilí ‘oku kau ki he Siasí, ko ia na’á ku fiefia i he ‘eku fakakaukau atu ki he faingamālie ke vahevahe e ongoongoleléi mo hoku kāingá.

Ka neongo iá, na’e te’eki tu’o taha ha’aku ngāue ki ha ‘ēlia ‘e ofi ki hoku kāingá. Na’á ku ‘oange honau tu’asilá ki hoku ngaahi hoá koe’uhí ke nau ‘a’ahi kiate kinautolu.

Hili ha māhina ‘e 15 ‘eku ngāue fakafaifekau, na’e kamata ke palopalema hoku fo’i tuí. Na’e fu’u mamahi ‘aupito hoku tuí pea na’e kātaki i ngata’a i ha ngaahi taimi ‘e ni’ihi. I he ‘eku ‘alu ki he toketaá, ko ‘ene aofangatukú pē ko hono tafa. Na’e ‘uhinga ia te u foki ki ‘api kimu’a i hoku taimi ‘osí. Na’e ‘ikai ke u tuí ‘oku hoko ‘eni; ‘oku toe pē hoku māhina ‘e tolu i he ngāue fakafaifekau.

Na’á ku tafoki ki he ‘Eikí ‘o kolea ha fakafiemālie mo ha mana, kapau

‘e fa’a lava. I he tali ki he ‘eku lotú, na’á ku ongo’i ha nonga i hoku lotó. Na’e pou pou’i au ‘e he hoa ‘o ‘eku palesiteni fakamisioná i ha ongo ‘ofa fakafa’ē mo’oni ke u foki ki ‘api ‘o fakaakeake, pea na’á ku tohi ki hoku fāmilí ke talaange kiate kinautolu te u foki atu ki ‘api i ha uike ‘e ua.

Hili iá, na’á ku ‘initaviu mo ‘eku palesiteni fakamisioná. Na’á ne talamai na’e fetu’utaki ange ‘eku fa’eé ‘o fokotu’u ange ha fakakaukau: ‘E lava ke ha’u ki Velakulusi ‘o tokanga’i au lolotonga ‘eku fakaakeaké i he ‘api ‘o hoku mehikitangá mo ha’aku fa’ētangata, koe’uhí he kuo pau ke ki’i ta’ofi fakataimi ‘eku ngāue fakafaifekau. Na’e talamai ‘e he ‘eku palesiteni ‘e lava ke hoko e fakakaukau ko iá ka kuo pau ke kole ke fakangofua mai.

I he taimi na’á ku ‘ilo ai kimui kuo tali e kole ko iá, na’e hākahaka hoku lotó i he fiefiá—te u lava ‘o faka’osi ‘eku ngāue fakafaifekau! Na’á ku fai ha lotu fakafeta’i.

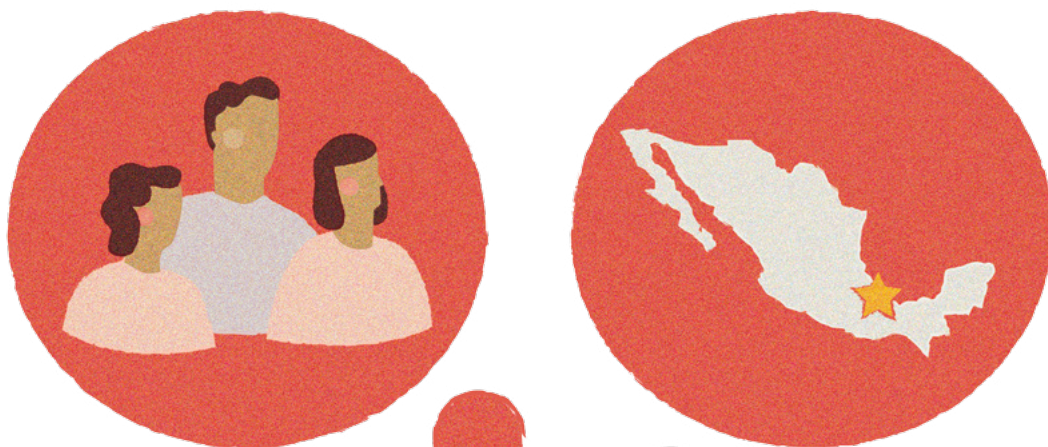
Na’e talamai ‘e he ‘eku palesiteni fakamisioná i he ‘aho na’e tafa ai aú, “Sisitā Kōmesi, ‘oku fie ma’u ke ke ‘ilo e ‘uhinga na’e faka’atā ai koe ‘e he ‘Eikí ke ke nofo i Velakulusí.” Mei he

Na’e ongo kiate au e fehu’i ‘a ‘eku palesiteni fakamisioná—ko e hā kuo fakangofua ai koe ‘e he ‘Eikí ke faka’osi ho’o ngāue fakafaifekau?

momeniti ko iá, na’á ku fakapapau ke kumi ‘a e ‘uhingá.

I he ‘aho tatau, na’e talamai ‘e he ‘eku fa’eé ‘a ia kuo tū’uta mai ki Velakulusí, “Oku ha’u ho’o kui fefine ko Litá (fa’ē ‘eku tama’i) ki he falemahakí ke vakai koe. Ko ha faingamālie faka’ofo’ofa ‘eni ke ke faka’eke’eke ia fekau’aki mo ho’o ngaahi kuí.”

“Ko ha fakakaukau faka’ofo’ofa ia!” Ko ‘eku fakakaukau ia. Na’e ‘ikai ke u fa’a tatali ke faka’eke’eke hoku kāingá fekau’aki mo ‘eku ngaahi kuí.

Na'e 'eke mai 'e he'eku kui ko Litá e 'uhinga 'o e hoko ko ha faifekau. Na'á ku ako'i ia fekau'aki mo e Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei peá u talanoa ange leva fekau'aki mo e palani 'o e fakamo'uí, koe'uhí kuo mate 'eku kui tangatá—hono husepānití—'i ha ngaahi ta'u si'i kimu'a. Na'á ne fai mai leva ha fehu'i na'á ku faka'amu te ne 'eke mai: "Te u lava nai 'o toe sio ki hoku 'ofa'angá?"

Na'á ku fiefia 'i he'ene fehu'í, peá u tali ange, "Io, te ke lava!" Na'á ne fofonga fiefia. Na'e fakafiefia 'aupito 'eku vahevahe mo ia e mo'oni ta'engata ko iá. Na'e toe lahi ange e ngaahi fehu'í, ne nau nofotaha kotoa pē 'i he palani 'o e fakamo'uí. Na'á ku 'eke ange leva 'eku ngaahi fehu'i fekau'aki mo hoku fāmili ke u lava 'o fakafonu 'eku tohi hohokó. Na'á ku ongo'i hono faka'atā ia 'e he Laumālié ke ne ma'u ha mahino ki he palani 'o e fakamo'uí.

Kimui ange 'i he 'a'ahi mai e toenga 'o hoku kāingá, na'á ku talanoa mo e fine'eiki 'a 'eku fa'éé, 'a ia na'á ne tokoni mai ke u ma'u mo ha ngaahi hingoa fakafāmili lahi ange. Na'á ku lava foki 'o vahevahe e ongoongolelei mo kinautolu kotoa na'e 'a'ahi maí.

Na'á ku toki 'ilo'i e 'uhinga na'e faka'atā ai au 'e he 'Otuá ke u fuofua 'alu ki Velakulusi 'i he'eku ngāue fakafaifekau pea ke u nofo ai hili hoku tafá. Na'á ku foki ki he ngāue fakafaifekau kuó u manako 'aupito 'i he hisitōlia fakafāmili. Fakamālō ki he loto-'ofa 'a 'eku fa'éé na'á ku lava ai 'o fakakakato 'eku ngāue fakafaifekau.

Na'e mālōlō e fa'é 'eku tamaí hili ha ta'u 'e taha, 'a ia na'á ku fu'u loto mamahi 'aupito ai. 'I he tafa'aki 'e tahá, na'á ku ongo'i hounga'ia mo fiefia te u lava 'o fakahoko ha ngāue fakatemipale kiate ia hili ha ta'u 'e taha mei ai. 'I he'eku papitaiso ma'aná, na'e 'ikai ke u lava 'o pukepuke hoku lo'imatá 'i he'eku fiefiá. Kuo faifai peá ne lava 'o fakataha mo hono 'ofa'angá, 'a ia kuo laka hake he ta'u 'e 60 'ene mali ki aí.

'Oku 'ikai ke u toe veiveiua 'oku 'afio'i 'e he 'Eikí hotau ngaahi lotó. Na'á ne fakangofua au ke u nofo 'i Velakulusi ke ako'i hoku fāmili mo fakahā ange e ngaahi ongoongolelei kuo 'omi 'e hotau Huhu'i, ko Sisū Kalaisí. 'Oku ou 'ilo te u toe lava 'o sio ki he'eku ngaahi kuí 'i ha 'aho. Ko hotau fatongiá ia ke tau fakahoko e ngaahi ngāue ma'a 'etau ngaahi kuí koe'uhí 'e folofola mai e 'Otuá 'i ha 'aho, "Ha'u kiate au, 'a koe 'oku monū'ia, 'oku 'i ai ha potu kuo teuteu mo'ou 'i he ngaahi nofo'anga 'o 'eku Tamaí" (Ínosi 1:27). ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Siuauá 'i Mekisikou.

Fai 'e 'Eletā
M. Russell Ballard

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

SĪSŪ KALAISI

Ko e Tupu'anga 'o 'Etau Melinó

*Te tau toki mā'u pē e melino ki
hotau lotó 'i he'etau muimui 'i
he Maama 'a Kalaisí.*

Na'e fokotu'u ange 'e he 'Eikí 'i
he faka'osinga 'o ha 'aho kakato
'o e akonakí mo e fakahinohinó
ki He'ene kau ákongá ke nau kolosi ki
he tafa'aki 'e taha 'o e Tahi 'o Kālelí.

Lototonga 'enau folau he pō ko iá,
"na'e tupu ha fu'u matangi lahi, pea
fe'ohofi 'a e ngaahi peaú ki he vaká,
pea ngoto ai.

"Pea na'á ne 'i he taumuli 'o e vaká,
'o mohe ki he 'olungá: pea na'a nau
fafangu ia, 'o pehē kiate ia, 'Eiki, 'oku
'ikai te ke tokanga 'i te tau mate?

"Pea tu'u hake ia, 'o lolomi 'a e
matangí, mo ne pehē ki he tahí,

Fiemālie, peá ke tokalelei. Pea na'e malu 'a e matangí, 'o mātu'aki tofukí" (Ma'ake 4:37–39).

Te ke lava 'o sioloto atu ki he me'a na'e fakakaukau ki ai e kau 'Apose-toló 'i he'enu vakai ki he talangofua e ngaahi me'a 'o natulá—'a e matangí, 'a e 'uhá mo e tahí—ki he fekau 'a honau 'Eikí ke nongá? Neongo na'e toki ui pē kinautolu ki he tu'unga faka'apose-toló mā'oni'oni, ka na'a nau 'ilo Ia mo tui kiate Ia. Kuo nau li'aki 'enu ngāue mo honau ngaahi fāmilí ke muimui 'iate Ia. Kuo nau fanongo 'i ha vaha'a taimi nounou ki He'ene ako'i e ngaahi me'a fakaofó, pea kuo nau mamata ki He'ene fakahoko ha ngaahi fu'u mana lalahi. Ka na'e ope

**KO E MELINO TA'ENGATA
'OKU TALA'OFA MAI 'E SĪSUÚ
KO HA MELINO IA 'I HE LOTÓ,
FANAU'I 'I HE TUÍ, FAKAMA'U
'AKI E FAKAMO'ONÍ, LEHILEHI'I
'I HE 'OFÁ.**

atu 'eni 'i he me'a na'e mahino kiate kinautolú pea na'e hā ia 'i honau fofongá.

"Pea pehē 'e ia kiate kinautolu, Ko e hā 'oku mou manavasi'i pehē a? Ko e hā 'oku 'ikai ai ha'amou tuí?

"Pea na'a nau manavahē lahi 'aupito, mo nau fepehē'aki, Ko hai 'a e tangatá ni, ke talangofua pehē 'a e matangí mo e tahí kiate ia?" (Ma'ake 4:40–41).

'I he taimi ha'aha'a mo fakamanavahē 'e ni'ihī, 'oku hā mai 'a e tala'ofa 'a e Fakamo'uí 'o e nonga ta'e-fakangatangata mo ta'engatá mo ha mālohi makehe kiate kinautolu, 'o hangē pē ko e fakanonga kiate kinautolu na'e ō mo Ia 'i he Tahī Kālelí 'i He'ene lava 'o fakanonga 'a e ngaahi peau na'e fasi mai 'i he pō matangi ko ia 'i he kuohilí.

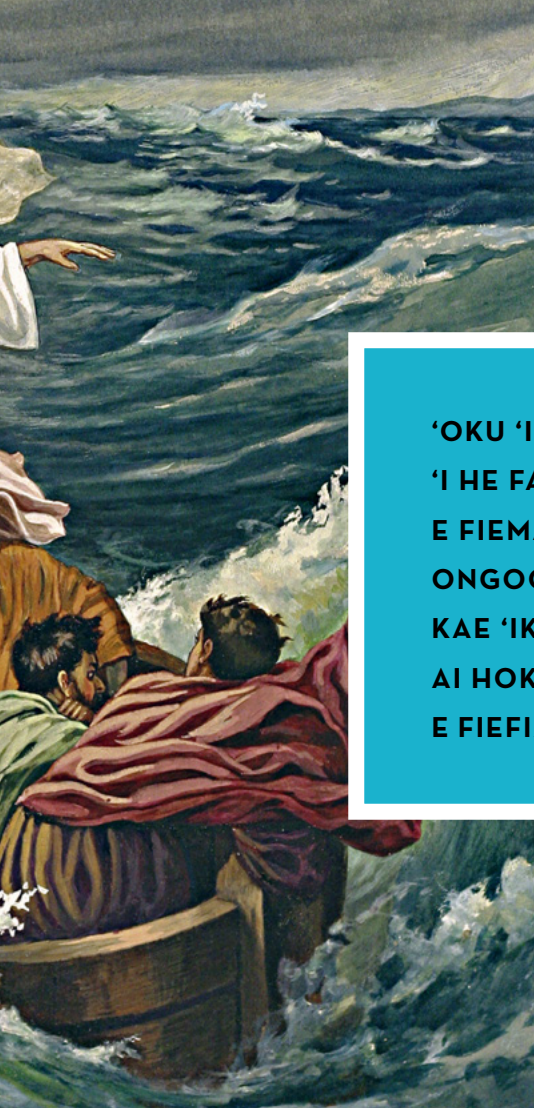
Fekumi ki he Melino 'i he Lotó

Hangē ko kinautolu na'e mo'ui 'i he taimi 'o 'Ene ngāue 'i he māmaní, 'oku 'i ai ha ni'ihī 'iate kinautolu 'oku fekumi ki he melino mo e tu'umālie fakatu'asinó ko ha ngaahi faka'ilon-ga 'o e mālohi fakaofó 'a e Fakamo'uí. 'Oku 'ikai ke mahino kiate kinautolu 'i he taimi 'e ni'ihī ko e melino ta'engata 'oku tala'ofa mai 'e Sīsuú ko ha melino ia 'i he lotó, fanau'i 'i he tuí, fakama'u 'aki 'a e fakamo'oni, lehilehi'i 'i he 'ofá, pea 'oku hoko ia

'i he'etau talangofua mo fakatomala ma'u peé. Ko ha melino ia 'o e laumālie 'oku vanavanaiki ki he lotó mo e mo'ui. Kapau 'oku 'ilo mo a'usia mo'oni 'e ha taha e melino ko 'eni 'o e lotó, 'oku 'ikai manavahē ia ki he fefūsiaki pe feke'ike'i fakamāmaní. 'E 'ilo'i pē 'e ha taha 'i hono lotó 'oku lelei e me'a kotoa pē 'i he taimi 'okú ne tokanga'i ai e ngaahi me'a 'oku mahu'inga tahá.

'Oku 'ikai ma'u ha melino 'i he faiangahalá. 'E ma'u e fiemālie, manakoá, ongoongoá mo e tu'umālie, kae 'ikai ha melino. "Kuo te'eki ai hoko 'a e fai angahalá ko e fiefia" ('Alamā 41:10). He 'ikai ma'u 'e ha taha e melinó kapau 'oku 'ikai ke fenāpasi 'ene mo'ui mo e mo'oni kuo fakahā maí. 'Oku 'ikai ma'u ha melino 'i he laumālie koví pe fakakikihí. 'Oku 'ikai ma'u ha melino 'i he kapekapé, anga'uli fakasekisuale pe fakalaí. 'Oku 'ikai ma'u ha melino 'i he ma'unimā 'e ha faito'o konatapu, 'olokaholó pe ponokalafí. 'Oku 'ikai ma'u ha melino 'i hono ngaohikovia e ni'ihī kehē 'i ha fa'ahinga founa pē, neongo pe ko e fakaeloto, fakatu'asino, pe fakasekisuale, he 'e

**‘OKU ‘IKAI MA’U HA MELINO
‘I HE FAIANGAHALÁ. ‘E MA’U
E FIEMĀLIÉ, MANAKOÁ,
ONGOONGOÁ MO E TU’UMĀLIÉ,
KAE ‘IKAI HA MELINO. “KUO TE’EKI
AI HOKO ‘A E FAI ANGAHALÁ KO
E FIEFIA” (‘ALAMĀ 41:10).**

“‘Oku ou Tuku ‘a e Melinó Kiate Kimoutolu”

‘I he ngaahi houa kimu’a peá Ne a’usia e hala nāunau’ia kae fakamana-vahē ‘o e Fakalelé, na’e fakahoko ‘e he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí e tala’ofa ko ‘ení ki He’ene kau ‘Aposetoló: “Oku ou tuku ‘a e melinó kiate kimoutolu, ko ‘eku melinó ‘oku ou foaki kiate kimoutolu” (Sione 14:27).

Na’á Ne tala’ofa nai ki Hono ngaahi kaungā-ngāue ‘ofeiná e fa’ahinga melino ‘oku ‘ilo ‘e he māmaní—malú, malu’í, pea ‘ikai ha feke’ike’i pe faingata’a’iá? Ko e mo’oni ‘e ‘ikai pou pou ki ai e lekooti fakahisitōliá. Na’e ‘ilo ‘e he kau ‘Aposetolo ko iá ha kongá lahi ‘o e ‘ahi’ahí mo e fakatangá ‘i he toenga ‘o ‘enau mo’uí, ‘a ia ko e ‘uhinga ia na’e tñaki atu ai ‘e he ‘Eiki e fakakaukau ko ‘ení ki He’ene tala’ofá: “Oku ‘ikai hangē ko e foaki ‘a māmaní, ‘a ‘eku foaki kiate

kimoutolú. ‘Oua na’a mamahi homou lotó, pea ‘oua na’a manavahē ia” (Sione 14:27)

Na’á Ne hoko atu, “Kuó u tala ‘a e ngaahi me’á ni kiate kimoutolu, koe’uhi ke mou ma’u ‘a e fiemālié ‘iate au. Te mou ma’u ‘a e mamahi ‘i māmani; ka mou loto to’a; kuó u iku’i ‘a māmani” (Sione 16:33; tñaki atu hono fakamamafa’í).

‘Oku toki ma’u pē ‘a e melinó—melino mo’oní, ‘ilo’i pau ‘aki ho laumālié kakato—‘o fakafou pea ‘i he tui ki he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí. ‘I hono ‘ilo’i e fo’i mo’oni mahu’inga ko iá pea mahino mo e ngaahi tefito’i mo’oni ‘o e ongoongolelé mo tau mo’ui ‘akí, ‘e lava ke ma’u ‘e he loto mo e laumālie ‘o e fānau ‘a ‘etau Tamai Hēvaní ha melino lahi. Na’e folofola ‘a e Fakamo’uí ‘o fakafou ‘ia Siosefa Sāmita, “Ako ‘iate au, pea fanongo ki he’eku ngaahi leá; ‘a’eva ‘i he angamalū ‘o hoku Laumālié, pea te ke ma’u ‘a e melinó ‘iate au” (T&F 19:23).

‘Oku ou hounga’ia ko e lava ke u fakamo’oni’i kiate koe ko Sīsū ‘a e Kalaisí, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá. ‘I he’etau muimui ‘i he tui mo e falala kiate iá, te tau ma’u kotoa e melino ‘i he lotó ‘a ia ‘oku foaki mai ‘e he ongoongolelé. ■

Mei ha lea ‘i he konifelenisi lahi ‘o ‘Epeleli 2002.

faingata’a’ia fakae’atamai mo fakalau-mālie ‘a kinautolu ‘oku fakamamahi kae ‘oua kuo nau ha’u kia Kalaisí ‘i he loto fakatōkilalo pea nau feinga ke ma’u ha fakamolemole ‘o fakafou ‘i he fakatomala kakató.

‘Oku ou tui ‘oku faka’amú ‘a e tokotaha kotoa ‘i ha taimi ki he “melino ‘o e ‘Otuá, ‘a ia ‘oku lahi hake ‘aupito ‘i he fa’a ‘iloá” (Filipai 4:7). Te tau toki ma’u pē ‘a e melino ki hotau ngaahi loto hoha’á ‘i he’etau muimui ‘i he Maama ‘a Kalaisí ‘a ia ‘oku “foaki . . . ki he tangata kotoa pē, koe’uhi ke ne ‘ilo’i ‘a e lelé mei he koví” (Molonai 7:16), ‘i he’ene tataki kitautolu ke tau fakatomala mei he’etau ngaahi angahalá mo fekumi ki ha fakamolemolé.

**‘OKU OU TUI ‘OKU FAKA’AMU
‘A E TOKOTAHA KOTOA ‘I HA TAIMI
KI HE “MELINO ‘O E ‘OTUÁ, ‘A IA
‘OKU LAHI HAKE ‘AUPITO ‘I HE
FA’A ‘ILOÁ” (FILIPAI 4:7).**

Melino 'i he Māmaní mo e MELINO 'IA KALAIŚÍ

'E lava ke foaki mai 'e Sīsū Kalaisi ha melino 'oku tolongá, neongo e ngaahi faingata'á mo e ngaahi 'ahi'ahi.

Fai 'e Sarah Hanson

‘I ha māmaní ‘oku moveuveu fakasōsiale, fakapolitikale mo fakalotu, ko e hā ‘okú ke fie ma’u ka ke ma’u ‘a e melinó? Ngaahi kaungāme’a lelei? Ko ha fāmili ‘ofa? Haó mo e malú? ‘Oku tau pehē he taimi ‘e nī’ihi ‘oku tau fie ma’u e ngaahi me’a ko ‘ení ka tau ongo’i mo’oni ‘a e melinó. Ka he ‘ikai ‘aupito ha taimi ‘e haohaoa mo faingofua peseti ‘e 100 ai ‘a e mo’uí. ‘E

fēfē leva ha’atau fehangahangai mo e ngaahi ‘ahi’ahí mo ongo’i melino ‘i he taimi tatau pē?

‘Oku talamai ‘e he māmaní ‘oku toki ma’u pē e melinó ‘i he taimi ‘oku ‘ikai fai ai ha fepakipakí. Ka ‘oku ‘ikai mo’oni ia! ‘E lava ke foaki mai ‘e Sīsū Kalaisi ‘o fakafou ‘i He’ene ongoongo-lelei, ha melino fakaeloto ‘oku ope atu he melino ‘oku ma’u ‘e he māmaní. Kapau te tau tafoki kiate Ia ‘i he tui,

‘e lava ke tau ongo’i melino ‘i ha fa’ahinga tūkunga pē.

Na’e akonaki e Fakamo’uí ‘o pehē, “Oku ou tuku ‘a e melinó kiate kimoutolu, ko ‘eku melinó ‘oku ou foaki kiate kimoutolú: *‘oku ‘ikai hangē ko e foaki ‘a māmaní, ‘a ‘eku foaki kiate kimoutolú*” (Sione 14:27; tānaki atu hono fakamamafa’í). Ko ha ngaahi founga ‘eni ‘oku faikehekehe ai e melino ‘a māmaní mei he melino ‘a Sīsū Kalaisí.

Melino ‘i he Māmaní

1. ‘Oku totonu ke tau ma’u pē ‘a e melinó—‘oku ‘ikai totonu ke tau tali ki ai!

2. He ‘ikai te ke lava ‘o ma’u ‘a e melinó lolotonga e ngaahi faingata’á.

3. Ko e melinó ‘a e taimi ‘oku ‘ikai fai ai ha taú.

4. ‘Oku totonu ke tau ma’u e melinó ‘i ha fa’ahinga founga pē ‘oku tau mo’ui ai.

5. He ‘ikai te ke ma’u ha melino ‘i hono vete hō’o ngaahi angahalá mo e ngaahi vaivaí.

6. ‘Oku ma’u e melinó ‘i hō’o tokanga taha ki hō’o ngaahi fie ma’ú.

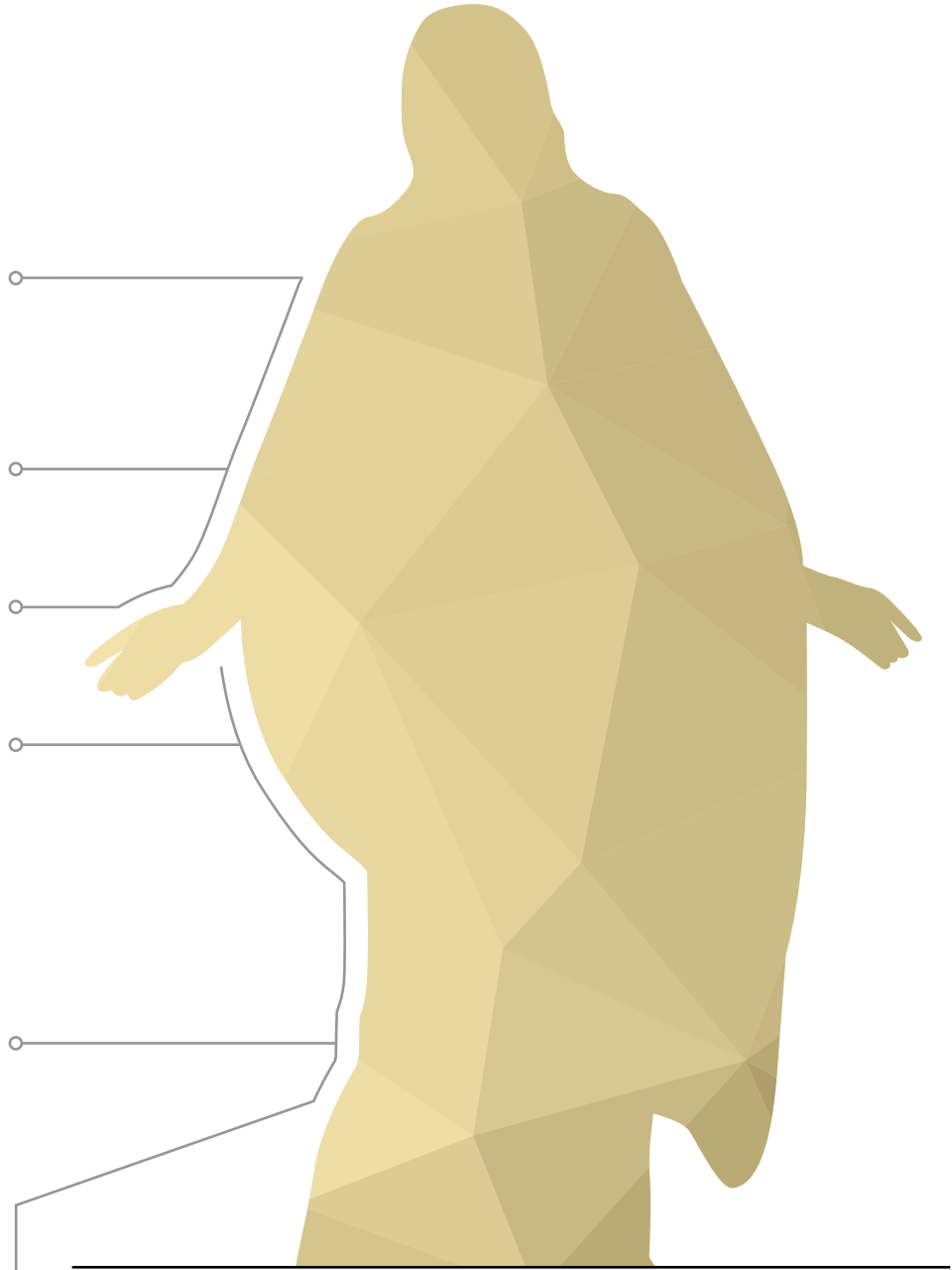
7. ‘Oku ma’u e melinó mei hono ma’u ha fakangofua mei he nī’ihi kehé.

8. ‘Oku totonu ke tau feinga ke tau ma’u ‘iate kitautolu pē ‘a e melinó.

Melino 'ia Kalaisi

1. 'E fie ma'u ke tau tatali 'i ha taimi 'e ni'ihī ke ma'u 'a e melinó—kae "'oua na'á ke fo'i... Falala ki he 'Otuá pea tui 'e hoko mai ha ngaahi me'a lelei."¹
2. 'E lava ke ke ma'u e melinó 'i he lotolotonga 'o e ngaahi faingata'á.
3. 'E lava ke ke ma'u e melinó 'i ha fa'ahinga tūkunga pē.
4. 'Oku ma'u 'a e melinó 'i hono móui 'aki e ongoongoleléi mo e talangofua ki he ngaahi fekaú.
5. 'Oku ma'u 'a e melinó mei he fakatomala fakamātoató. "Ko e faka'ofó'ofa 'o e fo'i lea fakatomalá ko e talá'ofa ko ia 'o hono kalofi e ngaahi palopalema motu'á mo e ngaahi tō'onga móui motu'á mo e ngaahi mamahi motu'á mo e ngaahi angahala motu'á. "'Oku kau ia 'i he ngaahi lea fakatupu 'amanaki lelei mo fakalotolahi taha—'io, mo fakanonga taha—'i he ngaahi lea 'o e ongoongoleléi."²
6. 'Oku ma'u 'a e melinó mei he ngāue tokoní mo e hoko ko ha tokotaha fa'a fakalelei ki he ni'ihī kehé.
7. 'Oku ma'u 'a e melinó 'i he'etau feinga ke hoko ko ha ākongā lelei ange 'a Sisū Kalaisi.
8. "[Ko e] fa'ahinga melino ... ko e pale 'o e kau mā'oni'oni... ko ha me'afuaki ne tala'ofa māi makatu'unga 'i he misiona mo e feilaulau fakalelei na'e fai 'e he Fakamo'uí."³

Kapau te tau fokotu'u 'a Sisū Kalaisi ko e uho 'o 'etau mo'uí, te tau ongo'i 'Ene "folofola 'aki 'a e fiemālié ki [hotau] laumālié" ('Alamā 58:11). Te tau a'usia ha ngaahi taimi faingata'a 'i he māmani ko 'ení, ka 'oku tāpuekina kitautilu 'i he'etau 'ilo 'oku 'i ai ha tokotaha ke tau tafoki ki ai 'i ha fa'ahinga tūkunga faingata'a pē. Na'e folofola e Fakamo'uí, "Kuó u tala 'a e ngaahi me'á ni kiate kimoutolu, koe'uhí ke mou ma'u 'a e fiemālié 'iate au.

Te mou ma'u 'a e mamahí 'i māmani; ka mou loto to'a; kuó u iku'i 'a māmani" (Sione 16:33). Koe'uhí ko e Fakalelei 'a e Fakamo'uí, 'oku malava ke hoko 'a e melinó 'i he 'ahó ni pea ta'engata. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Jeffrey R. Holland, "An High Priest of Good Things to Come," *Liahona*, Jan. 2000, 45.
2. Jeffrey R. Holland, "The Peaceable Things of the Kingdom," *Ensign*, Nov. 1996, 83.
3. Quentin L. Cook, "Melino Fakatāutahá: Ko e Pale 'o e Anga Mā'oni'oni," *Liahona*, Mē 2013, 33.

‘E ‘IKAI KE KE LAVA ‘O TA‘OFI E ME‘A ‘I HOKU LOTÓ

Fai ‘e Blossom Larynoh

‘I hono fuofua foku-tu‘u e Siasí ‘i Kana ‘i he ta‘u 1978, na‘e ‘ikai fu‘u mahino ia ki he pule‘angá pea mo hono ngaahi polokalamá. Na‘e tupu mei ai ha ngaahi tala-

noa lahi. ‘I he tupulaki ‘a e Siasí ‘i he ta‘u ‘e 10 hono hokó, na‘e lahi mo e ngaahi talanoá. ‘Oku ou manatu ‘i ‘eku fanongo ki he pehē ‘e he kakaí na‘e ‘omi ‘e he ‘Tunaiteti Siteití ha kau tangata ke nau asiasi ‘i homau pule‘angá. Na‘e tãnaki atu ia ki hono tufaki ‘o e ngaahi tohi fakafepaki ki he Māmongá, ‘o tupu ai ha hu‘uhu‘u lahi ‘a e pule‘angá.

Ko e Ta‘ofi

‘I he ‘aho 14 ‘o Sune ‘o e ta‘u 1989, na‘e tãpuni ‘e he pule‘angá homau ngaahi falelotú, fakafoki e kau faifekau ki ‘api, pea tapu ‘i mo e ngaahi polokalama kotoa pē ‘a e Siasí. ‘Oku mau ui e taimi ko ‘ení “ko e ta‘ofi.” Ka ‘i he‘eku kei ta‘u 18, ko e me‘a pē na‘á ku ‘iló ko hono fanongonongo ‘i ha ‘aho ‘e taha he ‘ikai te mau toe lava ‘o ‘alu ki he lotú. Na‘e ‘i ai mo ha kau sōtia ne nau malu ‘i e ngaahi falé ke fakapapau ‘i ‘oku ‘ikai ke mau ‘alu ki ai.

Ne mau ma‘u ha ngofua mei he kau taki ‘o e Siasí ke mau fakahoko e houalotu sãkalamēnití ‘i homau ngaahi ‘apí, koe‘uhí ko e ‘ikai ke mau lava ‘o fakataha ki homau ngaahi falelotú, Kapau na‘e ‘ikai ke ‘i ai ha tokotaha ma‘u lakanga fakataula‘eiki ‘i hoto ‘apí, na‘e poupou ‘i kita ke te ‘alu ki ha ‘api na‘e ‘i ai ha taha ai. Ko ha taimi puputu‘u ia ka ko ha taimi makehe foki ia. Ne mau

vahevahe ‘emau ngaahi fakamo‘oní, pea ne mau vãofi ange ai.

‘Okú Ke Lava Fēfē ‘o Ui Koe Ko e Tokotaha Māmonga?

‘I ha taimi ‘e taha lolotonga hono ta‘ofi e lotú, na‘e pau ke u mavahe mei hoku ‘apí ‘o ‘alu ki ha ‘apiako nofoma‘u. ‘I he‘eku a‘u ki aí, na‘e ‘ilo ‘e ha faiako ‘e taha ko ha mēmipa au ‘o e Siasí. Na‘á ne taki au ki tu‘a ke talanoa tukuhifo fekau‘aki mo e Siasí. Na‘e lahi ha‘ane ngaahi lea kovi. Na‘á ku fa‘a fifili, “Ko e hã hono ‘uhinga ho‘o fakatanga ‘i aú mo ho‘o lea ‘aki e ngaahi me‘a ko ‘ení? ‘Oku ou tui ki he ngaahi akonaki ‘o e ongoongolelé, ka ko e tangata pē au.”

Na‘á ne ‘eke mai ‘i ha ‘aho ‘e taha pe ‘oku anga fēfē ‘eku kei ui au ko e tokotaha Māmongá. Na‘e ‘ikai ke u ‘ilo nai fekau‘aki mo e ta‘ofi? Na‘e tapu ‘i he taimi ko iá ‘emau talitu‘u e lea ‘a e níihi matu‘otu‘á. Koe‘uhí ko ‘ene hoko ko ha faiakó na‘e ‘ikai lava ke u fakafehu‘ia ia. Ka ‘i he momeniti ko iá, na‘á ku ‘ilo na‘e ‘i ai ha‘aku fakamo‘oni. ‘Oku ‘ikai ke u ‘ilo pe na‘e anga fēfē ‘eku lea ‘aki e ngaahi lea ko ‘ení ka na‘e nofo‘ia au ‘e he Laumalié, pea na‘á ku tu‘u hake ‘o pehē ange, “Oku ‘i hoku lotó ‘a e Siasí. Pea ‘e ‘ikai lava ‘e ha tokotaha ‘o ta‘ofi e me‘a ‘i hoku lotó.”

Na‘á ne tukunoa ‘i au ‘i he hili iá. Na‘e fakangata ‘e he pule‘angá

KO E TA'OFI 'I KANÁ

Na'e ta'ofi 'e he pule'anga Kaná e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he 'aho 14 'o Sune, 1989. Na'e tāpuni e ngaahi fale kotoa pē 'o e Siasí, ka na'e fakangofua e kau mēmipa 'e toko 6,000 ke nau fakahoko e ngaahi houalotú 'i honau ngaahi 'apí. 'I he 'aho 29 'o Nōvema 1990, na'e fakangofua 'e he pule'angá e Siasí ke hoko atu 'enau ngaahi polokalama kotoa pē. 'I he 'aho ní 'oku 'i ai ha kau mēmipa 'e toko 72,000, senitā ako'anga fakafaifekau mo ha tempale 'i Kana.

*Na'e kei hoko 'a
Polosomo ko ha finemui
'i Kana 'i he taimi ne ta'ofi
ai e ngaahi fakataha-
'anga 'o e Siasí.*

'i Nōvema 'o e ta'u 1990 'a e ta'ofi mo talamai kuo tau'atāina hotau kau mēmipa 'o e Siasí ke nau lotu. Na'e 'ikai ke mau ma'u ha letiō pe ha televisone 'i homau ngaahi 'apiakó, ka na'á ku 'iló ko e fanongo ai 'eku faiakó peá ne fekau leva ha tokotaha ke ha'u 'o ui au. 'I he'ene sio maí, na'e pehē mai 'e he'eku faiakó, "Kuo to'o hono ta'ofi homou Siasí! Te ke toe lava pē 'o 'alu ki he lotú."

Na'á ne fiefia ma'áku.

'E 'ikai Te Nau Lava 'o Ta'ofi e Me'a 'i Ho Lotó

Na'e ma'u 'e kinautolu ne nofo 'i he Siasí mo moi'hū fakataha lolotonga e ta'ofi ha vā fetu'utaki na'e mālohi angé. Ne mau hoko ko ha kāinga mo'oni. Neongo pē kuo mau mātuku 'i ha ngaahi hala kehekehe, kapau 'e hoko ha me'a ki ha tokotaha kehe, 'oku mau 'ilo'i kotoa ia. 'Oku mau ongo'i hangē ko ha kau paionia kimautiló.

'Oku ou manako ke talaange ki he kakaí kapau 'okú ke 'ilo 'oku mo'oni e me'a 'okú ke tui ki aí pea 'okú ke ma'u ha fakamo'oni ki ai, 'e lava ke 'ahí'ahí'i koe ka 'oku 'ikai totonu ke ue'i ai ho'o tuí. Kapau 'okú ke 'ilo 'oku mo'oni ha me'a pea 'okú ke tui ki ai, he 'ikai lava ke to'o ia 'e ha taha meiate koe. 'E 'ikai te nau lava 'o ta'ofi e me'a 'i ho lotó. ■

*'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ú
'i Kalefōnia, USA.*

Fai 'e 'Eletā
Massimo De Feo
'O e Kau Fitungofulū

FOUNGA NA'Á KU FAKALOLOTO ANGE AI HOKU VĀ FETU'UTAKI MO E 'OTUÁ

‘I he hoko hoku ta’u 12, na’e kamata ke u fakakaukau lahi ki he founga ke u faivelenga ange ai ‘i he ongoongolelei. Na’á ku nofo ‘i hoku kolo tupu’angá ‘i Talanitō, ‘Itali. Ko ha ngaahi ta’u si’i pē ‘eni mei he’ema fetaulaki mo hoku tokouá mo e ongo faifekau pea hoko ko ha ongo mēmipa ‘o e Siasí, ka na’e kamata ke u ongo’i vėkeveke ke u faivelenga ange. Na’e kamata ke u ongo’i ha holi ke tufa e sākalamēnití. ‘Oku ou manatu’i ‘eku lue ki he lotú he Sāpate kotoa mo lotu loto pē ke ui au ke u tufa e sākalamēnití.

‘I ha pongipongi Sāpate ‘e taha, na’e ui au ‘e he’eku palesiteni fakakoló ki hono ‘ōfisí. Na’á ne pehē mai, “Masimo, ‘oku finangalo e ‘Eikí ke ke ma’u ‘a e lakanga fakataula’eikí pea fakanofa koe ko ha tikonu.”

‘I he’eku fanongo ki he ngaahi lea—“oku fie ma’u koe ‘e he ‘Eikí”—na’e mahu’ingamālie ha me’a kiate au. Na’á ku ongo’i ‘oku ‘ikai ko ha tangata ‘oku kole mai kiate aú, ka ko e ‘Eikí tonu ‘okú Ne ‘omai ha fatongia. ‘I he sio mai ‘a e palesiteni fakakoló, na’á ku ongo’i na’e mafao mai e to’ukupu ‘o e ‘Eikí kiate au.

‘I he kamata ke u tufa e sākalamēnití he Sāpate kotoa pē, na’á ku ongo’i e mālohi faka-‘Otuá ‘i he’eku mo’uí. Na’á ku ongo’i fatongia ‘aki, na’á ku ongo’i faivelenga, pea na’á ku ‘ilo na’á ku fakahoko e ngāue ‘a e ‘Eikí. Na’á ku ongo’i ofi ange kiate Ia ‘i he’eku ngāue Ma’aná.

Na’e tokonia au ‘e he a’usia ‘o ‘eku ongo’i e to’ukupu ‘o e ‘Eikí ‘o fakafou ‘i he’eku kau takí mo e ngaahi fatongia, ke fakaloloto ange hoku vā fetu’utaki fakatāutaha mo Iá. Na’á ku lotu ke u faivelenga ange ‘i he ongoongolelei; ‘i he’eku peheé, na’á ku ongo’i e ‘afio ‘a e ‘Otuá ‘i he’eku mo’uí. ‘Oku kau hono fakatupulaki e fa’ahinga vā fetu’utaki peheni mo Iá ko ha taha ‘o e ngaahi me’a mahu’inga taha te ke lava ‘o fai ‘i ho’o kei talavou.

KO E VAKAI KI HE 'EIKÍ 'I HO'O KAU TAKÍ

‘I he’eku fetaulaki mo ‘eku palesiteni fakakoló, na’á ku ongo’i ha ue’i fakalaumālie mahulu hake ‘i he taimi na’á ku ongo’i ai ko e ‘Eikí, kae ‘ikai ko ‘eku palesiteni fakakoló, na’á Ne ‘omi ‘a e fatongia. ‘I he’eku vakai ki he ‘Eikí ‘i he’eku takí, na’á ku ongo’i ofi ange ai kiate Ia, pea na’e fakamālohia hoku vā fetu’utaki mo Iá.

Kapau ‘e mahino kiate koe ‘i ho’o kei talavou ‘i he taimi ‘oku ‘oatu ai ha uiui’i kiate koe pe ‘i he taimi ‘okú ke tangutu ai ‘i ho’o kalasí ‘i he lotú, ‘okú ke fanongo ki he ngaahi folofola ‘a e Tamai Hėvaní mo Sísū Kalaisí, te ke lava leva ‘o vakai ki he siasí ‘i ha founga kehe—‘i ha founga fakalaumālie. Te ke lotu ke ke faivelenga ‘i he ngāue ‘a e ‘Eikí. Te ke lava ke fakalahi ho’o ngaahi a’usia fakalaumālie mo ongo’i ofi ange ai kiate Ia ‘i he Sāpate kotoa.

KO E VAKAI KI HE 'EIKÍ 'I HE NGAÁHI OUAÚ

Te tau lava foki 'o fakatupulaki ha vā fetu'utaki fakatāutaha mo e 'Eikí 'aki 'etau fakalāngilangi'i Ia 'i he 'etau kau 'i he ngaahi ouau 'o e ongoongoleléi. 'I he taimi 'oku tau kau ai 'i he ngaahi ouau—hangē ko e sākalamēnití—'oku tau 'ilo “'oku fakahā [ai] . . . e mālohi 'o e anga faka-'Otuá” (T&F 84:20). 'I he'eku tufa e sākalamēnití, neongo ne u kei ta'u 12 pe 13, na'á ku ongo'i mālohi ko ha me'angāue au 'i Hono to'ukupú. Na'á ku ongo'i e 'afio mo e mālohi 'o e 'Otuá 'i he ngaahi ouau ko iá pea mo e mālohi faka-'Otuá 'i he'eku mo'uí. Na'e tokonia au 'e he a'usia toputapu 'o e uike takitaha 'i he'eku vakai ki he 'Eikí 'i he ouau ko 'ení ke fakamālohia ange hoku vā fetu'utaki fakatāutaha mo e 'Eikí.

'Oku 'ikai fakangatangata pē 'eni ki hono tufa e sākalamēnití. Te tau lava foki 'o ongo'i e mālohi faka-'Otuá 'i he'etau ma'u e sākalamēnití 'i he Sāpate kotoa pē. 'I he'etau ma'u e sākalamēnití, 'oku 'ikai totonu ke tau to'o ma'ama'a pe tātaaitaha pe fakaai pē. 'Oku totonu ke tau fie ma'u ia mo mateuteu ke ma'u e sākalamēnití, 'a ia te ne fakangofua kitautolu ke tau ongo'i e mālohi faka-'Otuá 'i he'etau ngaahi mo'uí. 'Oku totonu ke tau faka'aonga'i e sākalamēnití ko ha me'angāue fakalaumālie mālohi 'i hotau vā fetu'utaki mo e 'Otuá pea mo teuteu'i kitautolu ki he ngaahi faingata'a faka'aho 'o e mo'uí.

KO HA VĀ FETU'UTAKI FAKATĀUTAHA MĀLOHI

Fili he taimí ni ke fakatupulaki ha vā fetu'utaki fakatāutaha 'oku mālohí mo e 'Eikí. Ko ho'o ongo'i ofi ange kiate Iá, ko e faingofua ange ia ho'o ngāue Ma'aná.

'Oku a'u mai e to'ukupu 'o e 'Eikí kiate kitautolu fakatāutaha. 'Oku tau fanongo ki He'ene folofolá 'i he'etau 'alu ki he lotú. 'Oku tau fakakakato 'Ene ngaahi ouau toputapu 'i he'etau ma'u e sākalamēnití. 'Oku fie ma'u ke tau 'ilo'i e 'afio mo e mālohi 'o e 'Otuá 'i hotau kau takí pea mo e ngaahi ouau kae lava ke tau fakamālohia hotau vā fetu'utaki fakatāutaha mo Iá. ■

KO HONO TEKAKI 'EKU NGAAHI HOHA'Á KI HE 'OTUÁ

Na'e faingata'a ke u ma'u ha nonga 'i he'e'ku 'ilo na'e faingata'a'ia lahi hoku kaungāme'a.

Fai 'e Ninoska Nawrath

Ná'á ku fifili pe ko e hā e me'a kuo hokó 'i he taimi na'e lí'aki kalasi ai 'a Fenanitā ('ikai ko hono hingo totonú ia) 'i ha 'aho Falaite 'e taha. "Oku ongo'i puke nai 'a Fenanitā? 'Oku sai pē koā?" Na'á ku 'eke ia ki ha ngaahi kaungāme'a 'e nī'ihī 'i he faka'osinga 'o e 'ahó. Na'e tali mai 'e haku kaungāme'a 'e taha, "Oku 'ikai ke puke ia, na'e fie ma'u pē ke 'alu 'o sio ki ha toketā faka'atamai." 'I he'e'ku 'eke ange hono 'uhingá na'á ne talamai 'oku fe'ao 'a Fenanitā mo e loto-mafasiá pea kuó ne fa'a fakalavea'i pē ia. Hili ha taimi nounou mei he'e'ku 'ilo'í, na'e fakatokoto 'a Fenanitā 'i he falemahakí ke faito'o, pea na'e 'ikai ke mau sio ki ai 'i ha ngaahi uike si'i.

Neongo ne ma kaungāme'a, na'e te'eki ke ne vahevahe mai e konga ko ia 'o 'ene mo'uí ki ate au. Na'á ne fakapuliki ia mei he tokotaha kotoa

koe'uhí he na'á ne fakamā'ia. Na'á ne toki talamai kimui ange na'e 'ikai ke ne loto ke faka'ofa'ia ange ai e ni'ihí kehé pe ko hono tūkungá. Ka na'e 'ikai ke u faka'ofa'ia ai—na'á ku ongo'i ha manava'ofa.

I he 'uluaki 'aho ko iá, hili e akó na'á ku tokoto 'i hoku mohengá 'o f'ohifo 'i ha pilo. Na'á ku ongo'i hela'ia ka na'e fu'u hoha'a hoku lotó ke u lava 'o mohe. Na'e puputu'u 'eku mo'uí. Na'e hangē 'oku ou 'i he lotolotonga 'o ha matangi mālohí, pea lahi e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ongo na'e takamilo 'i he matangi. Na'á ku ongo'i puputu'u, tuenoa kae me'atēpuú, ko e 'ikai haku mālohi ke tokoní.

Te u Tokoni Fēfē?

Ko e hā te u fai pe lea 'aki ke tokoni kiate iá? Te tau lava fēfē ko e ngaahi kaungāme'á 'o loto-to'a mo tokoní? Na'e 'ikai te u lava 'o ma'u ha fa'ahinga me'a ke ne fakafiemālie'i hoku ngaahi kaungāme'á pe ko au. Na'á ku lotu ke u ma'u ha ue'i fakalaumālie ka na'á ku ongo'i hangē na'e 'ikai tali 'eku ngaahi lotú.

Ka na'á ku ma'u ha ongo fakatu'u-pakē 'i he uike hokó. Na'á ku tangutu 'i he'eku kalasi semineli pongipongi 'i hono fakamanatu mai 'e he'eku faiakó kiate kimautolu e 'Uluaki Mata-Me'a-Hā Maí mo e founga ne kole tokoni

fakahangatonu ai 'a Siosefa Sāmita ki he Tamai Hēvaní 'i he ngaahi me'a na'e faingata'a'ia mo hoha'a ki aí. Na'e pehē mai leva 'eku faiakó, "Kapau te tau fekumi ki he Tamaí mo tautapa kiate Ia, te Ne tali mai. He 'ikai 'aupito te tau tuenoa."

Na'á ku fakatokanga'i kuó u tāpu-ni'i hoku lotó mei he'eku Tamai Hēvaní 'i he'eku loto mamahí. Neongo na'á ku feinga ke u lotu ma'u pē, na'e ikai fe'unga ia—na'e kei fu'u lahi pē 'eku manavahe'e ke u ma'u ha nonga. Na'á ku 'ilo'i 'okú Ne 'afio'i hoku lotó pea te Ne lava 'o tokoní'i au. Ka na'e fie ma'u ke fakaava hoku lotó kiate Ia mo falala mo'oni te Ne lava 'o fai ia—na'e fie ma'u ke u tui.

Na'á ku fai leva ia. I he fakalau 'a e taimí, 'i he hokohoko atu ke u lotu mo lau 'eku folofolá, feinga ke tekaki ki he Fakamo'uí 'eku ngaahi faingata'a'ia, na'e mahino kiate au 'e faka'au pē pea ngata e loto-mafasia 'o hoku kaungāme'á. Neongo ko hono mo'oni na'e kei hokohoko atu pē e ngaahi faingata'a kehé, na'á ku ongo'i fiemālie, napangapangamālie mo nonga. Na'e kei fakalotolahi'i pē au 'e he'eku fine-eikí ke u feinga ke ma'u ha nonga, 'o ne pehē, "E sai pē ho kaungāme'á, kae pehē kiate koe. Nofu ma'u 'i he ongoongoleleí, pea 'e lelei pē 'a e me'a kotoa."

Ko Hono Poupou'i Hoku Kaungāme'á

I he taimi na'e faifai pea foki mai ai 'a Fenanitā ki he akó, na'á ku lava 'o poupou mālohi kiate ia, ka na'e 'ikai ko hono 'uhingá pē ko 'eku ma'u ha nonga 'ia Sisū Kalaisí. Na'á ku feinga hoku lelei tahá ke u fakafanongo lelei, ke u 'ulungaanga lelei mo vahevahe e ongoongoleleí. Na'á ku ma'u ha loto-falala 'i he'eku fakamatala'i ange e palani 'o e fiefiá pea mo 'eku talaange 'oku finangalo 'etau Tamaí ke tau fiefia neongo e ngaahi faingata'á. 'E fie ma'u ki ai ha taimi, ka 'e malava ki he taha kotoa 'o 'Ene fānaú.

Kuo 'i ai ha ngaahi tūkunga lahi 'i he'eku mo'uí kuó u ongo'i loto-tāngia ai mo mamahi, ka koe'uhí ko e ongoongoleleí 'oku ou manatu'i ma'u pē e feitu'u 'oku ou ha'u mei aí. 'Oku ou 'ilo ko ha 'ofefine au 'o e 'Otuá pea 'oku 'i ai 'Ene palani ma'aku—pea mo Fenanitā. 'Oku tau 'a'eva kotoa 'i ha ngaahi hala fononga kehekehe, ka 'oku fakataumu'a kotoa ia ki he'etau lelei koe'uhí he 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu. 'Oku 'i ai ha taumu'a 'o e hala mo e 'ahí'ahi takitaha. Pea kapau te tau lava 'o ma'u ha nonga 'i he ngaahi 'ahí'ahi ko iá, 'e lava ke tau vahevahe e nonga ko iá mo e ni'ihí kehé. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Molí, Silei.

LOTO-MAFASIÁ: FOUNGA KE TALI 'AKÍ

Kapau 'oku 'i ai ha'ó kaungāme'á 'oku fe'ao mo e loto-mafasiá, feinga makehe ke ke fakafanongo mo poupou'i kinautolu 'i he'enua ngaahi faingata'a'ia. 'Oku nau fie ma'u ho'ó 'ofá. Kole fale'i mei ho'ó ongomātu'á. Fakapapau'i 'oku 'ilo 'e he ongomātu'a 'o ho'ó kaungāme'á (neongo kapau 'oku 'ikai loto ki ai ho kaungāme'á) mo kole 'ena fale'i ki he founga 'e lava ke ke tokoni aí. Kapau 'oku tōtu'a e tūkungá (hangē ko 'enua fakalavea'i pē kinautolú), pea 'oku 'ilo 'e he'enua mātu'á ka 'oku 'ikai ke nau fai ha me'a, talaange ki ha faiako, fai fale'i fakaako, pe ko ha taki 'i he Siasí.

PEA KO 'ENI
'A E **MO'UI**
TA'ENGATÁ,
KO 'ENAU 'ILO KOE

KO E 'OTUA
MO'ONI PĒ
TAHA, MO
SĪSŪ KALAI SI,

'A IA NA'Á KE
FEKAÚ.

Sione 17:3

1 Nīfai 3:7

Na'e fekau'i 'e he 'Eikí 'a Nīfai ke 'alu pea fakahoko.

1 TE U 'ALU

“Oku fakahā ho'o falala [ki he 'Otuá] i ho'o fakafanongo mo e loto [oku fakataumu'a] ke ako pea fakatomala, pea 'alu 'o fai ha me'a pē 'okú Ne kole atú. Ka 'okú ke falala ki he 'Otuá ke fakafanongo ki He'ene pōpoakí i he malanga, hiva, mo e lotu kotoa i he konifelenisi [takitaha], te ke ma'u ia. Pea ka ke toki 'alu 'o fai Hono finangaló, 'e tupulaki ho mālohi ke falala kiate Iá, pea 'e hokosia e taimi te ke fonu he fakafeta'i i ho'o 'ilo kuó Ne falala kiate koe.”

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluaki i he Kau Palesitenisi 'Uluaki, “Falala ki he 'Otuá, Pea 'Alu Leva 'o Fakahoko,” *Liahona*, Nōvema 2010, 73.

2 FAI

“Na'á ku fokotu'u ai 'eni ko ha'aku lao: *Ko e taimi 'oku fekau mai e 'Eikí, fai ia.*”

Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: *Siosefa Sāmīta* (2007), 184.

7 Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Nīfai, na'á ku pehē ange ki he'eku tamaí: “Tē u 'alu 'o fai 'a e ngaahi me'a kuo fekau 'e he 'Eikí, he 'oku ou 'ilo 'oku 'ikai tuku mai 'e he 'Eikí ha ¹ fekau ki he fānau 'a e tangatá kae 'ikai te ne ² teuteu ha hala ma'anautolu ke nau lava ai 'o fai 'a e me'a ³ kuó ne fekau kiate kinautolú. ⁴ ⁵

3 KUO FEKAU 'E HE 'EIKÍ

“Oku foaki mai e ngaahi fekau kotoa pē 'a e 'Eikí ke tau lelei ange ai, fakalalakaka mo tupulaki.”

'Eletā Robert D. Hales (1932–2017) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “If Thou Wilt Enter into Life, Keep the Commandments,” *Ensign*, May 1996, 36.

4 TE NE TEUTEU HA HALA

Na'e 'uhinga 'a e teuteu ha halá i he Fuakava Motu'á, ki hono fo'u ha hala lelei, faka'ilonga'i lelei (vakai, Teutalōnome 19:3) pe ko hano faka-ata'atā ha hala 'aki hono to'o e ngaahi fakafelefelé (vakai, 'Īsaia 40:3).

I he taimi 'oku 'omi ai 'e he 'Eikí ha fekau, te Ne teuteu ma'u pē ha hala ma'atautolu kapau 'oku tau lotu fiamālie ke tau falala mo talangofua kiate Ia. Kae hangē ko Nīfai, kuo pau ke tau ngāue i he tui; pea te tau ma'u 'a e fongā, he ko e 'Eikí 'oku “ngāue i he mālohi, 'o fakatatau ki he tui 'a e fānau 'a e tangatá” (Molonai 10:7).

5 LAVA'I

“Kapau 'e i ai ho'omou tuí . . . 'e 'ikai ha me'a 'e taha 'e ta'e-fa'a-fai 'e kimoutolu.”

Mātiu 17:20.

Fakamatala 'a e 'ētītā: 'Oku 'ikai fakataumu'a 'a e pēsī ni ke fakamatala'i faka'auliliki e fakataukei fakatokātelime kuo filí, ka ko ha kamata'anga pē ki ho'o akó.

Te u lava fēfē 'o kole ki hoku ngaahi kaungāme'á ke 'oua te nau talanoa ta'e'ofa pe ta'etaau fekau'aki mo e ni'ihi kehé?

Mahalo kuo mou 'osi fanongo kotoa pē he ngaahi me'á ni—'a e lau'ikovi'i, ngaahi lea ta'e-'ofá, kapekapé, 'i ho'omou lue he ngaahi holo 'o e 'apiakó. 'I he taimi 'e ni'ihi ko homou ngaahi kaungāme'á 'oku nau fakahoko iá, pea 'e lava ke ke ongo'i ta'e-fiemālie mo ta'epau'ia pe te ke tali fēfē, ka te ke lava 'o fai ha lelei 'aki ho'o hoko ko ha fa'ifa'itaki'angá.

Neongo 'oku 'ikai fakafiefia ke fakatonutonu'i e ni'ihi kehé, "manatu'i 'oku fakatupu houhau ki he 'Eikí mo e ni'ihi kehé 'a e ngaahi lea kapekapé, pe ngaahi lea pe tō'onga koví, kae pehē ki he ngaahi hua ta'e-tāú"¹ Na'a mo e tukuhuá, 'oku kei fakamahi pē e ngaahi lea ta'e-'ofá.

Kapau 'oku fai ho ngaahi kaungāme'á ha ngaahi lea ta'e-taau pe ta'e'ofa fekau'aki mo e ni'ihi kehé, "poupou'i kinautolu 'i he loto lelei ke nau faka'aonga'i ha ngaahi lea kehe. Kapau te nau kei hokohoko atu pē, mavahe mei ai pe te ke fetongi e kaveingá 'i he loto faka'apa'apa."² Fakamatala'i ange 'okú ke tui ko e tokotaha kotoa pē ko e fānau ia 'a e 'Otuá pea 'oku totonu ke faka'apa'apa'i kinautolu. Fili ke ke hoko ko ha kaungāme'a fie tokoni ki he tokotaha kotoa pē kae 'ikai ko ha fakafepaki 'okú ne fakaanga'i mo tukupū'i e ni'ihi kehé. 'E hoko ho'o sippinga lelei ko ha tokoni ki ho ngaahi kaungāme'á.

'Oku ako'i 'e he *Ki Hono Fakamālohia 'o e Tō'u Tupū* "ko e lea ma'a mo fakapotopotó, ko ha fakamo'oni ia 'o ha 'atamai 'oku maama mo lelei."³ Tuku ke ho'ata mai ho'omou tui mei ho'omou ngaahi leá, pea 'e nofo'ia koe 'e he Laumālié ke tataki koe 'i he ngaahi tūkunga faingata'a ko 'ení.

Peá ke tu'u 'i he fakapapau—'e faka'apa'apa'i koe 'e he ngaahi kaungāme'a mo'oni 'i ho'o fili ke faka'aonga'i e ngaahi lea ma'a mo langaki mo'ui 'okú ne faka'ilonga'i e ngaahi 'ulungaanga lelei 'a e ni'ihi kehé.

Mou Fetokoni'aki ke Nofo 'i he Lelei

Ne u ma'u mo hoku ngaahi kaungāme'á ha ngaahi vesa, pea ko e taimi kotoa pē 'e lea kovi ai ha taha ki ha tokotaha kehe, te mau fisi'i e vesa 'o e tokotaha na'e leá. Ko ha fakamanatu lelei ma'u pē 'eni ke mau fakakaukau mo lea lelei ma'u pē.

Caroline J., ta'u 18, Utah, USA

Kolea e Tokoni 'a e 'Otuá

'E tokoni e lotú ke ke ma'u ha mālohi mei he 'Otuá ke 'ilo e founga ke lea ai ki he ni'ihi kehé. 'Uluakí, kole ki he 'Eikí ke ke 'ilo e me'a ke lea 'aki ki ho ngaahi kaungāme'á. Kole ange foki kiate Ia ke tokoni ke mahino ki ho ngaahi kaungāme'á e mahu'inga 'o hono lau e tokotaha kotoa ko e fānau 'ofeina 'a e Tamai Hēvaní. Fakatōmamafa e mahu'inga 'o hono fakatokanga'i e lelei tahaá 'i he kakaí kae 'ikai lea kovi kiate kinautolu.

Victória Kércia M., ta'u 19, Piauí, Palásila

Tali 'a e Ngaahi Faikehekehé 'i he 'Ofa

Kuopau ke 'ilo 'e hoku ngaahi kaungāme'á ko'e'uhí 'oku mau ma'u ha ngaahi mālohinga kehekehe, te mau lava 'o fe'aonga'aki. Neongo e ngaahi vaivai 'o e kakaí, kuo pau ke lahi ange 'etau 'ofa kiate kinautolú, pea kuo pau ke tau tui foki ki he mālohi ke liliú 'a ia 'oku ma'u 'i he feilaulau fakalelei 'a e Fakamo'uí.

Esther M., ta'u 19, Mbujimayi, Democratic Republic of the Congo

Lea Hangatonu

Te ke lava pē 'o talaange fakalelei ki ho kaungāme'á, "Ei, tuku ia. 'Oku 'ikai ke u sai'ia ai," pe "Kātaki 'oua te ke talanoa peheé. 'Oku kovi ia." Ko hono fakakātoá, ko e taha 'o e ongo fekau lahí ko e "ofa ki ho kaungā'apí 'o hangē pē ko koé" (Mātiu 22:39).

Clayton P., ta'u 14, Arizona, USA

Liliu e Anga 'o 'Enau Fakakaukau

Te ke lava 'o talaange kiate kinautolu 'oku 'ikai totonu e me'a 'oku nau fai pea 'oku totonu ke nau feinga ke fakafiefia'i ha tokotaha kae 'ikai fakamamahi'i. Te ke lava foki 'o 'eke ange pe te nau ongo'i fēfē kapau ko kinautolu na'e lea kovi'i 'e he kakaí. Tokoni kiate kinautolu ke nau vakai ki he tūkunga ko iá mei ha tafa'aki 'e taha. 'I ho'o tokoni ki he kakai kehé ke nau lelei angé, 'e lahi ange ai ho'o ongo'i e Laumālié, pea 'e tāpuekina koe 'e he 'Eikí 'i ho'o ngaahi tō'onga mā'oní'oní.

Darren O., ta'u 15, Utah, USA

Hoko ko ha Fa'ifa'itaki'anga

Ko e founa lelei taha 'o hono fai 'ení ko e hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga. Kamata 'aki hono fakahaa'i ha ngaahi me'a lelei mo faka-

'ofo'ofa fekau'aki mo e tokotaha 'oku talanoa'i. Te ke ofo 'i he vave e liliu 'a e pōtalanoá.

'Eletā Eads, ta'u 24, Misiona Soulu Kōlea Tongá

Ma'u ha Loto-to'a

Hangē ko 'Ēseta, Siosefa Sāmita, Siosefa 'o 'Isipité, mo e nī'ihī kehe 'i he folofolá, 'e lava ke ke loto-to'a ke

ta'ofi ho ngaahi kaungāme'á mei he lea ta'e-fe'unga fekau'aki mo e nī'ihī

kehé. Na'á ku a'usia 'a e me'a tatau, pea na'á ku ma'u ha loto-to'a ke talanoa ki hoku ngaahi kaungāme'á 'i ha founa 'ofa mo mahino. 'I hono faka'osingá, ne nau tali pea mahino kiate kinautolu hono mahu'inga ke faka'onga'i ha ngaali lea 'oku ma'a mo tāú! Makehe mei he lau folofolá mo e lotú, 'oku tokoni lahi e 'aukaí 'i he ngaahi tūkunga peheé. Lotu pea kole 'i he tui 'e foaki atu 'e he'etau Tamai Hēvaní 'a e loto-to'a ke ke lea mo ue'i e loto 'o ho'o ngaahi kaungāme'á.

Paola H., ta'u 17, San Salvador, El Salvador

Fakamatala'i Hono Ngaahi Nunu'a Kovi

Talaange ki ho ngaahi kaungāme'á e lahi 'o e ngaahi a'usia lelei mo e ngaahi vā fetu'utaki mo e nī'ihī kehé 'oku mole meiate kinautolú. Fakamatala'i ange 'oku 'ikai lelei e ngaahi lea kovi koe'uhí 'okú ne 'ai ke ke vā mama'o ai mei he kakai kehé peá ne uesia ho 'atamaí. 'Ikai ngata aí, 'e faka'ehi'ehi e kakai lelei meiate koe kapau 'okú ke ngaue 'aki ha ngaahi lea kovi.

Elisa Ferreira S., ta'u 16, Mīnasi Kelaisi, Palāsila

'OKU MA'U 'E HE NGAHI LĒA HA MĀLOHI

"'Oku faka'ofa e mālohi 'oku ma'u 'e he'etau ngaahi leá, ke langa hake pea mo holoki ha mo'uí. Mahalo te tau lava 'o manatu'i kotoa e ngaahi lea fakaholomui na'á ne fakalotomamahi'i kitautolú kae pehē ki he ngaahi lea 'ofa na'á ne langaki hake hotau laumālié. 'I he'etau fili pē ke lea'aki ha me'a lelei kau ki he nī'ihī kehé—'okú ne langaki hake mo fakamālohia ai e nī'ihī 'oku tau feohí pea faitokonia ai e nī'ihī kehé ke nau muimui ki he founa 'a e Fakamo'uí."

Jean B. Bingham, Palesitēni Lahi 'o e Fine'ofá, "Te u 'Omi e Maama 'o e Ongoongolelé ki Hoku 'Apí," *Liahona*, Nōvema 2016, 7.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Tu'u Ma'u 'i he Tu'i: Ko ha Huluhulu ki he Ongoongolelé* (2004), 105.
2. *Tu'u Ma'u 'i he Tu'i*, 106.
3. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū* (tohi tufa, 2011), 14.

FEHU'I KA HOKO MAÍ

Kuo fuoloa 'eni 'eku fāinga mo e ngaahi 'ahi'ahi tatau. 'Oku faingata'a. Te u mavahe fēfē mei aí?"

'Omai ho'o talí, pea kapau te ke loto ki ai, 'omi mo ha la'i tā 'ata lelei kimú'a he 'aho 15 'o Mā'asi, 2018, ki he liahona.lds.org (lomi'i 'a e "Submit an Article or Feedback").

'E lava ke 'ētita'i 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino.

“[Oku ou kau ki he Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni i he Ngaahi Aho Kimui Nī. ‘Oku ou ‘ilo ko hai au. ‘Oku ou ‘ilo e palami ‘a e ‘Otuā] (Children’s Songbook, 77).

Kuo tuku eni e fuofua ma’u lotu ‘a ‘Isitoni ‘i Siamané. Na’á ne pehē ‘e faikehekehe lahi, ka na’e tatau pē mo e lotu ‘i he feitu’u na’e nofo ai ‘i he ‘Tunaiteti Siteití. Ko e kehekehé pē ko ‘ene tui ha me’a fakafanongo ‘i hono telingá ke fanongo ki hono liliu e ngaahi leá ki he lea faka-Pilitāniá.

Na’e kamata talanoa e fine’eikí mo e tangata’eikí ki he fāмили ‘i honau tu’á. Hangē ‘oku ‘i ai ha ki’i tamasi’i ‘oku na to’ú!

Na’e talaange ‘e he fine’eikí kia ‘Isitoni, “Ko e fāмили Finotoú ‘eni.” “Te ke kalasi fakataha mo SianiMako.”

“Sai ‘aupito!” Na’e malimali ‘a ‘Isitoni kia SianiMako. Ne hangē hono hingoá ‘oku fakataha ‘i ‘a e “Sioné” mo e “Ma’aké”—pea faka’osi ‘aki ha “o” ‘i he ngata’angá. “Ko ho’omou ha’ú mei fē?”

Ko Hono Malu’i ‘o e Siasí

**Fai ‘e Tracie Carter
mo Maryssa Dennis**
Makatu’unga ‘i ha
talanoa mo’oni

Na'e malimali ange 'a SianiMako. "Ko 'emau ha'u mei 'Itali. Ka ko 'emau toki hiki mai mei Siaina."

Na'e pehē ange 'e 'Isitoni, "Tō atu!" "Oku te'eki ke u 'alu ki Siaina."

I he 'aho hokó na'e 'alu 'a 'Isitoni ki he'ene ako'anga fo'ou. Na'á ne ki'i tailiili. Ka na'á ne fakatokanga'i atu 'a SianiMako 'oku ta'ata'alo mai kiate ia mei he tafa'aki 'e taha 'o e loki akó. Kuó ne ma'u 'eni ha kaungāme'a 'e taha. Na'e 'i he'ene kalasí ha kauleka kehekehe mei he funga 'o e māmaní. Mahalo pē 'e sai'ia 'i he ako ko 'ení.

"Mālō 'etau ma'u ki he pongipongi ni!" Na'e malimali 'a e faiakó ki he tokotaha kotoa. "Ko Misi 'Alapeino au. Ke kamata, 'e lava 'e ha tokotaha 'o talamai kiate au e 'uhinga 'o e 'ilo'i kitá?"

Na'e hiki nima hake ha ta'ahine. "Oku 'uhinga pe ko hai koe. Ko e hā 'oku mahu'inga taha kiate koé."

Na'e tali ange 'e Misi 'Alapeino, "Ko ia!" "Tau feinga leva ke tau fe'ilonaki. Ko e hā ha ngaahi me'a 'oku kau ki hono 'ilo'i kitá? Ko e hā ha ngaahi me'a 'okú ne fakamatala'i koe?"

Na'e pehē ange 'e ha ta'ahine 'i he 'uluaki otú, "Oku ou manako au he keimi vitioó!" Na'e malimali 'a Misi 'Alapeino mo ne hiki 'a e ngaahi va'inga manakoá 'i he palakipoé. "Toe 'i ai mo ha me'a?"

Na'e hiki hake 'e SianiMako hono nimá. "Ko aú mei 'Itali." Na'e kamo pē 'a Misi 'Alapeino mo ne hiki e fonuá.

Na'e feinga 'a 'Isitoni ke fakakaukau 'i ha me'a ke ne lea 'aki. Na'e pehē mai ha ki'i tamasi'i mei mui, "Oku ou 'alu ki he lotú."

"Ko ha tali lelei ia!" Ko e fakakaukau ia 'a 'Isitoni. "Na'e totonu ke u talaange ia."

Na'e kata ha tokotaha. Pea na'e tokolahi leva e kau-leka na'e katá. Na'e sio atu 'a 'Isitoni kia SianiMako, na'á ne puputu'u. Na'e ngali puputu'u mai mo SianiMako. Ko e hā ka nau ka kata ai?

I he'ene foki ki 'apí, na'e talaange 'e 'Isitoni ki he fine'eikí e me'a na'e hokó.

Ne liliu e fofonga 'o e fine'eikí. "Oku 'ikai mahino ia ki ha kakai 'e ni'ihē 'e 'uhinga 'oku mahu'inga ai e lotú. 'Oku nau pehē 'oku fakahela."

"Oi," ko 'Isitoni ia. Na'e 'ikai ke ne fakakaukau 'oku fakahela 'a e lotú.

Hili ha ngaahi uike si'i, na'e kole ange 'e Misi 'Alapeino ki he kau akó ke nau fai ha ako mo ha taha 'i he'enu mātu'á fekau'aki mo honau fāmili.

"Ko e hā nai te ta ngāue ki ai?" Ko e 'eke ange ia 'e he

fine'eikí 'i he'enu tangutu 'i he tēpilé ki he ma'ume'a-tokoni efiáfí.

Na'e fakakaukau 'a 'Isitoni ki he kata 'a e kalasí. Na'e talange 'e 'Isitoni, "Oku ou fakakaukau ke tau fai ia fekau'aki mo e Siasí."

Na'e malimali 'a e fine'eikí. "Ko ha fakakaukau faka-'ofo'ofa ia."

"Pea 'e lava nai ke kau mai mo SianiMako mo Sisitā Finotou?"

"Ko ha fakakaukau lelei ia. Te u tā kiate kinua hili 'a e kai efiáfí."

I he 'aho hono hokó ne nau fakataha mo SianiMako mo Sisitā Finotou. Ne nau 'uluaki talanoa kotoa fekau'aki mo e me'a ne nau pehē na'e mahu'inga taha fekau'aki mo e Siasí. Na'e hiki hifo 'e he fine'eikí 'enu ngaahi

fakakaukau kotoa 'i ha ki'i pepa. Ne nau 'omi leva ha ngaahi nge'esi puha pea mo ha ngaahi tā 'o Sisū mo e kau palōfitá mo e ngaahi tempalé ke fakapipiki ki ai.

Kuo a'u mai eni ki he taimi faka'ali'alí. Na'e tu'u 'a 'Isitoni mo SianiMako mo 'ena ongo fa'eé 'i mu'a 'i he loki akó. Na'á ne fakamanava loloa.

Na'á ne kamata 'o pehē, "Ko e kau mēmipa kimautolu 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní." Ne nau fetongitongi hono fakamatala'i e

ngaahi me'a fekau'aki mo e Siasí. Na'e talanoa 'a SianiMako fekau'aki mo e folofolá. Na'e talanoa e fine'eikí fekau'aki mo e kau palōfitá. Na'e talanoa 'a Sisitā Finotou fekau'aki mo e efiáfí fakafāmili 'i 'apí. Na'e talanoa 'a 'Isitoni fekau'aki mo e papitaisó. Na'e mālie 'aupito!

Na'e ongo'i fiefia 'a 'Isitoni 'i he'ene 'osí. Na'e 'ikai ke kata ha tokotaha—na'e ngali sai'ia ai e kauleka akó! Na'á ne fiefia 'i he'ene lava ke vahevahe ha me'a mahu'inga pehē mo 'ene kalasí. Na'á ne malimali. Na'á ne 'ilo ko hai mo'oni ia. Ko ha foha ia 'o e 'Otuá! ■

'Oku nofo 'a kinua 'oku 'a'ana e fakamatalá 'i Baden-Württemberg, Siamane, mo 'Iutā, USA.

FĀNAU 'A E 'OTUÁ

"Te ke 'ilo fēfē ko hai koe? 'Uluaki, manatu'i ko e fānau 'a kimoutolu 'a e 'Otuá."

Palesitani Russell M. Nelson, Palesitani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Identity, Priority, and Blessings," *Ensign*, Aug. 2001, 11.

Fānau au 'a e 'Otuá

'Oku ou tui kia Sisū Kalaisi

'Oku ou kau ki ha fāmili

Ko Hono Vahevahe 'o ha Ngaahi Me'a'ofa

Olá!
Ko hoku
hingoá ko 'Ālisi,
pea 'oku ou feinga
ke FAKAULO 'EKU MĀMĀ
'aki hono FAKAHAA'I
'EKU LOTO
HOUNGA'IÁ!

Mei ha faka'eke'eke mo Marissa Widdison,
Ngaahi Makasini 'a e Siasí

KO HOKU FĀMĪLĪ 'IMUA' I HE TEMIPALE SAO PAULO PALĀSILA

1. Ko e Tā e Ngaahi Himí

'Oku ou nofō mo 'eku
ongomātu'á, tokouá mo
e tuonga'ané 'i Palāsila.

'Oku ou tā mo hoku
tokoua ko Sūliá 'a e
pianó 'i he houalotu
sākalamēnití 'i
homau uōtí.

Ngaahi Ongō Fakafiefiá

'I he 'etau fakahaa'i 'etau ongo'i
hounga'ia, 'oku faitāpuekina
'aki kitautolu 'e he 'Eikí ha
ngaahi ongo fakafiefia mei he
Laumālie Mā'oni'oni.

2. Ko ha Me'a'ofa Ta'e'amanekina

Na'e 'omi 'e ha tangata ko Misa Sitalake ha me'a'ofa kiate kimaua 'i ha Sāpate 'e taha. Na'á ne talamai ko ha me'a'ofa fakamālō ia kiate kimaua 'i he ngaahi hiva 'okú ma tā 'i he Sāpaté. 'I he'ema fakaava e puhá, na'e 'i loto ha ki'i me'aifi mimiha (flute) makehe! Na'á ku hokohoko fakataha e me'aifi peá u kamata ifi ia. Na'e to'oa au 'i hono ongó.

3. Foaki Fakafoki

Na'e 'ikai fuoloa kuó u ifi ha ngaahi himi 'i he me'aifi. Na'á ku loto ke fai ha me'a ke fakamālō'ia 'a Misa Sitalake 'i he'ene me'a'ofá. Ko ia na'á ku akoako e fo'i himi "Na'e Lahi Fau 'a e 'Ofá" (*Ngaahi Himi*, fika 105). Na'á ku kole ki he'eku tangata'eiki ke 'ave au ki he 'api 'o Misa Sitalaké ke u fakahaa'i ange kuo tokoni'i au 'e he'ene me'a'ofá ke u ma'u ha talēniti fo'ou.

4. Ko ha Misi Makehe

Na'e fiefia 'aupito mo māfana 'a Misa Sitalake 'i he'eku ifi kae fanongó. Na'á ne talamai na'e mohe 'o misi fekau'aki mo e fo'i himi ko iá 'i he pō kimu'á! Na'á ku ongo'i e 'ofa 'a e 'Otuá kiate kimauá.

'OMAI HA FO'I FETU'U!

Talamai pe 'oku fēfē ho'o ulo ngingilá! Kosi ha fo'i fetu'u peá ke tohi ai e taimi na'á ke hoko ai ko ha sipinga lelei. Kole ki ha taha ho'o ongomātu'á ke ne 'imeili ha la'itā 'o ho'o fo'i fetu'ú, fakataha mo 'ena fakangofuá ki he liahona@ldschurch.org.

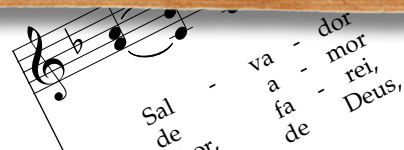

TE KE LAVA FĒFĒ 'O ULÓ?

Ako ke ke lava' o hiva'i, tā pe tataki ha fo'i himi peá ke vahevahe ia 'i he efiafi fakafamilí.

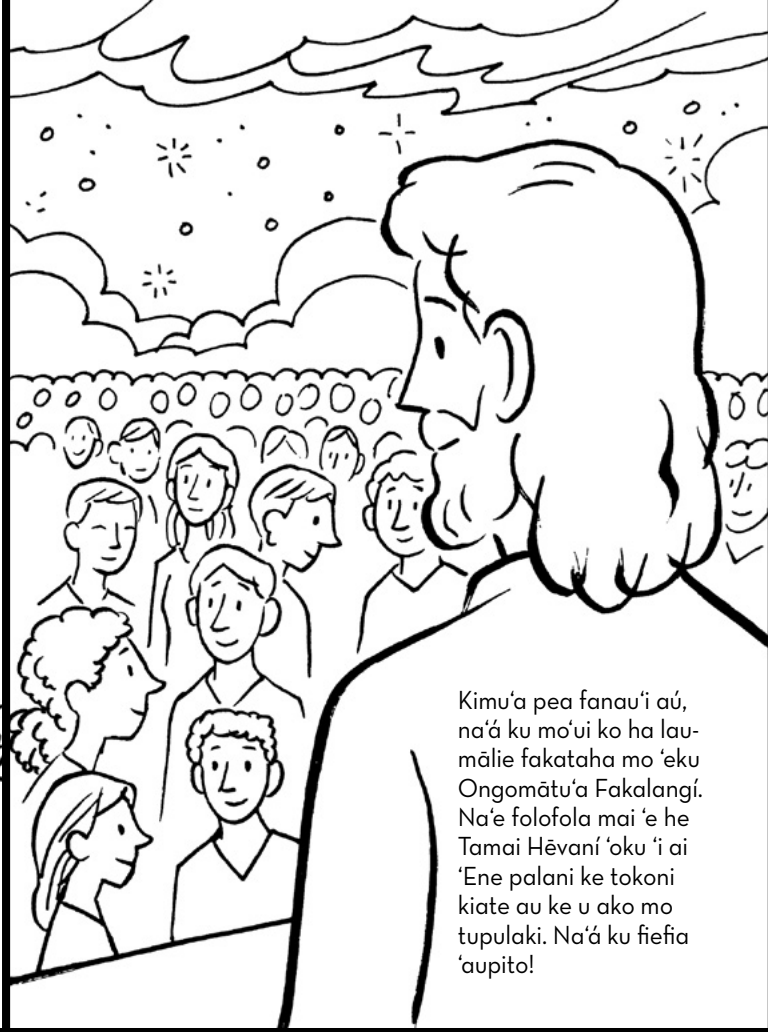
Akoako ha fo'i talēniti pea vahevahe ia mo ha taha kehe.

Ko 'eku fakakauá: _____

Ko e Palani 'o e Fiefiá

Valivali e ngaahi fakatātā ko 'ení ke ke ako fekau'aki mo e palani 'o e fiefiá 'a e Tamai Hēvaní ma'áú! Te ke lava foki 'o kosi kinautolu, fakapipiki fakataha e tu'a fakatātaá pea fakama'u e ngaahi tafa'aki ke fa'u ha ki'i tohi.

Kimu'a pea fanau'i aú, na'á ku mo'ui ko ha lau-mālie fakataha mo 'eku Ongomātu'a Fakalangí. Na'e folofola mai 'e he Tamai Hēvaní 'oku 'i ai 'Ene palani ke tokoni kiate au ke u ako mo tupulaki. Na'á ku fiefiá 'aupito!

Na'e loto fiamālie 'a Sisū Kalaisi ke hoko ko hoku Fakamo'uí. Na'á Ne hā'ele mai ki he māmaní ke tā ha sīpinga haohaoa ma'aku. Na'á Ne fua 'eku ngaahi angahalá. 'Okú Ne 'afio'i 'eku ngaahi faingata'a'ia pea 'e lava 'o tokoni mai. 'Oku ou 'ofa 'ia Sisū!

Na'e fanau'i au 'i he māmani faka'ofa'ofa ko 'ení. 'Oku ou ma'u ha sino! 'Oku ngāue fakataha hoku lau-mālie mo e sino 'i he'eku akó. 'Oku ou feinga he 'aho kotoa ke u muimui kia Sisū 'aki 'eku anga'ofa.

'Oku ou muimui kia Sīsū 'aki 'eku papitaiso. 'Oku ou palōmesi ke tauhi e ngaahi fekau. Na'e tala'ofa mai 'e he Tamai Hēvani 'e tokoni'i au 'e he Laumālie Mā'oni'oni. 'I he'eku tōnōnou, 'oku ou fakatomala pea feinga mālohi ange he taimi hokó. Ko e founga 'eni 'oku ou ako mo tupulaki ai!

Neongo pē 'oku ou mama'o mei he'eku Ongomātu'a Fakalangí mo Sīsū Kalaisi, 'oku ou kei lava pē 'o ongo'i vāofi mo Kinautolu. Te u lava 'o lotu ki he Tamai Hēvani 'i ha fa'ahinga taimi pē. Te u lava 'o lau e folofolá Te u lava 'o 'alu ki he tempalé 'i ha 'aho 'o ako lahi ange ai fekau'aki mo e palani 'a e 'Otuá ma'ákú. Ko ha feitu'u nonga mo fakafiefia ia.

Ko e maté ko ha konga pē ia 'o e mo'uí. 'I he taimi te u mate ai, 'e nofo hoku sinó 'i he māmaní pea 'e mavahe hoku laumālié ki he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié. Te u fakataha ai mo hoku fāmílí mo e ngaahi kaungāmé'á.

'E toe fakataha hoku sinó mo e laumālié 'i ha 'aho. Te u toe mamata kia Sīsū! Te u lava 'o nofo mo hoku fāmílí mo 'eku Ongomātu'a Fakalangí 'o ta'engata. 'Oku ou hounga'ia 'aupito he palani 'o e fiefiá!

“Ko Sīsū Kalaisi pē 'a e 'Alo Tofu Pē 'e Taha na'e Fakatupú pea ko e 'Alo 'Ofa'anga Ia 'o e 'Otuá. Ko Ia 'a hotau Tupu'angá. Ko Ia 'a e Maama 'o e Māmaní. Ko Ia 'a hotau Fakamo'ui mei he angahalá mo e maté. Ko e 'ilo mahu'inga taha 'eni 'i he māmaní, pea te ke lava ke 'ilo'i ia 'iate koe pē, he 'oku ou 'ilo'i ia 'iate au pē.'”

Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Mei he "Ngaahi Akonaki 'a Sīsū Kalaisi," Liahona, Nōvema 2011, 90–93.

“Kapau te nau fakavaivai ‘i ‘a kinautolu ‘i hoku ‘aó, pea tui kiate au, te u liliu ‘a e ngaahi me‘a vaivai ko e mālohi kiate kinautolu” (‘Eta 12:27).

Na‘e kau ‘eku ongomātu‘á ki he Siasí ‘i he‘eku kei síí. Ne mau lotu ‘i ha ki‘i kolo síisí ‘i ‘Aositelēlia. Na‘e tā ‘e he‘eku fa‘eé ‘a e pianó ‘i he lotú. Ka ko ha ngaahi himi pē ‘e ní‘ihi na‘á ne lava ‘o taá. Na‘á ku ako tā piano mo au. ‘I he‘eku kei ta‘u fitú, na‘e kole mai ‘e he palesiteni fakakoló ke u tā piano ‘i he lotú.

Na‘e fa‘a fehālaaki ‘eku tā pianó. Na‘á ku fa‘a tangi ‘i he taimi na‘á ku fai ai ha fehalaaki. Na‘á ku mā mo ilifia. Ka na‘á ku kei ako pē. Na‘á ku loto ke u tā lelei e ngaahi himí. Kuó u manako ‘eni ‘i he tā pianó. ‘Oku ou lava ‘o tā e ngaahi himí kotoa. Na‘á ku ngāue ki ha ki‘i kolo síisí ‘i ‘e taha ‘i he‘eku kei ngāue fakafaipekau ‘i Nu‘u Silá. Na‘e ‘ikai ha taha ke ne tā ‘a e pianó. Ko ia na‘á ku tā ai ‘a e ‘ōkaní mo e pianó ‘i ha ta‘u ‘e taha. Ko ha tāpuaki kiate au ‘eku lava ‘o ikuna ‘i ‘eku ilifía. Ne u lava ai ‘o tāpuekina e ní‘ihi kehé.

Na‘e faingata‘a foki kiate au ke u lava ‘o lea ‘i he‘eku kei síí. Na‘e nenu ‘eku leá. Na‘e faingata‘a ke vahevahe ‘eku fakamo‘oní ‘i mu‘a ‘i he tokotaha kotoa pē. Na‘e iku ‘ou tangi he taimi ‘e ní‘ihi ‘i he‘eku feinga ke leá. Na‘e foaki mai ha ngaahi tāpuaki lakanga fakataula‘eiki ke tokoni kiate au. Na‘e fakalotolahi ‘aupito ‘eku ongomātu‘á. Ka na‘e tāpuekina au ke u lava ‘o lea mahino ange mo loto-to‘a ange.

‘Oku ou kei ilifia pē. Na‘e fakamanavahē ‘eku lue ki he tu‘unga malangá ke lea ‘i he konifelenisi lahi! Ka na‘e toka ai ha laumālie mālohi ‘aupito. Na‘á ku ongo‘i na‘e langaki hake au peá u nonga. Na‘e fakaofa ia.

Kapau ‘okú ke mā pe faingata‘a ho‘o feinga ke leá, feinga pē. Neongo kapau ‘e hokohoko atu ho‘o faingata‘a iá, ‘oku mau loto ke fanongo ki he me‘a ‘okú ke fie lea ki aí. ‘E lava ke ke tāpuekina ai ha kakai tokolahi ‘i he ngaahi me‘a ko koe pē te ke lava ‘o lea ‘aki! ■

Kaati 'o e Konifelenisi

Ko e nī'ihī 'eni 'o 'etau ngaahi kupu'i lea manakoa taha mei he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2017!

'Oku
ikuna 'i ma'u
pē 'a e ilifiá 'e he tuí.

—Palesitēni Henry B. Eyring,
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki

—'Eletā Ronald A. Rasband
'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

'Oku
hōifua
'a e 'Eikí
ke feohi mo
kitautolu.

—Sharon Eubank,
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi
Lahi 'o e Fine'ofá

'Oku 'i ai ha
ngāue 'a e
'Otuá ma'á
e tokotaha
kotoa pē.

—'Eletā John C. Pingree Jr.
'o e Kau Fitungofulu

Te mou fakaulo
atu nai
ho'omou
māmá?

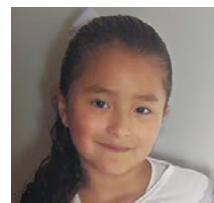

KO 'ETAU PĒSĪ

'I he taimi kotoa pē 'oku ou 'a'ahi ai mo hoku fāmili ki he tempalé, 'oku ou ongo'i mālohi e Laumālié, 'o hangē 'oku kau fakataha 'a e Fakamo'uí mo kimautolú. 'Oku ou manako 'i he 'alu ki he tempalé.

Alana L., ta'u 8, Brazil

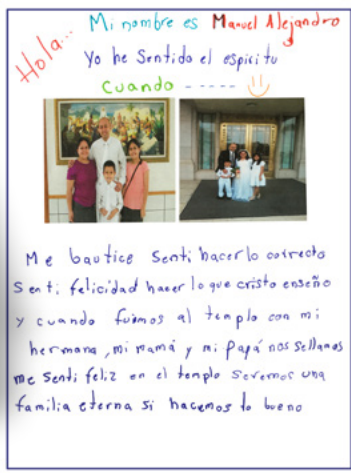
'Oku ou muimui 'ia Sísū 'i he taimi 'oku ou fakahaa'i ai 'éku 'ofa 'i hoku ngaahi kaungāme'a 'i he akó mo faka'apa'apa'i kinautolú.

Vianca V., ta'u 7, Kolomupia

'Oku tau 'ilo 'e lava ke tokoni'i kitautolu 'e he Tohi 'a Molomoná 'i he'etau ngaahi palopalemá, 'o hangē ko e lotú. 'Oku manako hoku tehiná ke lotu.

Benjamín M., ta'u 3, mo Joaquín M., ta'u 8, Chile

Na'á ku ongo'i e Laumālié 'i hono papitaiso aú. Na'á ne 'ai au ke u fie fili 'a e totonú. Na'á ku fiefia 'i he taimi na'á ku fakahoko ai e me'a na'e akó'i 'e Sísuú. 'I he'eku 'alu ki he tempalé mo hoku tuofefiné, fine'eikí mo 'éku tangata'eikí, na'e sila'i kimautolu pea na'á ku fiefia. Te mau hoko ko ha fāmili ta'engata kapau te mau fai e me'a 'oku totonú.

Manuel R., ta'u 9, 'Ela Salavatoa

‘Ātama mo ‘Ivi

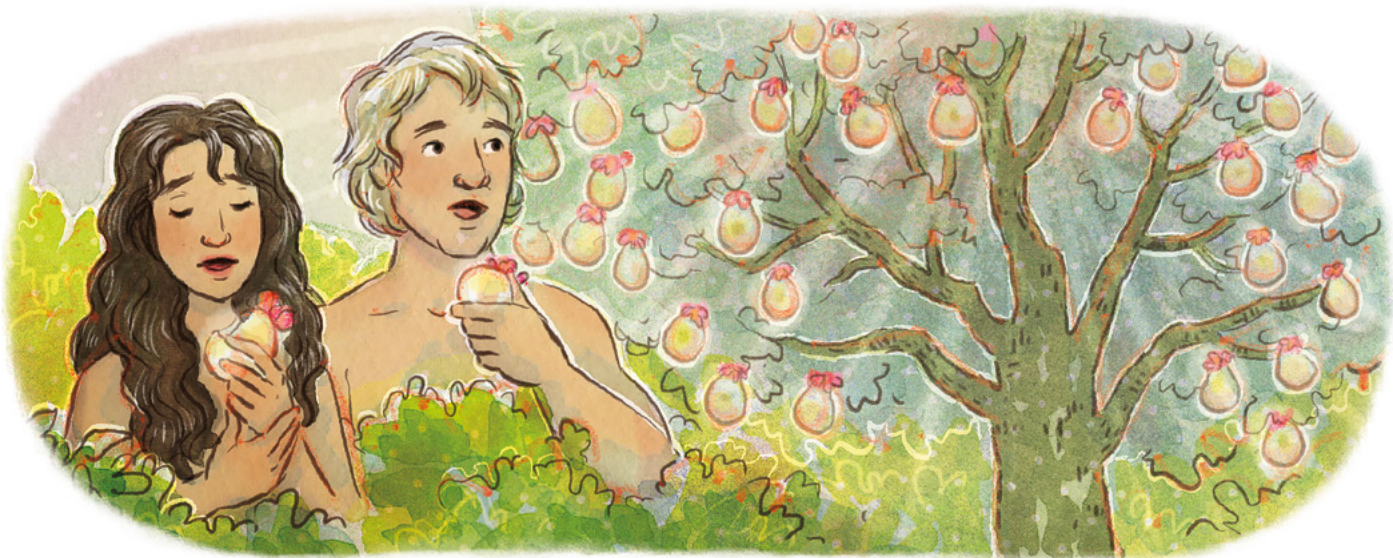
Fai ‘e Kim Webb Reid

Na’e fakatupu ‘e he Tamai Hēvaní mo Sīsū ‘a e māmaní. Na’á Na ngaohi ‘a e fonuá, tahí, la’aá mo e ngaahi fetu’ú. Na’á na fakatupu ‘a e ‘akaú mo e fanga monumanú. Na’e maaú leva e māmaní ki he fānau ‘a e Tamai Hēvaní. Ko hai te Ne ‘uluaki ‘omi ke nofo ‘i he māmaní?

‘Ātama mo ‘Ivi!

Na’e tuku kinaua ‘e he Tamai Hēvaní ki he Ngoue ko ‘Ītení. Na’e tupu ‘a e ngoue kotoa pē na’á na fie ma’ú ‘i he ngoué. Na’e ‘ikai fie ma’u ia ke na ngāue. Na’e ‘ikai ke na puke.

Na'e folofola 'a e Tamai kia 'Ātama mo 'Ivi kapau te na kai 'i he fua 'o ha fu'u 'akau pau, 'e pau leva ke na mavahe mei 'Īteni. Na'e 'ahi'ahi'i 'e Sētane 'a 'Ivi ke ne kai e fua'i 'akaú, pea na'á ne kai. Ne fai pehē mo 'Ātama.

Na'e kau 'ena fili ke mavahe mei 'Īteni he palani 'a e Tamai Hēvani. Hili 'ena mavahe mei 'Īteni, na'e feinga 'a 'Ātama mo 'Ivi ke na lotu, fakatomala mo tui kia Sīsū Kalaisi. Na'á na hoko ko ha ongo-mātu'a peá na ako'i e ongoongolelei ki he'ena fānaú. Na'e faingata'a ange e mavahe mei 'Īteni, ka na'e lahi ha ngaahi me'a fo'ou na'á na ako. Na'á na fiefia.

‘Oku ou hangē au ko ‘Ātama mo ‘Ivī. Na‘á ku fili ke u ha‘u ki he māmaní ke u ako, tupulaki pea hoko ‘o hangē ko ‘eku Ongomātu‘a Fakalangí. ■

'E Lava Ke u Fakahoko Ha Ngaahi Fili Lelei

TĀ FAKATĀAANI E ARRYL STOTT

Fai 'e Palesiteni
Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau
Palesitenisi 'Uluaki

KO E MA'U 'E HE ONGOONGOLELEI 'A E MO'ONI KOTOA PĒ

Ko e lau'i 'akau 'oku tau ma'ú ko ha kihii konga siisi'i pē ia 'e taha—ko ha kongā 'o ha vaotā fonu 'i he ngaahi fakakaukau faka'ofa'ofá.

'Oku mahu'inga 'a e hisitōliá. Pea te tau lava 'i he 'etau pikitai ki he ngaahi me'a 'oku tau ako mei he histōliá ke tau a'usia hotau tu'unga fakaetangata lelei tahá.

Na'e pehē 'e Maikolo Kilisitonu 'i ha lipooti, "Kapau 'oku 'ikai ke ke 'ilo 'a e hisitōliá, ta 'oku 'ikai ke ke 'ilo 'e koe ha me'a. Ko ha lau'i 'akau koe 'oku 'ikai 'ilo'i ko ha kongā koe 'o ha fu'u 'akau." 'Oku 'ikai ngata pē hono ako'i kitautolu 'e he hisitōliá fekau'aki mo e ngaahi lau'i 'akau; 'okú ne ako'i foki kitautolu fekau'aki mo e fanga ki'i va'a iiki, va'a lalahi, sino mo e ngaahi aka 'o e mo'uí. Pea 'oku mahu'inga e ngaahi lēsoni ko 'ení.

Ko e taha 'o e ngaahi vaivai'anga 'oku tau ma'ú 'i hotau tu'unga fakamatelié ko 'etau pehē ko e "lau'i 'akau" 'a e me'a kotoa pē—'oku

kakato mo fakaemāmani lahi 'etau fo'i mo'oni. 'Oku taku 'e ha fakamatala faka-Siu motu'a, "Oku pehē 'e he ki'i 'unufe he fo'i lētisi, ko e māmani ko ha fo'i lētisi." 'Oku ou loto ke u fakamamafa'i 'oku ope atu 'i he lau'i 'akau 'a e mo'oni 'oku poupou'i 'e he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní pea 'oku mahulu ange ia 'i ha fo'i lētisi. 'Oku ope atu ia 'i he taimí mo e vavaá pea 'okú ne fālute 'a e mo'oni kotoa pē.

'Oku 'ikai ngata pē hono fālute 'e he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi e mo'oni 'o e me'a kimu'á mo e me'a lolotonga, ka 'oku kau foki ai mo e mo'oni 'o e me'a 'oku lavá mo e me'a 'e lavá. Ko e lelei taha ia 'i he ngaahi mo'oni kotoa pē. 'Okú ne ako'i e founga 'o e ākongá—ko ha hala te ne lava 'o liliu e kakai angamaheni

mo ta'ehaohaoá ki ha kakai nāunau-ia, ta'e-fa'a-mate mo ta'engata 'oku mahulu hake honau ivi 'i he me'a 'oku tau lava 'o fakakaukauloto ki aí.

Ko ha fo'i mo'oni lelei. 'Oku ta'e-fa'a-tataua hono mahu'ingá. Ko e tūmutumu ia 'o e mo'oni. Ko hono tulifuá, 'ilo'i, mo hono faka'aonga'i 'o e mo'oni, 'a e me'a 'oku tau 'i he māmani ai ko 'ení ke kumiá. 'Oku fālute 'e he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi 'a e mo'oni kotoa pē, pea 'oku nofo taha 'i he ngaahi me'a 'e mahu'inga taha kiate kitautolu 'i he mo'ui ko 'ení pea mo e kotoa 'o e ta'engata ka hoko maí.

Hono 'ikai ko ha ongo faka'ofa'ofa ia ke te kau ki ha Siasi 'okú ne tali e mo'oni—neongo pe ko e ma'ú mei fē—mo ako'i 'oku toe lahi mo ha ngaahi me'a ke hoko mai, 'e hanga 'e he 'Otuá 'o "fakahā mai 'amui ha ngaahi me'a lalahi mo mahu'inga 'o kau ki he Pule'anga 'o e 'Otuá" [Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:9]. 'Oku tau loto fakatōkilalo ai he mo'oni 'oku tau ma'ú. 'Oku mahino kiate kitautolu 'oku tupulaki 'etau 'iló, ko e lau'i 'akau 'oku tau ma'ú ko ha kihii konga pē ia 'e taha—ko ha kongā 'o ha vaotā 'o e ngaahi fakakaukau faka'ofa'ofá. ■

Mei he "Seeing Beyond the Leaf," Fakataha 'a e 'Univēsi Pilihihami 'Iongí ki he Histōliá 'o e Siasí 'i Sōleki Siti, 'Iutā, USA, 'i he 'aho 7 'o Mā'asi, 2014.

‘ĀTAMA MO ‘IVI, TĀ FAKATĀTĀ ‘I HE
TUPENU ‘Ē HE KAU ‘INITIA KUNĀ,
‘OTU MOTU SENI PALASI, PANAMĀ

Nae kai e ‘Ātama mo ‘ivi’ a fua tapū ‘i hono ‘āhihihi kinaua e he tēvoló peá na hoko ai ‘o matelle. Nae fakamo‘oni ‘a ‘ivi ki hono ngaahi tāpuaki: “Ka ne tāe‘oua ‘eta maumau-fono pehē e ‘ikai pē te ta maú ha hako, pea ‘ikai foki ‘iloí’ a e lelei mo e kovi, pea mo e fiefia ‘o hota huhuí, pea mo e mo‘uí tāngata a ia ‘oku foaki’ e he ‘Otuá kiate kinautolu kotoa pē ‘oku talangofuá” (Mōsese 5:11).

'I he Makasini Foki ko 'Eni

MA'Á E KAKAI LALAHÍ KEI TALAVÓU

Te Ne Fakahaofi Kitautolu

'I he taimi na'e lulu'i ai 'e ha mofuike fakamanavahē honau misioná, na'e ongo'i 'e he kau faifekau 'i Siapani na'e tatakí mo malu'i kinautolu 'e he 'Eikí.

p. 44

MA'Á E TO'U TUPÚ

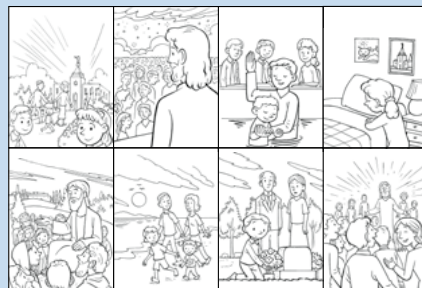
p. 50

SĪSŪ KALAISI *Ko e Tupu'anga 'o 'Etau Melinó*

'Oku foaki mai 'e he Fakamo'uí kiate kitautolu fakatāu-taha ha 'amanaki lelei 'o e melino ta'engatá, 'o hangē ko 'Ene fakatokalelei e ngaahi peau hou 'o e Tahi Kālelí.

MA'Á E FĀNAÚ

Palani 'o e FIEFIÁ

Kosi mo valivali e ki'i tohi ko 'eni ke ke ako lahi ange ai fekau'aki mo e Palani 'a e Tamai Hēvani ki he fiefiá!

p. 70

TONGAN

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ONIFONI
'I HE NGAHI 'AHO
KIMUI NĪ